

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΡΑΨΑΝΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Β' ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΡΑΨΑΝΗΣ
Ραψάνη 3-4 Ιουλίου 2010

ΛΑΡΙΣΑ 2013

Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Πρόεδρος
Αντιπρόεδρος
Γραμματέας-Ταμίας
Μέλη

Θανάσης Δουμακής
Ανδρομάχη Τσάτσαρη
Χαίδω Πανταζή
Γιώργος Γαγάρας
Μίμης Ταμπακίδης
Γιάννης Χρυσός

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΡΑΨΑΝΗΣ

Πρόεδρος
Αντιπρόεδρος
Γραμματέας
Ταμίας
Μέλη

Θανάσης Δουμακής
Θανάσης Χατζής
Γιώργος Γαγάρας
Κώστας Τσικούρας
Γιώργος Χριστοδούλου
Γιάννης Χρυσός
Γιάννης Χτενάς

Έκδοση: **ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΡΑΨΑΝΗΣ**
400 08 ΡΑΨΑΝΗ

Επιμέλεια έκδοσης:

Θανάσης Δουμακής e-mail: athdoumakis@yahoo.gr
Κώστας Σπανός e-mail: kspanos.thessaliko@otenet.gr

Φωτογραφία εξωφύλλου:
Μαρία Μπακάλη (2004)

Χορηγός:

Η οικογένεια της Στέλλας Γ. Κουτσιούκη στη μνήμη του συζύγου της Γεωργίου Κουτσιούκη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	4
ΣΠΑΝΟΣ ΚΩΣΤΑΣ , Ο χρόνος ίδρυσης της Ραψάνης.	5-8
ΖΔΑΝΗΣ ΝΙΚΟΣ , Πληροφορίες για τη Ραψάνη στο τέλος του 19ου αιώνα (1881-1899).	9-20
ΒΛΑΧΟΣΤΕΡΓΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ , «Τα σημάδια του τόπου μας «ομιλούν» ...» για το παρελθόν και μας δείχνουν το μέλλον.	21-34
ΒΑΛΑΗΣ ΔΙΟΝΥΣΗΣ , Πτυχές από τον βίο και τη δράση του επισκόπου Πλαταμώνος και Λυκοστομίου Διονυσίου.	35-48
ΤΑΜΠΑΚΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ , Η σηροτροφία στη Ραψάνη.	49-54
ΠΑΝΤΑΖΗ ΧΑΜΑΪΔΗ , Η συμβολή της οικογένειας Βαλάση στη μουσική παράδοση της Ραψάνης.	55-58
ΚΑΝΔΗΛΑ ΙΟΥΛΙΑ , Ραψανιώτες μαθητές και δάσκαλοι στη Μανιάρειο Σχολή Αμπελακίων.	59-72
ΜΠΑΣΛΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ , Το γλωσσικό ιδίωμα του Ολύμπου.	73-86
ΔΑΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ , Το ιστορικό τραγούδι του Θεμιστοκλάκη και άλλα ραψανιώτικα τραγούδια.	87-92
ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΣ , Δημήτριος Γοβδελάς ο Ραψανιώτης και η διένεξή του με τον «ασεβή» Χριστόδουλο τον Ακαρνάνα.	93-98
ΔΟΥΜΑΚΗΣ ΘΑΝΑΣΗΣ , Το φιλεκπαιδευτικό ίδρυμα «Βασιλείου Λουκά Σαδούκα».	99-102
ΔΟΥΜΑΚΗΣ ΘΑΝΑΣΗΣ , Νεότερα στοιχεία για την επανάσταση του Ολύμπου του 1878 από τον Ραψανιώτη Απόστολο Ν. Μπέτσιο.	103-111

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η διερεύνηση της ιστορίας και του πολιτισμού της Ραψάνης αποτελεί για τον Μορφωτικό Σύλλογο Ραψάνης έναν από τους βασικούς στόχους των ποικίλων δραστηριοτήτων του. Έτσι στις 3-4 Ιουλίου του 2010 σε συνεργασία με τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Ραψάνης πραγματοποιήσαμε το Β΄ Ιστορικό Συνέδριο ως συνέχεια του Α΄ Συνεδρίου. Και επειδή η ιστορική έρευνα δεν έχει ημερομηνία λήξης, το γεγονός αυτό μας δίνει κάθε φορά τη δυνατότητα να απολαμβάνουμε τους καρπούς της ιστορικής γνώσης, πορευόμενοι μέσα από τα δύσβατα μονοπάτια του παρελθόντος. Για τη Ραψάνη, μάλιστα, η πορεία αυτή έχει ιδιαίτερη αξία, αφού αναδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο όλο της το μεγαλείο.

Η έκδοση των *Πρακτικών* περιλαμβάνει έντεκα εισηγήσεις, σύμφωνα με το πρόγραμμα του συνεδρίου. Στις τελευταίες σελίδες, όμως, προσθέσαμε μια ακόμη μελέτη, η οποία αφορά τα γεγονότα που αναφέρονται στην πυρπόληση της Ραψάνης από τους Τούρκους κατά την επανάσταση του 1878. Η ανωτέρω μελέτη στηρίζεται σε χειρόγραφο του αειμνήστου συμπολίτη μας Αποστόλου Ν. Μπέτσιου, η οποία δημοσιεύτηκε στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* και την οποία αναδημοσιεύουμε με τη σύμφωνη γνώμη του εκδότη, του Κώστα Σπανού.

Ως πρόεδρος της οργανωτικής επιτροπής ευχαριστώ τη Διοικούσα Επιτροπή της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ραψάνης καθώς και μέλη του Δ. Σ. του Μορφωτικού Συλλόγου για τη συνεργασία τους στην πραγματοποίηση του συνεδρίου. Θερμά συγχαρητήρια εξάλλου αξίζουν και στους εισηγητές, οι οποίοι με προθυμία ανέλαβαν να επεξεργαστούν και να παρουσιάσουν τις εισηγήσεις τους. Τους ευχαριστούμε για άλλη μία φορά.

Η έκδοση, όμως, των *Πρακτικών* του Β΄ Συνεδρίου, στην παρούσα τουλάχιστον περίοδο, δεν θα είχε γίνει χωρίς την ευγενική χορηγία της οικογένειας Στέλλας Γ. Κουτσιούκη, στη μνήμη του συζύγου της Γεωργίου. Θερμά την ευχαριστούμε.

Ραψάνη, Αύγουστος του 2013

Θανάσης Δουμακής

Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ

Ο προσδιορισμός του χρόνου ίδρυσης ενός οικισμού είναι μία πολύ δύσκολη υπόθεση. Μελετώντας διάφορες πηγές, προσπαθούμε να προσεγγίσουμε, όσο αυτό είναι εφικτό, τον χρόνο αυτό, αλλά τα αποτελέσματα δεν είναι πάντοτε αυτά τα οποία θέλουμε. Την τελευταία δεκαετία, με την δημοσίευση του καταστίχου της πρώτης σωζόμενης απογραφής του σαντζακίου (περιφέρειας) των Τρικάλων,¹ την οποία διενήργησαν οι Οθωμανοί το 1454/1455, δηλαδή 68 χρόνια μετά την εισβολή τους στην περιοχή της Λάρισας (1386/1387) και 62 μετά την εισβολή τους στην περιοχή των Τρικάλων (1393/1396), έγινε δυνατό να γνωρίσουμε ότι πολλοί θεσσαλικοί οικισμοί προϋπήρχαν της εισβολής τους.

Στην εν λόγω απογραφή, από τους σημερινούς οικισμούς του θεσσαλικού Ολύμπου αναφέρονται μόνο τρεις: το Μητσιούνι (Φλάμπουρο)² και ο Σπαρμός³ της Ελασσόνας και το Διαβατό στην περιοχή του Πυργετού.⁴ Παρόλα αυτά, όμως, ο ολλανδός οθωμανολόγος Machiel Kiel,⁵ στους χάρτες τους οποίους πρόσθεσε σε ένα δημοσίευσμά του το 1996, το οποίο είναι προγενέστερο της έκδοσης της απογραφής, σημείωσε την ύπαρξη της Ραψάνης, του Λασποχωρίου (Ομολίου) και του Διαβατού το 1425.⁶ Για την Ραψάνη και το Λασποχώρι αναφέρει πληθυσμό 25-50 οικογενειών, δηλαδή 125-250 κατοίκους, και για το Διαβατό 1-25 οικογένειες, δηλαδή 5-125 κατοίκους. Οι τρεις αυτοί οικισμοί αναφέρονται στον χάρτη το 1455,⁷ με στάσιμο πληθυσμό για την Ραψάνη και το Διαβατό και με διπλάσιο (50-100 οικογένειες) για το Λασποχώρι. Στον επόμενο χάρτη του 1506,⁸ το Διαβατό και η Ραψάνη διπλασίασαν τον αριθμό των οικογενειών τους (50-100), ενώ το Λασποχώρι αναφέρεται έχοντας μειωμένο κατά το ήμισυ τον αριθμό των οικογενειών του. Την ίδια περίοδο εμφανίζονται στα Τέμπη οι οθωμανικοί οικισμοί Χασάν Μπαμπά (Τέμπη) και Μπαλαμούτ (Ιτέα). Στον τελευταίο χάρτη του 16ου αιώνα, ο πληθυσμός του Λασποχωρίου το 1570 συρρικνώθηκε περαιτέρω, ενώ του Διαβατού και της Ραψάνης εμφανίζει μεγάλη αύξηση (100-200 οικογένειες).⁹

Με βάση τα προαναφερόμενα φαίνεται ότι η Ραψάνη ιδρύθηκε το έτος 1425 ή, το

1. Melek Delilbasi - Muzaffer Arikan, *Hicri 859 tarihli. Suret-i defter-i sancak-i Tirhala*, Ankara 2001.

2. Melek Delilbasi - Muzaffer Arikan, *ό. π.*, σ. 38.

3. Melek Delilbasi - Muzaffer Arikan, *ό. π.*, σ. 38.

4. Melek Delilbasi - Muzaffer Arikan, *ό. π.*, σ. 141.

5. Machiel Kiel, «Das türkische Thessalien: Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen», *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit*, Göttingen 1996.

6. Machiel Kiel, *ό. π.*, σ. 192.

7. Machiel Kiel, *ό. π.*, σ. 193.

8. Machiel Kiel, *ό. π.*, σ. 194.

9. Machiel Kiel, *ό. π.*, σ. 195.

λογικότερο, υπήρχε το 1425. Η αναφορά της το έτος αυτό, προφανώς στα οθωμανικά αρχεία, τα οποία μελέτησε ο Machiel Kiel, δεν σημαίνει ότι ο οικισμός ήταν νέος. Η κατάληξη του τοπωνυμίου -ιανή μας οδηγεί σε άλλο συμπέρασμα, ότι δηλαδή ο οικισμός είναι κατά πολύ αρχαιότερος από την εμφάνιση των Οθωμανών στον θεσσαλικό χώρο.

Σύμφωνα με τους ειδικούς, τα τοπωνύμια με την κατάληξη -ιανή παρουσιάζονται μετά τον 7ο αιώνα. «Πρόκειται για επίθετα που αναφέρονται σε κάποιο ουσιαστικό, π. χ. φυλή, χώρα, άτομο. Ιστορικά, λοιπόν, τα τοπωνύμια αυτά πρέπει να θεωρηθούν, ως προς την μορφολογία τους, λατινικά ή λατινογενή (βλαχικά). Οι ρίζες, όμως, αυτών των τοπωνυμίων από άποψη εθνική είναι περισσότερο ποικίλης προέλευσης. Μπορεί να είναι σλαβικής, π. χ. Βούρμπιανη, ελληνικής, π. χ. Σέργιανη (Σέργιος), αλβανικής, π. χ. Δέσιανη (Δέσης) κ.λπ. Έχουν άμεση σχέση με την οικογενειακή οργάνωση και με οικογενειακά ονόματα, π. χ. Κουτσούφλιανη (Κουτσούφλης), Γκρίμπιανη (Κρίμπας), Ζάμπιανη (Ζάμπας)...».¹⁰ Στον θεσσαλικό χώρο, τα τοπωνύμια αυτής της κατηγορίας είναι αρκετά: Ράψιανη, Αίγιανη, Σελίτσιανη (Ανατολή), Νιβόλιανη (Μεγαλόβρουσο), Ρέτσιανη (Μεταξοχώρι), Δέσιανη (Αετόλοφος), Τζερνίτζιανη (Τσαριτσάνη), Ντούριανη (τοπωνύμιο στην Καλλιπεύκη), Γκόλιανη (κορυφή βουνού στη Ραψάνη και άλλη μεταξύ της Κρυόβρουσης και της Σκαμνιάς), Μπαράτζιανη (τοπωνύμιο στο Σαραντάπορο της Ελασσόνας), Σμόλιανη (Αγρελιά των Τρικάλων), Βόργιανη (Αχλαδοχώρι των Τρικάλων), Λέστιανη (διαλυμένος οικισμός της Μακρινίτσας), Γάβριανη του Πτελεού, Αγόριανη (Εκκάρρα του Δομοκού), Τοπόλιανη (τοπωνύμιο στο Πύθιο και στο Λιτόχωρο), Ζούλιανη (Ζηλευτή των Τρικάλων), Κουτσούφλιανη της Καλαμπάκας, ομώνυμος διαλυμένος οικισμός στην περιοχή της Βερδικούσιας και άλλος στην περιοχή της Μητροπόλης της Καρδίτσας, Βρόστιανη (Αμυγδαλή της Καρδίτσας), Λυκόβιανη (διαλυμένος οικισμός της Καρδίτσας). Όπως το τοπωνύμιο Κουτσούφλιανη οφείλεται στο επώνυμο Κουτσούφλης, το ίδιο μπορούμε να πούμε και για το τοπωνύμιο Ζούλιανη, το οποίο οφείλεται στο όνομα κάποιου βλαχόφωνου μεγαλοκτηνοτρόφου Τζούλη > Τζούλιανη > Ζούλιανη, ενώ η Λυκόβιανη δηλώνει μία περιοχή με πολλούς λύκους.

Όλοι οι παραπάνω οικισμοί δημιουργήθηκαν την ίδια χρονική περίοδο, κατά την οποία κυριαρχούσε η συνήθεια, το έθιμο, ο συρμός, να δίνουν στους νέους οικισμούς ένα όνομα με την κατάληξη -ιανή. Η ονοματοδοτική αυτή συνήθεια επικράτησε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και στη συνέχεια, λόγω των νέων ονοματοδοτικών συνθηκών, οι οποίες προέκυψαν, σιγά - σιγά εγκαταλείφθηκε και λησμονήθηκε. Πρόκειται, επομένως, για οικισμούς οι οποίοι ιδρύθηκαν πριν από τον 12ο αιώνα.¹¹ Σημειωτέον ότι ταυτόχρονα με τα τοπωνύμια με την κατάληξη -ιανή εμφανίσθηκαν και τα τοπωνύμια με την κατάληξη -ίτσα, -ίτσης, -ίτσι και την σλαβική -όβο (-όβα).¹² Στην εδώ περιοχή επισημαίνουμε το σλαβικής προέλευσης τοπωνύμιο Ίσβορος, το

10. Ελευθ. Π. Αλεξάκης, «Οικιστική και σημειολογία του χώρου στην Ήπειρο. Συγκριτική προσέγγιση», *Η επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο*, Κόνιτσα 1996, 161.

11. Ελευθ. Π. Αλεξάκης, *ό. π.*, σ. 162.

12. Ελευθ. Π. Αλεξάκης, *ό. π.*, σ. 161.

οποίο σημαίνει πηγή και πρέπει να είναι της ίδιας, περίπου, ηλικίας, με το τοπωνύμιο Ράψιανη. Ευκαιρικά σημειώνουμε ότι ο Ίσβορος αναφέρεται ως οικισμός στον *Βίο του αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω*, ο οποίος έζησε στον Όλυμπο την περίοδο 1530-1550.¹³

Αφού, λοιπόν, η κατάληξη -ιανή των τοπωνυμίων κυριαρχούσε στον ελληνικό χώρο από τον 7ο αιώνα και μετά, όχι όμως μεταγενέστερα του 12ου αιώνα, είναι αδύνατο η Ράψιανη και οι άλλοι οικισμοί με την ίδια κατάληξη να ιδρύθηκαν τον 15ο αιώνα, δηλαδή μετά από τρεις-τέσσερες αιώνες αφότου η κατάληξη αυτή έπαψε πια να χρησιμοποιείται. Είναι δυνατόν να ανέστησαν οι χωρικοί μία συνήθεια την οποία δεν γνώριζαν; Και γιατί δεν ακολούθησαν το ρεύμα της εποχής τους ώστε να ονομάσουν τον οικισμό τους με τα δεδομένα του 15ου αιώνα; Είναι φανερό, λοιπόν, ότι οι οικισμοί αυτοί δεν ιδρύθηκαν τον 15ο αιώνα. Προϋπήρχαν της εισβολής των Οθωμανών στη Θεσσαλία και οι κάτοικοί τους, τρομοκρατημένοι από τις θηριωδίες των Καταλανών, στις αρχές του 14ου αιώνα, και των Οθωμανών στα τέλη αυτού του αιώνα, εγκατέλειψαν τις εστίες τους και βρήκαν καταφύγιο στα γειτονικά βουνά.

Οι Ραψανιώτες ανέβηκαν ψηλότερα στον Όλυμπο, με τα όσα ζωντανά διατηρούσαν, έχοντας ως κατοικία τις σπηλιές του Ολύμπου. Όταν, αργότερα, η κατάσταση με την επιβολή της οθωμανικής εξουσίας παντού, οι οθωμανοί τιμαριούχοι, στην προσπάθειά τους να αναστήσουν τους εγκαταλειμμένους οικισμούς, για οικονομικούς λόγους, κάλεσαν τους σκορπισμένους σαν τα παιδιά του λαού, όπως έλεγαν οι παλαιοί, Ραψανιώτες να επανέλθουν στις πατρογονικές εστίες τους. Αυτοί, καθώς δεν είχαν ξεχάσει το όνομα του χωριού τους, επανέφεραν το τοπωνύμιο Ράψιανη, συνεχίζοντας έτσι μία παράδοση τουλάχιστο 6-7 αιώνων. Δεν είναι, λοιπόν, υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι η Ραψάνη έχει ζωή 12, περίπου, αιώνων.

Η ετυμολογία του τοπωνυμίου Ράψιανη δεν είναι εύκολη. Ίσως κρύπτεται κάτω από το τοπωνύμιο το όνομα κάποιου ιδιοκτήτη της περιοχής, κάποιου κτηνοτρόφου πιθανόν που είχε εδώ τα μαντριά του ή το ξεκαλοκαιριό του· ίσως σημαίνει κάτι που έχει σχέση με την σύσταση του εδάφους. Σας θυμίζω την επισήμανση του όρου ραψάνες στην περιοχή της Αττικής, όρος που δηλώνει τα μαλακά πετρώματα,¹⁴ και το τοπωνύμιο η Ραψάνα, όνομα μιας περιοχής πίσω από την Σχολή των Ευελπίδων στη Βάρη της Αττικής.¹⁵ Καθώς οι ως άνω περιοχές της Αττικής είχαν κατοικηθεί, μετά τον 13ο αιώνα, από Αρβανίτες, δεν είναι, νομίζουμε, απίθανο τα τοπωνύμια Ραψάνα και Ράψιανη να οφείλονται σε κτηνοτρόφους του βορειοηπειρωτικού χώρου, αλβανόφωνους για την περιοχή της Αττικής και βλαχόφωνους για την περιοχή του Ολύμπου. Ακούγεται, βέβαια, και η τοπική ερμηνεία, η οποία συνδέει το όνομα του οικισμού με κάποια Αράπισσα > Αράπ'σσα > Αράψα, στο οποίο αν προστεθεί η κατάληξη -

13. Γιάννης Μπασιλής, «Μία σύντομη περιδιάβαση στην ιστορία των χωριών του Κάτω Ολύμπου», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 57 (2010) 311.

14. Κώστας Σπανός, «Ιστορικά στοιχεία της Ραψάνης, 18ος-19ος αιώνες», *Σελίδες από την ιστορία της Ραψάνης. Πρακτικά Α΄ Ιστορικού Συνεδρίου Ραψάνης*, 24.11.1976, Λάρισα 1997, 34, σημ. 13.

15. Εφημ. *Το Βήμα*, 3.5.1998, σ. Α 54.

ιανή έχουμε τον αμάρτυρο τύπο Αράψιανη > Ράψιανη. Ίσως κάποια στιγμή η έρευνα των πηγών και των γλωσσολόγων βρει την λύση του δύσκολου προβλήματος της ετυμολογίας του τοπωνυμίου.

Επανερχόμενοι στα προαναφερόμενα πληθυσμιακά δεδομένα, τα οποία δημοσίευσε ο Machiel Kiel, θα σταθούμε σ' αυτά του έτους 1570, οπότε η Ραψάνη αναφέρεται με 100-200 οικογένειες, δηλαδή με 500-1.000 κατοίκους. Αυτός ο αριθμός των κατοίκων επιβεβαιώνεται, έμμεσα, και από την κτιτορική επιγραφή του ναΐσκου του Αγίου Ιωάννη. Σύμφωνα με αυτήν, ο ναΐσκος ανεγέρθηκε και αγιογραφήθηκε στις 10 Σεπτεμβρίου του έτους ZNE (7055), δηλαδή το 1546/1547 (7055-5508/5509), με την φροντίδα και την οικονομική συνδρομή τεσσάρων αρχόντων, δηλαδή προκρίτων, της Ραψάνης, από τους οποίους οι τρεις ήταν κληρικοί: ο ιερομόναχος Μεθόδιος, οι ιερείς Δημήτριος και Ανδρόνικος και ο αδερφός του τελευταίου Ιωάννης. Ο αριθμός των τεσσάρων προεστών δικαιολογείται για έναν πληθυσμό μεγαλύτερο των 500 κατοίκων. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η Ραψάνη είναι ένας πολύ παλαιός οικισμός και ότι κατά τον 16ο αιώνα είχε σημαντικό πληθυσμό για την εποχή εκείνη και παράλληλα κάποια οικονομική άνεση για να μπορέσει να ανεγείρει έναν ναό και να τον αγιογραφήσει ταυτοχρόνως.

Η αύξηση του πληθυσμού μετά το 1506 οφείλεται και στην εγκατάσταση νέων οικογενειών από την κοντινή πεδινή περιοχή, προκειμένου να αποφύγουν τις αυθαιρέσεις των Οθωμανών, καθώς μετά το 1500 αυξήθηκαν οι οικισμοί, στους πρόποδες του Ολύμπου και της Όσσας, των μουσουλμάνων νομάδων κτηνοτρόφων, των Γιουρούκων, τους οποίους οι Θεσσαλοί αποκαλούσαν Κονιάρους.

Η καλή υποδομή του 16ου αιώνα συνέβαλε αποφασιστικά στην οικονομική και πολιτιστική άνθηση της Ραψάνης, η οποία σημειώθηκε στις αρχές του 18ου και κυρίως στα μέσα αυτού του αιώνα.

ΝΙΚΟΣ ΖΔΑΝΗΣ

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΡΑΨΑΝΗ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ (1881-1899)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Επειδή οι περισσότερες πληροφορίες προέρχονται από τον λαρισσαϊκό Τύπο της εποχής εκείνης,¹ θεωρώ σκόπιμο να αναφερθώ σύντομα στη λειτουργία και στη σκοπιμότητα αυτού την εποχή εκείνη.

Όπως συμβαίνει, κατά κανόνα, στον τόπο μας να ρέπουμε προς την υπερβολή, έτσι συνέβη και με την έκδοση των εφημερίδων στη Λάρισα, όταν, το 1881², απελευθερώθηκε από τον μουσουλμάνο δυνάστη.³ Από την ανυπαρξία του τοπικού Τύπου τα προηγούμενα χρόνια,⁴ παρατηρήθηκε την επόμενη 20ετία εκδοτικός πυρετός στον χώρο των εφημερίδων.⁵ Συγκεκριμένα, τα χρόνια αυτά στη θεσσαλική πρωτεύουσα των 20.000 περίπου κατοίκων, είδαν το φως της δημοσιότητας 25 τίτλοι εφημερίδων,⁶ από τις οποίες οι περισσότερες εκδίδονταν, όπως έγραψε σκωπτικά, ο γνωστότατος τότε στην πόλη εκδότης και δημοσιογράφος Θρασύβουλος Μακρής⁷ «άπαξ του έτους».

1. Σημαντικές πληροφορίες από τον λαρισσαϊκό Τύπο που αφορούσαν τα εκπαιδευτικά πράγματα της Ραψάνης, την περίοδο που εξετάζουμε, δημοσιεύτηκαν στις παραπομπές της εισήγησής μου στα: *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού Συνεδρίου της Ραψάνης* (24 Νοεμβρίου 1996), Λάρισα 1997 (και ανάτυπο).

2. Με τη σύμβαση της Κωνσταντινουπόλεως της 2.6.1881, σε εφαρμογή της Συνθήκης του Βερολίνου του 1878, η οθωμανική αυτοκρατορία υποχρεώθηκε να παραχωρήσει στην Ελλάδα την περιοχή της Άρτας στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, εκτός από τις επαρχίες Ελασσόνας και της Δεσκάτης, που απελευθερώθηκαν αργότερα (6-9/10/1912).

3. Ο σωστός τυπικός όρος είναι οθωμανική αυτοκρατορία και όχι τουρκικό κράτος ή έθνος που καθιερώθηκε πολύ αργότερα ανεπίσημα με την επανάσταση των Νεοτούρκων (1908) και επίσημα επί Κεμάλ Μουσταφά πασά (Ατατούρκ).

4. Δεν είναι γνωστή, τουλάχιστον σ' εμάς, έκδοση εφημερίδας στη Λάρισα, πριν από το 1881.

5. Την κρίσιμη τριετία (1878-1881), από την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου μέχρι την υπογραφή της σύμβασης της Κωνσταντινουπόλεως παρατηρήθηκε το φαινόμενο της αγοραπωλησίας κτημάτων μεταξύ οθωμανών αγάδων και ελλήνων «χρυσοκάνθαρων», κυρίως από το εξωτερικό, οι οποίοι χρηματοδότησαν αργότερα και την έκδοση εφημερίδων.

6. Προς διευκόλυνση του φιλόστορα αναγνώστη αναδημοσιεύουμε, στο τέλος της ανακοίνωσής μας, με κάποιες προσθήκες, το πρώτο μέρος του χρονολογικού πίνακα της έκδοσης των λαρισσαϊκών εφημερίδων που δημοσίευσε ο *Ημερήσιος Κήρυκας* (18.12.1994).

7. Όπως οι περισσότεροι εκδότες - δημοσιογράφοι δεν ήταν Λαρισσαίοι, έτσι και ο Θρασ. Μακρής ήταν «ξеноχωρίτης», από τα Κανάλια της Καρδίτσας.

Προς τι όμως αυτή η υπερβολή;

Δυστυχώς, όπως τις περισσότερες φορές συμβαίνει, έτσι και στην περίπτωση αυτή, η σκοπιμότητα έκδοσης και κυκλοφορίας μιας εφημερίδας ταυτιζόταν με τον οικονομικό και πολιτικό στόχο του εκδότη περισσότερο και όχι με την αντικειμενική παρουσίαση και θεώρηση των πραγμάτων της εκάστοτε επικαιρότητας.

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι αυτές οι λιγότερο εφημερίδες κυκλοφορούσαν για πρώτη φορά λίγο πριν από εθνικές ή τοπικές εκλογές και έπνεαν σύντομα τα λοίσθια, όταν, ιδιαίτερα, υποστήριζαν τα συμφέροντα εκείνων των χρηματοδοτών που θα έχαναν την εκλογική μάχη. Εντούτοις, υπήρξαν και περιπτώσεις που κάποια φύλλα αυτής της εποχής με τις πρωτόγονες τυπογραφικές εγκαταστάσεις και με τον περιορισμένο αριθμό συνεργατών, θα λέγαμε, και όχι έμμισθων δημοσιογράφων, κρατούσαν ενήμερους με αποκλειστική πληροφόρηση, λόγω έλλειψης άλλων μέσων, το περιορισμένο, έτσι κι αλλιώς, αναγνωστικό κοινό, κυρίως των πόλεων ή των κωμοπόλεων, όπως ήταν και η Ραψάνη των 2.000 περίπου κατοίκων την εποχή εκείνη στην οποία αναφερόμαστε.⁸

Η ΡΑΨΑΝΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΜΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΚΜΗ

Όπως είναι γνωστό, ιδιαίτερα στους μελετητές της τοπικής μας ιστορίας, η ακμή, όχι μόνο οικονομική αλλά και πνευματική αυτού του τόπου, συμπίπτει χρονικά στα χρόνια της οθωμανικής δουλείας σχεδόν σ' όλα τα μέρη. Δηλαδή, αρχίζει ή ακόμη καλύτερα ενισχύεται, στα μέσα του 18ου και σταδιακά υποχωρεί στις αρχές του 19ου αιώνα. Είναι η λεγόμενη περίοδος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, κατά την οποία, όπως στην Αγιά, στα Αμπελάκια, στην Τσαριτσάνη, έτσι και στη Ραψάνη ίδιες ή παρόμοιες οικονομικές συγκυρίες και δραστηριότητες βοήθησαν στην υλική και πνευματική ανάπτυξη των κατοίκων.⁹ Αναφέρουμε μερικές παραδειγματικές περιπτώσεις αυτής της ακμής. α) Σχετικά καλές αγροτικές δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία) δέντροκομία, μελισσοτροφία, σηροτροφία ιδιαίτερα. β) Δημιουργία βιοτεχνικών μονάδων, είτε σε ατομικό -οικογενειακό επίπεδο είτε σε συλλογικό (συντροφικές και συνεταιρισμοί, επωφελούμενοι από «προνομιακές» παραχωρήσεις των κατακτητών). γ) Έτσι, η σωστή παραγωγή με τον ορθολογικό τρόπο της διαχείρισής της οδήγησε τους κατοίκους και στο εξαγωγικό εμπόριο, που είχε σαν συνέπεια όχι μόνο οικονομικά οφέλη αλλά και πνευματικά.¹⁰

Γιατί όμως μετά από δύο γενεές άρχισε αργά αλλά σταθερά η παρακμιακή εποχή του 19ου αιώνα σχεδόν ταυτόχρονα στο μικροχώρο αυτό της Θεσσαλίας και όχι

8. Όχι μόνο η έκδοση τότε μιας εφημερίδας ήταν προβληματική, αλλά και η διακίνησή της εκτός της Λάρισας ήταν ακόμη πιο προβληματική. Γι' αυτό οι λιγοστοί αναγνώστες της επαρχίας διάβαζαν με καθυστέρηση τα νέα.

9. Ανέφερα αυτούς τους οικισμούς του Ν. Λάρισας, διότι έχουν τις περισσότερες ομοιότητες στις δραστηριότητες και στην πληθυσμιακή κατάστασή τους.

10. Αποτέλεσμα αυτών των δραστηριοτήτων υπήρξε και η εγκατάσταση πολλών Ραψανιωτών στο εξωτερικό, όπου διέπρεψαν και στα γράμματα.

μόνο;¹¹ Συνοπτικά τα αίτια εντοπίζονται και σε εξωγενείς και σε ενδογενείς παράγοντες. Αναφέρουμε μερικούς: α) Οι ναπολεόντειοι πόλεμοι.¹² β) Οι επιδημίες της εποχής. (πανώλης 1812-13).¹³ γ) Η λειτουργία βιομηχανικών μονάδων στην Ευρώπη.¹⁴ δ) Οι απελευθερωτικοί αγώνες (1821, 1854, 1878).¹⁵ ε) Τοπικές αρνητικές εξελίξεις, όπως π. χ. για τη Ραψάνη η ανεπιτυχής τελικά προσπάθεια του Αλή πασά των Ιωαννίνων να προσαρτήσει και την περιοχή αυτή στην επικράτειά του,¹⁶ παρά τα τρίχρονα μαρτύρια που υπέστη στα Γιάννενα ο δημογέροντας Βαρσάμης, αλλά και οι δηλώσεις και πυρπολήσεις τις οποίες γνώρισε αυτός ο τόπος το 1833 από την ομάδα του Κωτούλα Τζαχειλά¹⁷ και αργότερα, το 1878, από τους Τουρκαλβανούς,¹⁸ μετά την αποτυχημένη επανάσταση αυτού του έτους. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η πληθυσμιακή συρρίκνωση της Ραψάνης.¹⁹

Η ΡΑΨΑΝΗ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙ.

Όταν ο ελληνικός στρατός, στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1881,²⁰ αντικαθιστούσε τους Οθωμανούς στην περιοχή, μπορεί να μην μπήκε στην «Ραψανόπολη»²¹ της ακμής, αλλά δεν έπαψε να είναι ακόμη μέσα στα πρώτα πέντε οικιστικά κέντρα του σημερινού νομού της Λάρισας. Έτσι, δικαιωματικά, η Ραψάνη ορίστηκε έδρα του Δήμου Ολύμπου που είχε στη δικαιοδοσία του την Αιγάνη, την Κρανιά, τον Νεξερό (Καλλιπεύκη), το Νυχτερέμι (Παλαιόπυργο) και τον Πυργετό, να εξυπηρετούνται από τις

11. Ίσως να ισχύει κάποιες φορές κι εδώ το γνωστό: Η πρώτη γενιά δημιουργεί, η δεύτερη διαχειρίζεται και η τρίτη διασπαθίζει.

12. Έπληξαν ιδιαίτερα το ευρωπαϊκό πιστωτικό σύστημα.

13. Τύρναβος, Ραψάνη, Τσαρτσάνη κ. ά. έκλαψαν εκατοντάδες νεκρούς από την επιδημία της χολέρας του 1812-1813.

14. Ιδιαίτερα η βιομηχανική παραγωγή νημάτων και υφασμάτων στην Αγγλία.

15. Τη μεγαλύτερη καταστροφή υπέστη η Ραψάνη μετά τη «μάχη της Ραψάνης» του 1878.

16. Κατάφερε όμως ο τύραννος να πάρει την περιοχή του Παλαιοπύργου.

17. Οι Ζαχειλαίοι ή Τζαχειλαίοι έλκουν την καταγωγή τους από την Καρυά του Ολύμπου και όχι από τη Ραψάνη, όπου κατά καιρούς είχαν την έδρα στο κόλι, δηλαδή στο τμήμα του αρματολικίου, του Κάτω Ολύμπου. Βλ. Κώστας Σπανός, *Ραψάνη*, 2 (1985) 29.

18. Κατά κανόνα, μετά από κάθε αποτυχημένη εξέγερση των Ελλήνων, ρήμαζαν πραγματικά αυτά τα μέρη οι Τουρκαλβανοί, ιδιαίτερα στην περίοδο του Αλή πασά του Τεπελενλή (1774 -1822).

19. Κι εδώ υπήρξαν υπερβολές, διότι έγινε λόγος για 7.000 κατοίκους γύρω στο 1800. Με βάση τον υπολογισμό των σπιτιών (650 X 6 άτομα) ο πληθυσμός πρέπει να ήταν στα χρόνια της ακμής κοντά στις 4.000.

20. Ο ελληνικός στρατός μπήκε στη Λάρισα, μετά από 494 χρόνια σκλαβιάς (1836/1837-1881), την 31η Αυγούστου και ταυτόχρονα σχεδόν (αρχές Σεπτεμβρίου) έγινε η εγκατάστασή του στη συνοριακή γραμμή, από την οποία η Ραψάνη απέιχε λίγα χιλιόμετρα.

21. Δανείστηκα αυτόν τον τίτλο από ένα δημοσίευμα της δασκάλας Αμαλίας Παπασταύρου για τη Ραψάνη στο περ. *Εστία* (Ιούλιος - Δεκέμβριος 1892) 268 -270.

υπηρεσίες της κεντρικής διοίκησης που είχαν έδρα τη Ραψάνη (Αστυνομία, Αγρονομείο, Ειρηνοδικείο, Ταχυδρομείο-Τηλεγραφείο).²² Επίσης εκτός από τη σύσταση των δύο δημοτικών σχολείων (αργένων και θηλέων) η σύσταση και η λειτουργία Ελληνικού Σχολείου (Σχολαρχείου) στη Ραψάνη,²³ που ήταν το μοναδικό στην περιοχή αυτή του Κάτω Ολύμπου, όχι μόνο συγκράτησε πληθυσμιακά τον τόπο²⁴ αλλά συνέβαλε αποφασιστικά στην επιστημονική ανέλιξη των κατοίκων, όχι μόνο της Ραψάνης, αλλά και της γειτονικής Κρανιάς. Επίσης η παραμονή στρατιωτών των παρακείμενων συνοριακών φυλακίων²⁵ και αργότερα του 7ου Ευζωνικού Τάγματος ενίσχυαν όχι μόνο την οικονομία του τόπου αλλά και το αίσθημα ασφάλειας των κατοίκων, που είναι απαραίτητο για την οποιαδήποτε πρόοδο.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΡΑΨΑΝΗ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙ.

Οι ειδήσεις, που στέλνονταν τηλεγραφικά από τη Ραψάνη στη Λάρισα και τα σχόλια, αφορούσαν κυρίως δραστηριότητες των ανθρώπων οι οποίοι σχετίζονταν με τους τομείς που προαναφέρθηκαν (διοίκηση, στρατό, εκπαίδευση) και σε μικρότερο βαθμό άλλες δραστηριότητες του δημόσιου και του ιδιωτικού βίου (ληστείες, προσωπικές διαφορές, εκκλησιαστικές υποθέσεις κ. ά.).

Χάριν συντομίας θα παραθέσω τηλεγραφικά, σχεδόν, και με χρονική σειρά κάποιες από αυτές τις οποίες αντέγραψα προ 15ετίας²⁶ σε τρεις από τις πρώτες και πιο γνωστές εφημερίδες της Λάρισας, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881.

Στην *Ανεξαρτησία*²⁷ της Λάρισας δημοσιεύεται στο φ. 95/15.9.1882 μακροσκελέστατη επιστολή για το συνοριακό επεισόδιο που συνέβη τις μέρες εκείνες στην περιοχή

22. Βλ. και *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτακτη έκδοση, Αθήνα 1935, 365.

23. Γυ' αυτό το θέμα περισσότερες πληροφορίες στα *Πρακτικά του Α' Ιστορικού Συνεδρίου Ραψάνης*

24. Τα επόμενα χρόνια, μετά το 1881, ο πληθυσμός είναι κοντά στις 2.000.

25. Στην μεθοριακή γραμμή του Κάτω Ολύμπου, από το 1881 έως το 1897, οι Έλληνες είχαν 32 σταθμούς από τη θέση Τρία Πλατάνια, κοντά στη θάλασσα, έως τη θέση Τρυπημένη κοντά στον Ξηριά του Τυρνάβου. Επίσης λειτούργησαν 5 τελωνεία στην παραπάνω περιοχή, στις θέσεις: Τρία Πλατάνια, Καραβίδα (κοντά στην Καλλιπεύκη), Μπαϊρακτάρη (πάνω από το Τσακίρι, στον αυχένα για τη Σκαμνιά), στο Μενεξέ - Μελούνα, προς την Τσαριτσάνη - Ελασσόνα, και στο Μπογάζι, από τον Τύρναβο για το Δαμάσι. Βλ. και Νίκος Η. Ζδάνης, «Η περιοχή του Αμπελώνα - Καζακλάρ στον πόλεμο του 1897», *Πρακτικά του Α' Ιστορικού Συνεδρίου: «Ο Αμπελώνας και η ιστορία του»*, Λάρισα 1995, 133 -150 με σκαρίφημα της μεθορίου του 1881 -1897 στη σ. 137.

26. Τα φύλλα αυτά των εφημερίδων, όπως και άλλων εφημερίδων της Λάρισας που εναπόκεινται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, μεταφέρθηκαν και στεγάζονται, μετά το 1992, στο παλαιό Καπνεργαστάσιο στην οδό Λένορμαν, στον Κολωνό της Αθήνας.

27. Η *Ανεξαρτησία* κυκλοφόρησε την 21 Νοεμβρίου 1881, δύο μήνες μετά την απελευθέρωση της Λάρισας και την κυκλοφορία της πρώτης εφημερίδας *Αστήρ της Θεσσαλίας* από τον Φωκίωνα Τσαπαλίδη.

μεταξύ ελλήνων και οθωμανών στρατιωτών. Αργότερα, στην ίδια εφημερίδα (φ. 112/14.11.1882) δημοσιεύεται η απόφαση για τη σύσταση δημοτικών σχολείων στον Τύρναβο, στη Ραψάνη, στην Κρανιά, στον Νεζερό και στον Πυργετό. Τον επόμενο χρόνο (1883) τα μεθοριακά επεισόδια επαναλήφθηκαν με επίκεντρο, αυτήν τη φορά, τον κοντινό μεθοριακό σταθμό Ζορμπάς²⁸ (φ. 160/8.5.1883).²⁹ Τον επόμενο μήνα του 1883 δημοσιεύεται αυτολεξεί η εξής είδηση: «τη γνωμοδοτήσει της Ιεράς Συνόδου απεφασίσθη ίνα τα εν τη περιφερεία της επισκοπής Πλαταμώνος³⁰ δύο μονύδρια, το μεν παρά την Ραψάνην τιμώμενον επ' ονόματι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος,³¹ το δε παρά τον Πυργετόν επ' ονόματι της Παναγίας, προσκολληθώσι αμφοτέρω μετά πάσης της περιουσίας αυτών εις την εν τη αυτή επισκοπή υπάρχουσαν μονήν Κομνήνειον την προσεπωνυμωμένην του Αγίου Δημητρίου».

Επειδή η εκπαίδευση αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα, η ίδια εφημερίδα φιλοξένησε επιστολή του διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου Αρρένων της Ραψάνης, λίγο πριν ανοίξουν τα σχολεία, στην οποία επισήμανε τις κτιριακές ανάγκες και τις ελλείψεις σε προσωπικό (φ. 190/21.8.1883).³²

Στο τέλος αυτής της δεκαετίας (30.9.1889) πρωτοκυκλοφόρησε στη Λάρισα η εβδομαδιαία τετρασέλιδη εφημερίδα *Σάλπιγξ Λαρίσης*, η οποία, με κάποιες διακοπές, συνέχισε να εκδίδεται την επόμενη εικοσαετία.

Υπήρξε μία από τις καλύτερες και μακροβιότερες εφημερίδες της Λάρισας,³³ που στα 920 φύλλα της, συνολικά, βρίσκουμε σήμερα αποτυπωμένη μία πραγματικότητα των παππούδων μας η οποία, συμπληρωματικά με άλλες πηγές πληροφόρησης, συμπληρώνει το παζλ του πρόσφατου παρελθόντος. Συγκεκριμένα, για τη Ραψάνη πληροφορούμαστε στις αρχές του 1890 τον θάνατο του ιερέα Κωνσταντίνου Κακαφλέρα, σε ηλικία 90 ετών (φ. 18/30.1.1890). Τον επόμενο μήνα (φ. 20/14.2.1890) ενημερώνει τους αναγνώστες της ότι επέστρεψε από τη Ραψάνη στη Λάρισα ο καθηγητής του Γυμνασίου της Λάρισας Βασίλειος Ζησιάδης,³⁴ επειδή τις προηγούμενες μέρες είχαν δια-

28. Ο σταθμός αυτός, κοντά στην Αιγάνη, ήταν ο δεύτερος από την ανατολική πλευρά, προς τη θάλασσα.

29. Οι συγκρούσεις αυτές ήταν από τις σοβαρότερες που έγιναν στη μεθόριο αυτή.

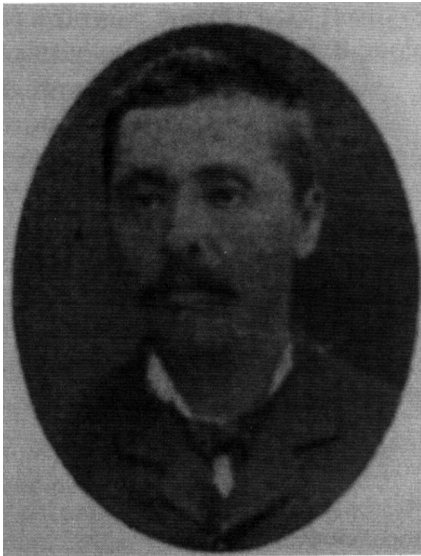
30. Τότε η περιοχή ανήκε ακόμη εκκλησιαστικά στην Επισκοπή του Πλαταμώνος.

31. Βρίσκεται στη βαθύσκιωτη χαράδρα, στα όρια Ραψάνης – Κρανιάς.

32. Ο μετέπειτα Ραψανιώτης δάσκαλος Γεώργιος Χριστοδ. Παρίσης έγραψε ότι με δωρεά του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Καλλινίκου (που καταγόταν από την Σκοτίνα της Πιερίας) κτίσθηκε μετά την πυρπόληση του 1878 διδακτήριο κάτω στα νοτιοδυτικά της πλατείας του Αγ. Αθανασίου, όπου δίδασκε με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο ο Γεροματσούκας και στη συνέχεια οι κανονικά διορισμένοι Γεώργιος Οικονομίδης και Δημήτριος Αγοραστίδης. Ήταν εξαιρεχής πρόχειρο και ακατάλληλο, αλλά για τους γνωστούς λόγους λειτούργησε ως το 1904. Βλ. Γεώρ. Χρ. Παρίσης, *Η Ραψάνη και η γειτονική προς αυτήν περιοχή του Κάτω Ολύμπου*, εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια: Βασίλης Γ. Παρίσης - Νίκος Γ. Παρίσης, Λάρισα 1998, 171.

33. Εκδότης της ήταν ο Μιχ. Τσόγκας.

34. Ο συνεπώνυμος και εξάδερφός του Βασ. Ζησιάδης, ο οποίος γεννήθηκε στη Ραψάνη

Ο Δήμαρχος Αργύριος Ζήλος

δάσκαλους, διότι ο μεν Δημ. Αγορασιτίδης «μετέρχεται τον τοκογλύφον, δανείζων με 30%» ο δε Γεώργ. Οικονομίδης ασχολείται με υποθέσεις, άσχετες δήθεν με το επάγγελμα του εκπαιδευτικού, καλλιεργώντας κήπους κ. ά. Βέβαια, ο πληροφοριοδότης δεν σταματά εδώ, αλλά προχωρά σε υποτιμητικές κρίσεις και για τον χαρακτήρα των

κοπεί τα μαθήματα στο γυμνάσιο λόγω της ασθένειας ινφλουέντσας (γρίπης). Τον Απρίλιο (φ. 28/14.4.1890) αναγνώστης της εφημερίδας μεταδίδει αρνητική εικόνα του τότε δημάρχου της Ραψάνης³⁵ για υποτιθέμενη εκδικητικότητα έναντι των αντιπάλων του.

Όταν διάβαζα τον λαρισσαϊκό Τύπο της εποχής εκείνης, μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση, όχι μόνο ο ειδησεογραφικός του χαρακτήρας αλλά και ο έντονα παρεμβατικός, με θετική ή αρνητική διάθεση, στα πράγματα του τόπου. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό που έχει σχέση με τη Ραψάνη. Δηλαδή, ενώ στις αρχές Ιουλίου³⁶ του 1890 μας πληροφορεί η εφημερίδα για την ανοιχτή διαδικασία των εξεταζόμενων μαθητών και των τριών τότε σχολείων της Ραψάνης, η οποία διεξήχθη με μεγάλη επιτυχία, τον επόμενο Απρίλιο, του 1891, δημοσιεύει αρνητική κριτική για τους δημοδι-

το 1875, εκλέχτηκε επανειλημμένα βουλευτής της επαρχίας Τυρνάβου από το 1905. Βλ. *Θεσσαλικά Χρονικά* ..., σ. 350.

35. Αναφέρεται προφανώς στην περίοδο της δημαρχίας του Αργυρίου Ζήλου. Ο γιατρός Αργύριος Α. Ζήλος (Λάρισα 1854-1918) ήταν ένα από τα τέσσερα παιδιά του ευκατάστατου βυρσοδέψη πατέρα του, το σπίτι του οποίου βρισκόταν δίπλα στον ναό του Αγίου Αχιλλίου. Είχε τρία αδέρφια: το Γιώργο, το Γιάννη και την Ελισάβετ. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και νεότατος συμμετείχε στην επαναστατική κίνηση για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας. Μετά τις σπουδές του εγκαταστάθηκε στη Ραψάνη, ασκώντας το επάγγελμα του γιατρού στην περιοχή του Δήμου Ολύμπου, του οποίου διετέλεσε δήμαρχος για μία 15ετία. Το 1893, σε ηλικία 39 χρόνων, νυμφεύτηκε την Ουρανία Βαλάση και απέκτησαν δύο παιδιά: τον Αντώνη (1894-1983) και τον Βασίλη (1898-1971). Μετά τον θάνατο της γυναίκας του (1899) νυμφεύτηκε, το 1904, την Μαρία Σάλτα (1875-1960), δασκάλα στη Ραψάνη, η οποία καταγόταν από την Θήβα. Μαζί της απέκτησε άλλα δύο παιδιά: τον Γιάννη (1905-1988) και τον Σωτήρη (1908-1978). Ο Αργύριος Ζήλος πολιτεύτηκε, ανεπιτυχώς, στις εθνικές εκλογές της 30.11.1902. Βλ. Δημήτρης Α. Μπάμπας, «Δύο προικοσύμφωνα Ραψανιωτών, ενός γιατρού και ενός βουλευτή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 62 (Λάρισα 2012) 287.

36. Οι καλοκαιρινές διακοπές των σχολείων άρχιζαν τότε συνήθως στις αρχές Ιουλίου, μετά τις εξετάσεις ενώπιον του κοινού που γίνονταν στο τέλος του Ιουνίου και στις αρχές του Ιουλίου.

δασκάλων, ότι δηλαδή βρίζουν τους μαθητές τους, είναι της παλιάς σχολής (sic!) και αγράμματοι (φ. 82/25.4.1891).³⁷

Δυστυχώς, αυτή η αντιπαλότητα σε όλα τα επίπεδα γίνεται, και κυρίως φαίνεται, πιο έντονη και ψυχοφθόρα στις μικρότερες κοινωνίες για ευνόητους λόγους. Για παράδειγμα, αναφέρω ότι μόνο σ' ένα φύλλο της λαρισινής εφημερίδας *Όλυμπος* (φ. 34/18.9.1893) δημοσιεύονται με το αρχικό γράμμα Φ δυο εικόνες της ραψανιώτικης πραγματικότητας που δυσφημούν όχι μόνο τα πρόσωπα, αλλά και τον θεσμικό ρόλο που υπηρετούν.

Ο άγνωστος, σε μας, Φ. κατακρίνει από τη μία εκείνους τους Ραψανιώτες οι οποίοι δημοσίευσαν στην εφημερίδα της Λάρισας *Νέος Αστήρ*³⁸ επικριτικά σχόλια για τη συμπεριφορά των στρατιωτών του 7ου Ευζωνικού Τάγματος, αδικώντας έτσι την εικόνα του ελληνικού στρατού, όπως και όσους τα βάζουν με τον ειρηνοδίκη της Ραψάνης, μειώνοντας έτσι το κύρος της Δικαιοσύνης, κι από την άλλη ο ίδιος στο ίδιο φύλλο κλείνει το γράμμα του με την εξής καταπληκτική παράγραφο: «Διά τα σχολεία της Ραψάνης φωνάζατε, των οποίων το μὲν Ελληνικὸν κατηργήθη χάριν οικονομίας, το δε Δημοτικὸν ἔχει τον κ. Χατσιμέμον εις το προαύλιον της σχολῆς μόνον δις της ἡμέρας ερχόμενον και εκλύοντα τους εν αὐτῇ μαθητάς, τους αγωγούς αὐτῶν εἶναι καλὰ ἡ πολιτικὴ».

Αυτὴν την αρνητικὴν εἰκόνα μεταδίδει και ο ανταποκριτὴς της *Σάλπιγγος* με το ψευδώνυμο Εστιαεὺς για τον ηλικιωμένο δάσκαλο του Δημοτικού Σχολείου της Ραψάνης Δ. Θηβαίῳ, όταν τελείωσαν οι εξετάσεις των μαθητῶν τον Ιούλιο του 1894 (φ. 245/24.7.1894). Βρίσκει μάλιστα την ευκαιρία να υπενθυμίσει στους αναγνώστες του το λαμπρὸ εκπαιδευτικὸ παρελθόν της Ραψάνης, σε ἀντίθεση με την κακὴ κατάσταση της εποχῆς του. Στα *Πρακτικά του Α' Ιστορικοῦ Συνεδρίου της Ραψάνης* στο τέλος της εισήγησής μου για το Σχολαρχεῖο της Ραψάνης εἶναι δημοσιευμένη μία ἐπιστολή κάποιου Ραψανιώτη, το 1893, που δείχνει την υπερβολικὴ ἀμετροπέειά του πρὸς τον δάσκαλο Πανσανία Χατζημέμο.

Ὡστόσο διαβάζουμε και θετικὲς ἀνταποκρίσεις. Ἐτσι, ἡ ἀνωτέρω εφημερίδα (*Σάλπιγξ*, φ. 41/10.7.1890), σε προηγούμενο δημοσίευσμά της ἀναφέρει ὅτι ο ἐλληνοδιδάσκαλος Ἰω. Αθ. Δουμακῆς θήτευσε ἐπιτυχῶς στο Σχολαρχεῖο της Λάρισας, τα σχολικὰ ἔτη 1887-1889 και ὅτι το ἐπόμενο σχολικὸ ἔτος 1889-1890 ἄσκησε καθήκοντα διευθυντῆ στο Σχολαρχεῖο της Ραψάνης, ἐπιδεικνύοντας ζήλο στην ἀσκήση του εκπαιδευτικοῦ του ἔργου. Ἡ ἴδια εφημερίδα σε ἀνταπόκρισή της ἀπὸ τη Ραψάνη (φ. 11.7.1892), ἀναφέρεται και πάλι στο Ἑλληνικὸ Σχολεῖο και στις εξετάσεις των μαθητῶν, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με ἐπιτυχία ἐνώπιον του κοινού. Ὅλοι οι παρευρισκόμενοι ἐντυπωσιάστηκαν ἀπὸ τις ἀπαντήσεις των μαθητῶν που «*υπερέβησαν παν ὄριον και αι οποῖαι υπερβαλλόντως ἐτίμησαν τον κ. Δουμακῆν*», διδάσκαλο και δι-

37. Πολλὲς φορές στον Τύπο της εποχῆς ἐκεῖνης υπῆρξαν χλευαστικὰ ἀρθρα και κριτικὲς για τις ἀπαράδεκτες διδακτικὲς μεθόδους στα σχολεῖα μας που οδηγούσαν τα ἐλληνοπούλα στον μιμητισμὸ και στην ἀγραμματοσύνη.

38. Ἀγνοοῦμε την ὑπαρξὴ αὐτῆς της εφημερίδας που ἐνδεχομένως διέκοψε την κυκλοφορία σύντομα, μέσα στο 1893.

ευθυντή του σχολείου.³⁹

Η ειρωνεία είναι ότι η κατάσταση χειροτέρεψε στη χώρα τα τελευταία αυτά χρόνια του 19ου αι., όχι μόνο λόγω της χρεοκοπίας, την οποία κήρυξε η κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη, αλλά και λόγω - στη συνέχεια - και του μαύρου 1897 που είχε ως συνέπεια για τη Ραψάνη όχι μόνο τη λεηλασία της κωμόπολης από τους Οθωμανούς, τις βιαιοπραγίες εναντίον των κατοίκων, την κατοχή επί 15μηνο περίπου, αλλά και την απώλεια εδαφών των κατοίκων, λόγω της επαναχάραξης των συνόρων, με κερδισμένους τους Οθωμανούς τα επόμενα 14 χρόνια. Αυτή η ασφυκτική κατάσταση, η οποία δημιουργήθηκε μετά το 1897 για τους Ραψανιώτες, ώθησε πολλούς να εγκαταλείψουν τον τόπο τους και να επιταχυνθεί έτσι η παρακμή της.

Ο Τύπος της Λάρισας συνεχίζει να μας πληροφορεί για τις εξελίξεις στον τόπο αυτό στο τέλος του 19ου αι., όμως λόγω της νέας πραγματικότητας των συνόρων οι ειδήσεις αφορούν πιο πολύ τώρα δραστηριότητες των στρατιωτών αλλά και ληστρικές επιδρομές. Έτσι, η εφημερίδα *Σάλπιγξ* (φ. 463/7.3.1899) κάνει έκκληση προς το Υπουργείο των Στρατιωτικών να αποσταλεί και στα Αμπελάκια κάποιο τάγμα, όπως εστάλη πάλι το 7ο ευζωνικό τάγμα στη Ραψάνη, για να τονισθεί η οικονομία του χωριού. Την ίδια εποχή η εφημερίδα (φ. 464/14.3.1899) δημοσιεύει την είδηση από τη Ραψάνη, ότι επτά οθωμανοί στρατιώτες, που λιποτάκτησαν από την στρατιωτική τους μονάδα, παραδόθηκαν στις στρατιωτικές Αρχές της Ραψάνης, με το αιτιολογικό ότι τους κακομεταχειρίζονταν οι ανώτεροί τους.⁴⁰

Τον Οκτώβριο του 1899 την κοινωνία της Ραψάνης απασχόλησε η απαγωγή του Βασ. Κοτσούρη,⁴¹ του οποίου ο πατέρας είχε παντοπωλείο στην κωμόπολη, από κάποια ληστρική συμμορία, πιθανόν του περιβόητου Γκούτα (φ. 493/3.10.1899). Στο επόμενο φύλλο της *Σάλπιγγος* (φ. 494/10.10.1899) πληροφορούμαστε ότι η συμμορία του Γκούτα ζήτησε από τον Θ. Πλάκα, που έβασκε τα πρόβατά του στη θέση Παλιοχώρι⁴² της Τσαριτσάνης, «άρτον και δύο σφάγια για τον μουσαφίρη τους», δηλαδή τον Ραψανιώτη Βασ. Κοτσούρη. Η υπόθεση αυτή απασχολεί την εφημερίδα και στα επόμενα φύλλα της. Μαθαίνουμε ότι μέσα στον Οκτώβριο η συμμορία του Γκούτα «επισκέφθηκε» ποιμνιοστάσια στη Μονή του Αγίου Διονυσίου Λεπτοκαρυάς⁴³ λέγοντες εκεί «(...)Τι να σου πω, ευρήκαμεν τον μπελά μας με τούτον τον σκλάβον (εννοώντας τον Κοτσούρη). Εγράψαμεν στον πατέρα του στη Ραψάνη και ακόμη δεν απάντησε. Τα αποσπάσματα μας έχουν κατά πόδι. Τι θα γίνη ο θεός ξέρει (...)» (φ. 495/17.10.1899).

39. Θανάσης Δουμακής, «Το Ημερολόγιον του ραψανιώτη ελληνοδιδασκάλου Ιωάννη Αθ. Δουμακή (1869-1952)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 60 (2011) 193.

40. Τέτοια περιστατικά, δηλαδή λιποταξίας στρατιωτών, από τα αντίπαλα στρατόπεδα έχουμε πολλά την περίοδο εκείνη στα μεθοριακά φυλάκια για διάφορους λόγους.

41. Το επίθετο αυτή στη Ραψάνη μένει προς διευκρίνιση. Ίσως είναι Κατσιούρας ή Κουτσούρης που είχε η Ραψάνη. Αγνοούμε την τελική εξέλιξη της υπόθεσης αυτής.

42. Πράγματι, υπάρχει αυτή η τοποθεσία στην Τσαριτσάνη, Βλ. Κοινότητα Τσαριτσάνης, *Η Τσαριτσάνη*, επιμ. ύλης Γ. Α. Αδάμου, Τσαριτσάνη 1989, 471.

43. Αγνοούμε αυτήν, εκτός κι αν πρόκειται για τη Μονή του Αγίου Διονυσίου στο Λιτόχωρο.

Στο επόμενο φύλλο (φ. 496) μαθαίνουμε ότι η συμμορία του Γκούτα μαζί με τον ραψανιώτη αιχμάλωτό τους εμφανίσθηκε στη θέση Κερασιά⁴⁴ του Αργυροπουλίου.⁴⁵

Από την ειδησεογραφία δεν απουσιάζουν και ιδιαίτερος απεχθείς πράξεις, όπως αυτή που δημοσιεύθηκε στο φ. 498/7.11.1899 της ίδιας εφημερίδας και αφορούσε, δυστυχώς, προσπάθεια σεξουαλικής κακοποίησης εκ μέρους του δεκανέα Σκούφου του 7ου Ευζωνικού Τάγματος, που έδρευε στη Ραψάνη, ασελγώντας σε βάρος κάποιου ευζώνου, ο οποίος την επομένη κατήγγειλε το γεγονός στον διοικητή του. Ο δράστης, για ν' αποφύγει τις συνέπειες της πράξης του, λιποτάκτησε και παραδόθηκε στις οθωμανικές Αρχές της Καρυάς, οι οποίες στη συνέχεια τον παρέδωσαν στις τουρκικές αρχές της Ελασσόνας για τα περαιτέρω.

Μολονότι, τυπικά, οι ειδήσεις για τον 19ο αιώνα ολοκληρώνονται με το τέλος του 1899, θεωρώ σκόπιμο να μνημονεύσω την ανακοίνωση που υπάρχει στο φ. 532/2.7.1900 της ίδιας εφημερίδας με τον θέμα: «Σύστασις συλλόγου εν Ραψάνη».

Εν Ραψάνη του Δήμου Ολύμπου συνεστήθη σύλλογος υπό την επωνυμίας «η Πρόοδος». Σκοπός του συλλόγου τούτου είναι η διανοητική ανάπτυξη των εκεί κατοίκων, η αποστολή νέων προς εκμάθησιν βιοτεχνικών τεχνών, οίον αμπελουργίας, οινοποιίας, κηπουρικής, σηροτροφίας κ.λ.π., η σύστασις βιβλιοθήκης, η διδασκαλία πρακτικών γνώσεων, ο καλλωπισμός της Ραψάνης κ.τ.λ. Τη αληθεία επαίνων είνε τόσον οι ιδρυταί του συλλόγου τούτου, όσον και οι κάτοικοι της Ραψάνης, οίτινες μεθ' όλην την κακοδαιμονίαν τους, επροθυμοποιήθησαν όχι μόνον εις την σύστασιν αυτού αλλά και εις την καταβολήν των εισφορών προς ευόδωσιν του σκοπού του Συλλόγου (...). Στη συνέχεια η εφημερίδα απευθύνεται στις αρχές της Λάρισας, οι οποίες φαίνεται ένιωσαν υποτιμητικά και «εχολώθησαν», διότι στο προηγούμενο φύλλο της η *Σάλπιγξ* (531/26.6.1900) τις κατηγόρησε για ολιγωρία και αδιαφορία προς το κοινωνικό σύνολο, ενώ κάποια χωριά επέδειξαν περισσότερο μεράκι.

Κι όμως στο σημείο αυτό η εφημερίδα αδίκησε την πόλη, διότι λίγες μέρες πριν (φ. 526/21.5.1900) δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως Β. Δ. με το οποίο εγκρίθηκε το καταστατικό που έγινε με πρωτοβουλία του νομάρχη Λάρισας για τη σύσταση «Νυκτερινής Λαϊκής Σχολής» και με την οικονομική συνδρομή 2.000 δρχ. του

44. Το τοπωνύμιο αυτό βρίσκεται βόρεια του σημερινού Αργυροπουλίου (στον οικισμό των Σαρακατσάνων) προς τα σύνορα με την Τσαριτσάνη.

45. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1904, σε δημοσίευμα της εφημ. *Σάλπιγξ* (φ. 758/31.10.1904) διαβάσαμε ότι ο διαβόητος ληστής Γκούτας και ο γιος του προθυμοποιήθηκαν να τεθούν στην υπηρεσία της πατρίδας για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον Μακεδονικό Αγώνα. Φαίνεται τους συγκίνησε ο ηρωικός Παύλος Μελάς που έχασε τη ζωή του λίγες μέρες νωρίτερα (13.10.1904) στη Στάτιστα. Πού να φαντασθεί ο Παύλος Μελάς τέτοιο θάνατο, όταν έγραφε στις 6 Απριλίου του 1897 από τη Λάρισα, προς τη γυναίκα του Ναταλία ότι σε λίγα λεπτά τότε θα αναχωρούσε κι αυτός με τον λόχο του ή για το Μπουγάτσι του Τυρνάβου ή για τη Ραψάνη. Φυσικά, δεν πρόλαβε διότι την ίδια ώρα κατέρρεε το ελληνικό μέτωπο στα σύνορα του Νεζερού (Καλλιπεύκης). Βλ. Ναταλία Π. Μελά, *Παύλος Μελάς*, εκδ. «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα, 1992, 97, 415.

μεγαλοκτηματία Στεφάνοβικ Σκυλίτση⁴⁶ για τη σχολή αυτή των φτωχόπαιδων της Λάρισας.

Έχω τη γνώμη, τελειώνοντας, ότι με την ψηφιοποίηση πολλών παλαιών εφημερίδων της Λάρισας, που διασώζονται, ο ερευνητής της τοπικής ιστορίας θα έχει καλύτερη πρόσβαση στις έμμεσες αυτές πηγές που μας παρέχει ο τύπος και θα επεκτείνει το γνωσιολογικό εύρος των ειδήσεών του ακόμη περισσότερο για το παρελθόν του τόπου.⁴⁷

Χαρακτηριστική μαρμάρινη πλάκα του συλλόγου «Η ΠΡΟΟΔΟΣ» (1912) με την ανάγλυφη μορφή περιστρεφείου.

46. Ο μεγιστάνας Στεφάνοβικ - Σκυλίτσης από την Κων/πολη είχε και στη Θεσσαλία τεράστιες εκτάσεις και άλλα ακίνητα, ακόμη και στη Λάρισα. Λόγω δωρεών και παραχωρήσεων γαιών με ευνοϊκούς όρους στους ακτήμονες του Στεφανοβικείου σήμερα Μαγνησίας (παλαιά ονομασία: Χατσήμισι που υπαγόταν τότε στον Δήμο Αρμενίου, πήρε το χωριό τ' όνομά του).

47. Ήδη, όπως πληροφορήθηκα από τον Κώστα Β. Σπανό, έχει ψηφιοποιηθεί το corpus όλων των εφημερίδων στη βιβλιοθήκη της Βουλής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου αι. (1881 -1899)

α/α	έτος έκδοσης	τίτλος της εφημερίδας	εκδότης-διευθυντής
1	1881	Αστήρ της Θεσσαλίας	Αν. Δ. Πεταλάς
2.	1881	Ανεξαρτησία	Φωκ. Τσαπαλίδης
3	1882	Κόραξ	Αθ. Μανωλάκης
4	1882	Ζερζεβούλης	Αθ. Μανωλάκης
5	1883 (;)	Πίνδος	Παν. Κανάς
6	1883 (84)	Ελεύθερος Πολίτης (α' περιο- δος)	Χρ. Γιατράκος
7	1884	Λάρισα	Παν. Κανάς
8	1886	Ομόνοια	Στ. Σουχάρας - Κ. Κομίτσας
9	1886	Ο Βουλευτής του Νομού	Αθ. Μανωλάκης
10	1887	Τέμπη	Παν. Κανάς - Γ. Ραζής
11	1888-89	Ελεύθερος Πολίτης (β' περιο- δος)	Χρ. Γιατράκος
12	1889	Σάλπιγξ	Μιχ. Τσόγκας
13	1890	Πύλη	Στ. Αναστασιάδης
14	1890 (;)	Ισότης	Θρ. Μακρής
15	1891	Γλαύξ	Εμ. Γκίκας
16	1891	Ανεξαρτησία	Περ. Νικολαΐδης
17	1891	Διάβολος	Σωκρ. Γκολφινόπουλος
18	1891	Συνταγματική Πυξίς	Αθ. Χρηστίδης
19	1892	Σάτυρος	Σωκρ. Γκολφινόπουλος
20	1892	Όλυμπος	Βασ. Ρουσόπουλος
21	1893	Μέλλον	Βασ. Ρακόπουλος
22	1893 (1903;)	Αηδών	Κων. Παπαθεοδώρου
23	1896	Κήρυξ (α' περίοδος)	- ;
24	1896	Μικρά Εφημερίς	Θρ. Μακρής
25	1898	Θάρος	- ;
26	1893 (;)	Νέος Αστήρ	- ;

**Το καφενείο του Σ. Ν. Φιλιππίδη στην πλατεία της Ραψάνης.
(Αρχείο Μορφωτικού Συλλόγου Ραψάνης).**

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΛΑΧΟΣΤΕΡΓΙΟΥ

«ΤΑ ΣΗΜΑΔΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ «ΟΜΙΛΟΥΝ»....» ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΜΑΣ ΔΕΙΧΝΟΥΝ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Ο τόπος – το τοπίο – ο άνθρωπος

Αν δεχτούμε ότι η έννοια **τόπος** περιέχει ένα εύρος, αλλά παράλληλα υπονοεί και την ύπαρξη γεωφυσικών ορίων, η λέξη **τοπίο** μας περιορίζει σ' ένα ακόμη μικρότερο τόπο, εύκολα αναγνωρίσιμο απ' όλους μας, διότι υπάρχουν πλαίσια καθορισμένα από τον ανθρώπινο παράγοντα που το απομονώνουν από το ευρύ φυσικό περιβάλλον, και το περιορίζουν. Ως παρατηρητές του τοπίου προσλαμβάνουμε μια συνολική εικόνα από επί μέρους στοιχεία, που αφορούν την γεωμορφολογία, το κλίμα, τη βλάστηση, τις καλλιέργειες, το χρώμα, το φως. Όλα αυτά συνθέτουν το φυσικό σκηνικό, καθιστώντας τον τόπο αυτό μοναδικό. Αν θελήσουμε τώρα, από απλοί παρατηρητές να προχωρήσουμε στην διερεύνηση της ιστορικής εξέλιξης, θα πρέπει να στραφούμε και στον ανθρώπινο παράγοντα, διότι οι δραστηριότητες του ξετυλίγονται μέσα σ' αυτό το χώρο, επεμβαίνουν και δημιουργούν το ανθρωπογενές περιβάλλον. Κι εδώ φυσικά θα διαπιστώσουμε ότι η κάθε γενιά αποτυπώνει τη δική της σφραγίδα, προσθέτοντας τα δικά της χαρακτηριστικά, άλλοτε αναδιαμορφώνοντας τον χώρο κι άλλοτε εξαφανίζοντας ότι η ίδια κληρονόμησε από το παρελθόν.

Η μελέτη, λοιπόν της ιστορίας του τοπίου της Ραψάνης, μας οδηγεί στο να εστιάσουμε σε μικρότερους χώρους και να αναζητήσουμε τα «σημάδια» εκείνα, όπου εκτυλίσσονται σκηνές της καθημερινότητας: στα σπίτια, στους δρόμους, στις πλατείες, στις βρύσες, στις εκκλησιές, στα εξωκλήσια στα χωράφια. Θα αποθησαυρίσουμε πληροφορίες που θα μας αποκαλύψουν τις πολλαπλές σχέσεις των ανθρώπων και τον τρόπο με τον οποίο αυτές διαμορφώνουν τον παραδοσιακό πολιτισμό μέσα σε μια παραδοσιακή κοινωνία¹. Αυτή η κοινωνία είναι **αγροτική** ή **εμπορευματική**, συνήθως με **αυτάρκεια**, και **αυτοδιοικούμενη**. Οι άνθρωποι αυτής της κοινωνίας αποτελούν ένα **σύνολο αυτοδύναμο, ιδιόμορφο, ομοιογενές**, στη διαμόρφωση του οποίου παίζουν ρόλο το φυσικό και το ιστορικό περιβάλλον, ενώ ο πολιτισμός που δημιουργούν είναι βασικά προφορικός ή μνημονικός που μεταβιβάζει το σύνολο των γνώσεων και των στοιχείων του από τη μια γενιά στην άλλη.

Χαρακτηριστικό «σημάδι» αυτής της εποχής είναι η **πλατεία**. Η παρουσία του σχολείου, κοντά στην πλατεία, και η παρουσία καφενείων είναι χαρακτηριστικό των ελεύθερων χωριών, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στα κολιγικά χωριά, στον κάμπο δεν έχουμε ούτε πλατεία, ούτε σχολείο, ούτε καφενείο.² Οριοθετεί το δημόσιο χώρο

1. Η Άλκη Κυριακίδου Νέστορος θεωρεί ότι ο παραδοσιακός πολιτισμός για μας τους Έλληνες, βρίσκεται στην ακμή του στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, σε μία εποχή όπου η οικονομία είναι αγροτική ή εμπορευματική (σ. 45, *Λαογρ. Μελετήματα Ι*).

2. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, 52.

και συνήθως βρίσκεται στο κέντρο του χωριού . Εδώ ξετυλίγονται οι κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες, εδώ οι άνθρωποι αγοράζουν και πουλούν όχι μόνον προϊόντα αλλά ειδήσεις, ιδέες, σχόλια και γενικά πολιτισμικά στοιχεία. Επί πλέον εδώ ψυχαγωγούνται, διασκεδάζουν ή παρακολουθούν εκδηλώσεις. Στο κατάστιχο του Αγ. Αθανασίου η πλατεία αναφέρεται ως «Παζάρι», λέξη που υπάρχει ακόμα και σήμερα στον προφορικό λόγο των ηλικιωμένων, ενώ παράλληλα αναφέρεται και δεύτερο «παζάρι», η Ιτιά όπου επίσης είναι έντονη η οικονομική δραστηριότητα.

Δεν παρατηρούμε όμως τη συνηθισμένη παρουσία της εκκλησίας στον χώρο της πλατείας. Αν αναρωτηθούμε γιατί έχουμε δύο ενορίες -του Αγίου Αθανασίου και της Παναγίας- την απάντηση μας δίνει η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, η οποία θεωρώντας την εκκλησία ως «σημάδι» που μαρτυρεί την κίνηση των κατοίκων στο χώρο και τον χρόνο, επισημαίνει: «Στην περίπτωση περισσότερων ενοριακών ναών μιας πόλης ή κωμόπολης, παρατηρεί κανείς πως σημαδεύουν συνήθως τις διαδοχικές εγκαταστάσεις διαφόρων ομάδων που έρχονται από αλλού. Στην καινούργια συνοικία που δημιουργούν, χτίζουν ύστερα από λίγο καιρό και την εκκλησία τους... Φυσικά, η νεότερη εκκλησία ανήκει στους νεότερους μετόικους».³

Σε ότι αφορά τώρα τις επιλογές των ανθρώπων για τη δημιουργία οικισμού και τον τρόπο οργάνωσης του χώρου και του χρόνου μιας παραδοσιακής αγροτικής κοινότητας θα διαπιστώσουμε ότι καθορίζονται από δύο άξονες: Ι) το φυσικό σκηνικό και ΙΙ) το ιστορικό πλαίσιο.

I. Οργάνωση του χώρου με βάση το φυσικό σκηνικό

Στη διερεύνηση της παραπάνω σχέσης θα βοηθήσουν τρία ερωτήματα :

1. Ποια τα κριτήρια επιλογής ενός τόπου για τη δημιουργία οικισμού;
2. Ποια σημάδια του τόπου μας οδηγούν σε συμπεράσματα;
3. Πώς προκύπτουν τα τοπωνύμια και ποιες πληροφορίες μας δίνουν;

Πριν διερευνήσουμε τα ερωτήματα σε τοπικό επίπεδο , θα πρέπει να έχουμε ως δεδομένο ότι οι λόγοι επιλογής μιας θέσης για οικισμό, για κτίσμα, για ναό, ουδέποτε θα προσδιοριστούν με ακρίβεια, διότι αυτοί που επέλεξαν τη θέση είναι απόντες. Η επιτόπια παρατήρηση και η έρευνα στην γραπτή και προφορική παράδοση μας δίνει τις γνώσεις με τις οποίες διαβλέπουμε τη βούληση τους.

1. Κριτήρια επιλογής ενός τόπου για τη δημιουργία οικισμού

Η επιβλητικότητα του τοπίου, η οποία επιδρούσε πάνω στην ψυχολογία του ανθρώπου, και η φυσική ομορφιά είναι βασικά κριτήρια, αλλά όχι τα μοναδικά. Ήδη σε βυζαντινά κείμενα εντοπίζονται τέσσερις βασικές προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για την επιλογή της θέσης ενός οικισμού:

α) ύπαρξη ντόπιου λατομείου β) γειτονικό δάσος για ξύλευση γ) καλλιεργήσιμη γη

3. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό. π.*, σ. 36.

δ) νερό σε επαρκή ποσότητα.

Η Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος τονίζει επιπλέον ακόμη ένα κριτήριο, τη **θέα**, επισημαίνοντας ότι η ομορφιά είναι συνάρτηση της θέας⁴. Εξάλλου η σημασία της απρόσκοπτης θέας προς τη θάλασσα, τα βουνά και τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις επισημάνθηκε πολύ νωρίς, ήδη η ρωμαϊκή νομοθεσία, την αντιμετωπίζει ως αγαθό που πρέπει να προστατευθεί. Έτσι δημιουργήθηκαν νομικές έννοιες, τις οποίες στη συνέχεια πέρασαν οι βυζαντινοί νομομαθείς στη νομική συλλογή «Εξάβιβλος».

Σε ότι αφορά λοιπόν τώρα τη Ραψάνη, διαπιστώνουμε ότι οι παραπάνω τέσσερις προϋποθέσεις μαζί με την ύπαρξη της θέας, συντρέχουν απόλυτα, ώστε στη ΝΑ. πλαγιά του Κάτω Ολύμπου, σε υψόμετρο 500 μέτρων περίπου να χτιστεί ο οικισμός. Σίγουρα η ομάδα των κατοίκων που εγκαταστάθηκε στον τόπο αυτό, καμιά νομολογία δεν ήξερε, το αισθητήριο της όμως στηριζόμενο στη συσσώρευση λησμονημένων και αποθησαυρισμένων γνώσεων, έκανε τη συγκεκριμένη επιλογή.

Έτσι οι περιγραφές για τη Ραψάνη, που συναντάμε σε κείμενα του 18ου, 19ου αλλά και των αρχών του 20ού, τη χαρακτηρίζουν ως «έναν τόπο όμορφο και υγιεινό»,⁵ ο οποίος «κείται εις θέσιν ανώμαλον μεν, αλλ' υγιεινήν και τερπνήν, κατάρρυτον από ύδατα και κατάφυτον από δένδρα κάρπιμα και συκαμηνέας»,⁶ επιπλέον δε «...ίσταται ως δεσπόζουσα εν τω μεγαλείω τούτω της φύσεως...»⁷ επιβεβαιώνοντας το πλατωνικό ρητό: «Πας γάρ ο βίος του ανθρώπου ευρυθμίας και αρμοστείας δέεται».

2. Σημάδια του τόπου που μας οδηγούν σε συμπεράσματα

Το φυσικό σκηνικό λοιπόν της Ραψάνης περιλαμβάνει την απρόσκοπτη θέα προς την Όσσα (Κίσσαβο), το Αιγαίο και τ' αμπέλια της και είναι ίσως το μόνο κριτήριο που είναι εύκολα αντιληπτό απ' όλους. Τα άλλα κριτήρια για να τα αντιληφθούμε οι νεότεροι θα πρέπει να σταθούμε με επιμονή και παρατηρητικότητα για να εντοπίσουμε «**τα σημάδια**» εκείνα (σπίτια, πλατείες, εκκλησίες, εξωκλήσια, δένδρα....) τα οποία θα μας οδηγήσουν σε συμπεράσματα:

- Τα πέτρινα σπίτια που ευτυχώς διασώζονται, η μέχρι προ ενός έτους πλακόστρωτη με ντόπιες πλάκες πλατεία, η οποία έπαψε πια ν' αποτελεί «σημάδι» διότι έχασε την ταυτότητά της με την αλλαγή της πλακόστρωσης, οι βρύσες με πέτρινη επένδυση και τα καλντερίμια παραπέμπουν στην ύπαρξη λατομείου.

- Από τα γειτονικά δάση, μόνον των Αγίων Θεοδώρων απολαμβάνουμε, διότι το δάσος στο Ανήλιο το έχουμε ως εικόνα όσοι το περπατήσαμε. Οι νεότεροι θα μαν-

4. Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος: *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και ιστορικού Αρχείου, Αθήνα, 1989, σελ. 22.

5. Δ. Φιλιππίδης – Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος*.

6. Νικ. Μάγνης, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, εν Αθήναις 1860.

7. Αδάμ Ανακατωμένος, *Τα νέα όρια της Ελλάδος ήτοι τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί της Θεσσαλίας*, εν Αθήναις 1887.

τεύουν ή θα διαβάζουν σε πηγές για την ύπαρξη του, λόγω της διάνοιξης δρόμων.

● Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις τώρα, είναι κυρίως τ' αμπέλια και οι ελιές. Οι **συναμίες** ή **μουριές** κόπηκαν ή εξαφανίστηκαν, η καλλιέργεια του **σιταριού**, της **σίκαλης**

και του **κριθαριού** δεν υπάρχει πια αλλά και **το αλώνι** που μαρτυρούσε την ύπαρξή τους εξαφανίστηκε. Το βλέπουμε μόνο σε παλιές φωτογραφίες, έπαψε πια να είναι «σημάδι» του τόπου.

● Τα άφθονα **νερά** δεν τα βλέπουμε πλέον, παρά μόνον τα μαντεύουμε από τα «σημάδια». Ορατές προς το παρόν είναι οι **βρύσες** (αν δεν χαλαστούν), όσες **πηγές** δεν στέρεψαν και η τοποθεσία «**Σμίξη**», όπου σμίγουν τα νερά που κατεβαίνουν από τους Αγίους Θεοδώρους, την Αγία Παρασκευή και τη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Κάποια «σημάδια» επιβιώνουν ως τοπωνύμια, όπως ο **Ίσβορος** (πηγή στα σλαβικά) στα βόρεια της Αγίας Παρασκευής προς την Κρασιά και η **Γαστέρνα**⁸ που ετυμολογείται από το λατινικό *cisterna* και σήμαινε λάκκο, υπόγεια δεξαμενή των βρόχινων νερών. «Σημάδια» που εξαφανίστηκαν είναι βέβαια τα **αυλάκια**, όπου έτρεχε το νερό, παρέμειναν όμως στη μνήμη μας μόνο ως ήχος, να θυμίζουν την «εξ ύδατος άδουσα ροή».

Το νερό μαζί με τη **θέα**, το **δένδρο** και τον **υπερυψωμένο τόπο** εμπεριέχονται ως «σημάδια» στην θρησκευτική αντίληψη, η οποία καθορίζει το που θα κτιστούν τα εξωκλήσια και τα μοναστήρια. Το νερό στην πρωτόγονη σκέψη, αφού κυλάει, είναι «ζωντανό», χαρακτηρίζεται από δύναμη, εμπεριέχει ιερή αξία και είναι πολύτιμο -αντίληψη αποδεκτή και από το χριστιανισμό- γιαντό οι δράκοντες και τα φίδια (εμβλήματα του νερού) βρίσκονται πάντα κοντά σε νερά τα οποία ελέγχουν. **Όπου συνήθως υπάρχει ιερό κτίσμα υπάρχει και νερό.**⁹ Έτσι η επιλογή της θέσης δεν είναι καθόλου

8. Cisterna < κιστέρνα μγν. κ. μων. η δεξαμενή και κυρίως η υπόγειος δεξαμενή ομβρίων υδάτων, η στέρνα

9. Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος, ό. π., σ. 20-21 και Β. Νιτσιάκος, *Λαογραφικά Ετερόκλητα*,

τυχαία. Αν χρονολογικά γυρίσουμε πολύ πίσω, θα διαπιστώσουμε ότι ο Πλάτωνας στους Νόμους (778C) προτρέπει οι ναοί να χτίζονται σε υπερυψωμένες θέσεις, ενώ πολύ πριν τον Πλάτωνα, ο Θαλής ο Μιλήσιος θεωρώντας ότι οι ναοί είναι ριζωμένοι στα τοπία τους, έλεγε: «**Τα πάντα πλήρη θεών**».

Διαπιστώνουμε λοιπόν σήμερα ότι όλοι αυτοί οι αρχαίοι κανόνες καταγραμμένοι στο υποσυνείδητο των ανθρώπων «υπαγορεύουν» στον κάθε άγιο να διαλέξει τον τόπο του, γιατί οποιοσδήποτε άγιος δεν πάει σ' οποιονδήποτε τόπο.

● **Η Αγία Παρασκευή των Τεμπών και η Αγία Παρασκευή στο Ανήλιο**, συνδέονται με το νερό που αναβλύζει από τη γη. Τα εξωκλήσια που είναι αφιερωμένα στο όνομά της είναι χτισμένα πάνω ή δίπλα σε πηγή. Η δρακοντοκτόνος αγία Παρασκευή, απομακρύνει τα δαιμονικά που συνήθως συχνάζουν σε πηγές, πηγάδια ... αλλά παράλληλα εξασφαλίζεται με την προστασία της, η πρόσβαση όλων των ανθρώπων της κοινότητας στο νερό, το τόσο απαραίτητο για την επιβίωση της.

● **Ο Προφήτης Ηλίας** όπως άλλωστε κι όλες οι εκκλησίες σ' όλη την Ελλάδα, προτιμά τις βουνοκορφές. «Όταν αστράφτει και βροντά, ο λαός πιστεύει πως ο προφήτης Ηλίας, κυνηγάει πάνω στο άρμα του (το μπουμπουνητό είναι οι κρότοι που κάνει) τον δράκοντα του ουρανού (το πυρωμένο φίδι είναι η αστραπή), να τον σκοτώσει»¹⁰. Εξάλλου στις 20 Ιουλίου που γιορτάζει, είναι οι μεγάλες ζέστες, «τα κυνικά καύματα»¹¹. «Είναι ο μετεωρολογικός προστάτης, τον οποίο επικαλούνται οι βοσκοί για τις βροχές και για την αποφυγή του κεραυνού».¹² Η άλλη εκδοχή που συναντάμε στη λαϊκή παράδοση¹³ είναι δανεισμένη από τα αφηγήματα του Ομήρου.

Ο Αϊ-Λιας

«Ο Αϊ-Λιας ήταν ναύτης και πέρασε παραλυμένη ζωή. Ύστερα όμως μετανόησε για όσα έκαμε και εσιχάθη τη θάλασσα. Άλλοι πάλι λεν πως επειδή έπαθε πολλά 'ς τη θάλασσα και πολλές φοραίς εκόντεψε να πνιγη, εβαρέθη τα ταξίδια και αποφάσισε να πάη εις μέρος που να μην ηξεύρουν τι είναι θάλασσα και τι είναι καράβια. Βάνει το λοιπόν 'ς το νόμο το κουπί του και βγαίνει 'ς τη στεριά, και όποιον απαντούσε τον ερωτούσε τι είναι αυτό που βαστάει. Όσο του έλεγαν «Κουπί» τρανούσε ψηλότερα ως που έφτασε 'ς την κορφή του βουνού. Ρωτά τους ανθρώπους που ήύρε κει τι είναι, και του λεν 'Ξύλο'. Κατάλαβε λοιπόν πως αυτοί δεν είχαν ιδή ποτέ τους κουπί, και έμεινε μαζί τους εκεί 'ς τα ψηλά».

Αλλά και η εκκλησία ή τα μοναστήρια της **Μεταμόρφωσης του Σωτήρος**, χτίζονται σε ψηλώματα, γιατί την ημέρα αυτή η παρουσία του Χριστού είναι ηλιακή. Ο Χριστός όταν ανέβηκε στο όρος Θαβώρ¹⁴ για να προσευχηθεί έλαμψε σαν ήλιος και τα μάτια του έγιναν λευκά σαν φως.

«Προσκυνητάρια και νεκροταφεία, ναοί και εξωκλήσια, χοιροστάσια και πανη-

Οδυσσέας, Αθήνα 1997, 53-64.

10. Αλκη Κυριακίδου -Νέστορος, ό. π., σ. 19-20.

11. Δ. Λονκάτος, Τα καλοκαιρινά, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1981, 87-95.

12. Δ. Λονκάτος, ό. π., σ. 87-95.

13. Ν. Πολίτης, Παραδόσεις, αρ. 207.

14. Θαβώρ στα βραβικά σημαίνει έλευση φωτός.

γυρότοποι, καλύβια και σπίτια, οικισμοί και χωράφια, μαντριά και τσαρδάκια, δρόμοι και μονοπάτια δεν ρίχνονταν όπως-όπως πάνω στη γη· εγγράφονταν στον χώρο και τον πλούτιζαν με κοινωνικά νοήματα» γράφει η Νόρα-Σκουτέρη Διδασκάλου,¹⁵ ενώ η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος¹⁶ επισημαίνει: «Αν κανείς επιθυμεί να επισκεφθεί τα ωραιότερα μέρη της Ελλάδας, δεν έχει παρά να σημειώσει στο χάρτη τα μοναστήρια και τα ξωκλήσια της κάθε περιοχής... Θ' ανακαλύψει σύντομα πως για τους Έλληνες η ομορφιά είναι συνάρτηση της θέας. Η θέα και το νερό είναι λοιπόν τα δύο βασικά χαρακτηριστικά των ιερών τόπων κοντά σ' αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε ένα ακόμη: το δένδρο.... Η εκκλησιά και το δένδρο είναι πράγματι αχώριστα στο ελληνικό τοπίο. Το δένδρο σημαδεύει, μπορεί να πει κανείς την εκκλησία... όταν δεις πανύψηλα κυπαρίσσια θα μαντέψεις σωστά την παρουσία της εκκλησιάς».

Το **δέντρο** όμως δεν σηματοδοτεί μόνον την εκκλησία. Σηματοδοτεί και το **σύνορο** ανάμεσα στις κοινότητες και στα χωράφια¹⁷ όπως διαβάζουμε και στο κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου: «εις την κερασιά εις το σήγορο το Κρασιότικο...», «ένα χωράφι εις την αγίαν Παρασκεβήν εις την χειρασιά...» «ένα χωράφι.. εις μεγάλο γκαραγκάτσι...»

3. *Πώς προκύπτουν τα τοπωνύμια και ποιες πληροφορίες μας δίνουν. Παρατήρηση - ονομάτισμα*

Η μελέτη των τοπωνυμίων εκτός από πηγή πληροφοριών είναι παράλληλα αδιάψευστος μάρτυρας της σοφίας και της ακρίβειας με την οποία οι κάτοικοι ονοματίζουν. Πιστεύουν ότι οι επί μέρους μικρότοποι όπου κινούνται στην καθημερινότητά τους θα πρέπει να έχουν ονόματα, γιατί όπως και τα πρόσωπα αποτελούν ορόσημα. Γιαντό τους προσδιορίζουν με κύρια ονόματα, τα οποία γράφονται στη γη ως τοπωνύμια. Έτσι λοιπόν στη Ραψάνη:

1. Παρατήρησαν τον σχηματισμό ή την κλίση του εδάφους και ονομάτισαν την **Πλαϊνή**, τη **Μεγάλη Ράχη**, το **Ίσιωμα**.

2. Παρατήρησαν την παρουσία ή την απουσία του ήλιου και ονομάτισαν το **Ανήλιο**, τα **Προσήλια**, την **Καψάλα**.

3. Παρατήρησαν την βλάστηση, την παρουσία ενός ή πολλών δένδρων και ονόμασαν την πλατεία **Ίτιά** και κάποιες περιοχές **Φτέρη**, **Καστάνια**, **Παλιουριά**.

4. Εντόπισαν τις πηγές ή παρατήρησαν την οποιαδήποτε μορφολογία του εδάφους σε σχέση με το νερό και έδωσαν τοπωνύμια **Μάρα**, **Γαστέρνα**, **Ξερόλακας**, **Σμίξη**, **Περαταριά**.

5. Ήξεραν τους ιδιοκτήτες ή τις οικογένειες και ονομάτισαν: **Βύση Βαρσάμη**, **Ράχη του Μήλια**, **Σβαρνιάτικα**, **Παπαντωνάτικα**.

6. Γνώριζαν τα επιτόπια ιστορικά γεγονότα ή τις παραδόσεις και έδωσαν το τοπωνύμιο **Κιαρατάδες**.

Αν επιχειρήσουμε τώρα να ανιχνεύσουμε τις ανθρώπινες σχέσεις μέσα σε μια παραδοσιακή κοινότητα θα διαπιστώσουμε ότι οι άνθρωποι:

15. Ελεωνόρα - Σκουτέρη Διδασκάλου, *Δια-κρίσεις*, σ. 321-322.

16. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *ό. π.*, σ. 22.

17. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *ό. π.*, σ. 24-27, 34 και Β. Νιτσιάκος, *ό. π.*, σ. 22-23.

- Σ' αυτόν το χώρο συνήθως γεννιούνται, μεγαλώνουν, πεθαίνουν
Γνωρίζονται πολύ καλά όλοι μεταξύ τους
- Έχουν συλλογική συνείδηση
- Έχουν κοινωνική συνοχή (δεν λείπουν βέβαια κάποτε ο διχασμός και οι συγκρούσεις) και αλληλεγγύη
 - Έχουν κοινές ηθικές και αισθητικές αξίες και άγραφους κώδικες ηθικής συμπεριφοράς.
 - Έχουν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα.
 - Γνωρίζουν τον τόπο τους σπιθαμή προς σπιθαμή και παρατηρούν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, τα οποία εγγράφονται μέσα τους.
 - Έχουν μια σχέση αλληλεγγύης με τη φύση εφόσον είναι άμεσα εξαρτώμενοι από αυτή και μια βαθιά οικολογική συνείδηση.

II. Η οργάνωση του χώρου και του χρόνου με βάση το ιστορικό πλαίσιο Η παρουσία του θείου

Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης της Ραψάνης δεν μπορεί να προσδιοριστεί εφόσον δεν έχουμε γραπτές αναφορές. Οι χρονολογίες όμως 1544 και 1547 στις επιγραφές του Ιερού Ναού του Ιωάννη του Προδρόμου, μας υποχρεώνουν να κινηθούμε ιστορικά στα πλαίσια του 16^{ου} αιώνα. Είναι η εποχή της Τουρκοκρατίας κατά την οποία κυριαρχεί «ο πολιτισμός των βουνών»,¹⁸ μια και οι χριστιανικοί πληθυσμοί για να επιβιώσουν, αναγκάζονται να καταφύγουν στα βουνά κι εκεί να οργανώσουν τον χώρο και τη ζωή τους.

Το γεγονός ότι τα ορεινά χωριά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας βρίσκονται κάτω από την απειλή της κατάκτησης, της βίαιας εξόντωσης των κατοίκων, των λεηλασιών και του εξισλαμισμού οδηγεί την κάθε κοινότητα στο να διαμορφώνει τη δική της θρησκευτική γεωγραφία, καθιστώντας τα εξωκλήσια «σημάδια», τα οποία έχουν κάτι να μας πουν.

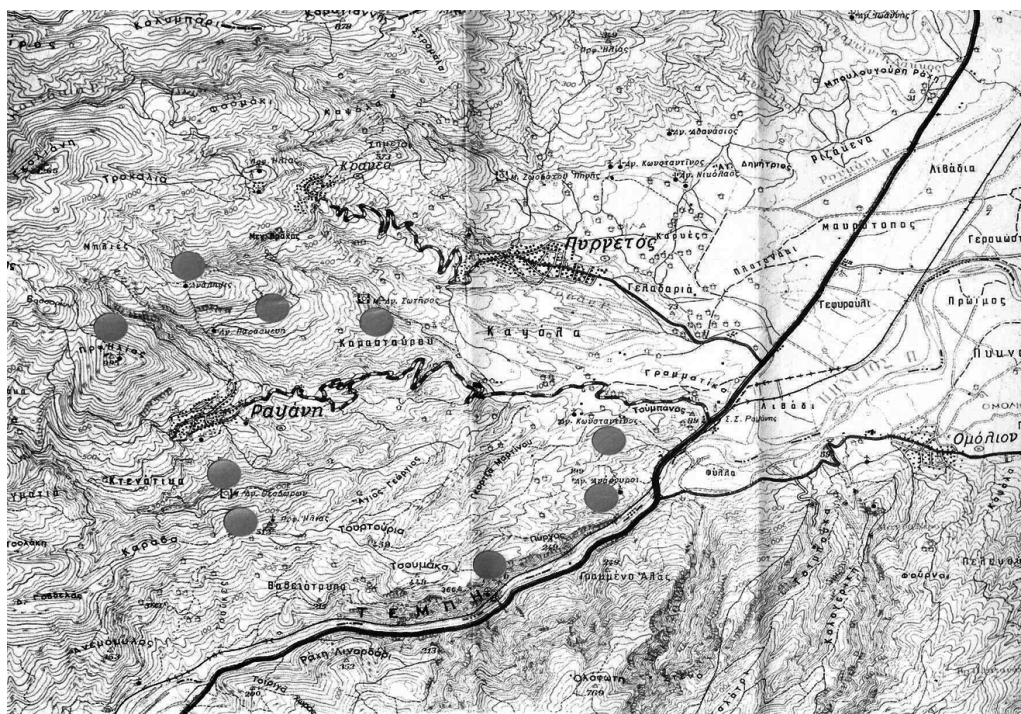
1. Τα εξωκλήσια κυκλώνουν το χωριό

Έτσι παρατηρώντας τα εξωκλήσια στη Ραψάνη θα διαπιστώσουμε ότι περικυκλώνουν το χωριό και οριοθετούν τον κοινοτικό χώρο σε σχέση με τ' άλλα χωριά.

- Η Ανάληψη του Σωτήρος ΒΑ της Ραψάνης, βρίσκεται στα όρια με την Κρανιά.
- Η Αγία Παρασκευή επίσης ΒΑ.
- Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος στα όρια με την Κρανιά.
- Ο Άγιος Κων/νος στα Καλύβια, Νότια.
- Οι Άγιοι Ανάργυροι επίσης.
- Η Αγία Παρασκευή στα Τέμπη.
- Ο Κάτω Προφήτης Ηλίας ΝΔ.
- Οι Άγιοι Θεόδωροι ΝΔ.
- Ο Πάνω Προφήτης Ηλίας στα Βόρεια
- Η Αγία Τριάδα ΝΑ στην είσοδο.
- Ο Αϊ-Γιάννης ο Πρόδρομος ΝΑ στα τελευταία σπίτια.

18. Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος, ό. π., σ. 48.

Και εδώ μπαίνει το ερώτημα: είναι άραγε τυχαία αυτή η νοητή περιμετρική γραμμή που σχηματίζεται γύρω από το χωριό; Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος και ο Β. Νιτσιάκος αναφέρουν ότι ο χώρος που εκτείνεται μεταξύ των κοινοτήτων καθαγιάζεται και ημερεύει με τα εξωκλήσια,¹⁹ είναι τα κατεξοχήν σημάδια της εξοχής, τα οποία μαζί με τα προσκυνητάρια σημαδεύουν τη μικρή περίμετρο του χωριού, τον οικισμό, αλλά και την μεγάλη περίμετρο, που περιέχει τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Παράλληλα ο χώρος προστατεύεται και καθαγιάζεται, ώστε να απομακρυνθεί από το χωριό κάθε

αρεσώστια ή κακό. Αυτό το φαινόμενο είναι γνωστό ως «ζώσιμο» («το χωριό είναι ζω-
σμένο από αγίους»). Πρόκειται για μια πανάρχαια αντίληψη για τον μαγικό κύκλο²⁰
και τον καθαγιασμό μιας έκτασης από τους ιερούς χώρους την οποία οι εθνογράφοι
και οι ιστορικοί συνάντησαν και μελέτησαν στα μαγικο-θρησκευτικά τελετουργικά
της πρωτόγονης σκέψης.

2. Η επιλογή των Αγίων

Βλέπουμε λοιπόν ότι η θεική παρουσία είναι ένας από τους καθοριστικούς πα-
ράγοντες για την οργάνωση του χώρου και διαπιστώνουμε ότι η κοινότητα έχει επι-
λέξει ένα δικό της **κατάλογο αγίων** στους οποίους θα αφιερώσει τις εκκλησίες και τα
εξωκλήσια κάτι που φυσικά δεν είναι τυχαίο. Θα παρατηρήσουμε ότι όλοι σχεδόν οι

19. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό. π.*, σ. 30. Β. Νιτσιάκος, *ό. π.*, σ. 18.

20. Mirkea Eiade, *Πραγματεία πάνω στην Ιστορία των Θρησκειών*, σ. 343-349.

άγιοι έχουν προστατευτικές-θεραπευτικές ιδιότητες(από παραδόσεις, παροιμίες, λαϊκές αφηγήσεις, συναξάρια αγίων...).

● **Η Αγία Παρασκευή** γιατρεύει τα μάτια. Σε μια εποχή με το φως του ήλιου στο αποκορύφωμά του, τα μάτια πάσχουν, ενώ συχνά η σκόνη και τ' άχυρα από το αλώνισμα ή τα ζουζούνια ενδέχεται να προξενήσουν ζημιά. Ήταν τυχαία άραγε η επιλογή για το αλώνι κοντά στην Αγία Παρασκευή;

● **Ο Αϊ-Γιάννης ο Πρόδρομος** προστατεύει από την ελονοσία κι από τη «θέρμη». Το όνομά του άλλωστε έδινε την ελπίδα πως θα «γιάννουν».

● **Οι Άγιοι Ανάργυροι** είναι «οι πρώτοι γιατροί του κόσμου», στους οποίους προστρέχει ο κόσμος για όλες τις ασθένειες.

Αν πλησιάσουμε προς το χωριό οι άγιοι των νεκροταφείων έχουν επίσης θεραπευτικές ιδιότητες.

● **Η Αγία-Μαρίνα** «μαραίνει» τις αρρώστιες (το λέει άλλωστε το όνομά της).

● **Ο Άγιος Τρύφωνας** θεραπεύει και ξορκίζει τα δαιμόνια, επιπλέον όμως ως προστατής των αμπελοουργών, το κλαδευτήρι που κρατά έχει αποτρεπτικές ιδιότητες απέναντι στους ποικίλους εχθρούς των αμπελιών.

Αν έρθουμε τώρα μέσα στο χωριό θα κάνουμε τις ίδιες διαπιστώσεις.

● **Τον Άγιο Αθανάσιο**, οι παραδοσιακές ελληνικές κοινότητες τον φοβούνται ή τον σέβονται και τον λατρεύουν σαν τον Άγιο που μπορεί να φέρει ή και να γιατρέψει αρρώστιες, ενώ η ετυμολογία του ονόματος δηλώνει τον αθάνατο.

● **Η Παναγιά** με τη δυναμική παρουσία της αποκλείει κάθε παρουσία δαίμονα ή ξωτικού ή κακού στους κάμπους, στα βουνά στα ποτάμια και στις θάλασσες.

● **Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος** δίνει την παρετυμολογία προς τη λέξη Σωτήρας, έτσι ο λαός έφτιαξε το «σωτηρεύω», δηλ. σώζω γι' αυτό και την ημέρα της γιορτής μαζεύει θεραπευτικά βότανα και εκκλησιάζει τους αρρώστους.

● **Οι δύο στρατιωτικοί άγιοι, ο Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και ο Θεόδωρος ο Τήρων**, με την πολεμική παρουσία τους δίπλα ή πάνω στα δυναμικά αλογά τους, αποτελούσαν εθνική παρηγοριά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας για τους καταδιωκόμενους, ενώ παράλληλα η μέρα της γιορτής τους, είναι ημέρα μνήμης των νεκρών και μοιράζονται τα κόλλυβα²¹. Η συναξαρική εξήγηση της γιορτής τους επιβεβαιώνει ένα ακόμα λόγο για την ανάγκη της παρουσίας τους, σε μια εποχή που οι εξισλαμισμοί ήταν απειλή και μια λύση για την επιβίωση ήταν οι κρυπτοχριστιανοί.²²

Ο φόβος άλλωστε που διασπείρεται στην κοινότητα είναι ανιχνεύσιμος στα 1818

21. Δ. Λονκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, σ. 152-155.

22. Ένα από τα κρατικά μέτρα εκβιασμού των Χριστιανών, να πειθαρχήσουν στην επαναφορά της ειδωλολατρίας (το 361 μ.Χ.), ήταν να τους απαγορεύεται η νηστεία. Στις μέρες αυτές της Σαρακοστής, ο έπαρχος μιας πολιτείας είπε και ανακάτεψαν κρυφά, στα νηστίσιμα ψώνια της αγοράς, κρεατινές ουσίες, ιδιαίτερα αίματα από ειδωλόθυτα. Ένας κρυφοχριστιανός αξιωματούχος, ο Θεόδωρος (του Τηρωνικού τάγματος) ειδοποίησε τον τοπικό αρχιερέα, για τον δόλο, κι εκείνος σύστησε στο πλήθος να απόσχει από την αγορά. Τους μοίρασε σιτάρι βραστό, να περάσουν το Σαββατοκύριακο. Όταν αργότερα ο Θεόδωρος μαρτύρησε, ο λαός τιμούσε πάντα τη μνήμη του, με τα γνωστά μας, ως σήμερα, κόλλυβα.

με τον μαρτυρικό θάνατο του **νεομάρτυρα Αγίου Γεωργίου**, ο οποίος κατηγορήθηκε για «εκχριστιανισμό μουσουλμανόπαιδος». Οι άνθρωποι νιώθουν την ανάγκη να ζητήσουν παρηγοριά και ανακούφιση από τη θρησκεία.

Κι εδώ γεννιέται φυσικά το ερώτημα: Γιατί επιλέγουν αγίους που αποτρέπουν το κακό και θεραπεύουν; Τι είναι αυτό που φοβούνται; Τι τους απειλεί; Η **πρώτη** απάντηση καταγράφεται όμως στους **μύθους** και στις **παραδόσεις**, βασικό χαρακτηριστικό του παραδοσιακού πολιτισμού, στα «πλασμένα παραμύθια» κατά τον Πλάτωνα που καλύπτουν το κενό της άγνοιας μας για τα περασμένα και μετασχηματίζουν την ιστορία σε μύθο. Ως «θυγατέρες» του αυτιού και της αφήγησης οι παραδόσεις του Ν. Πολίτη αναφερόμενες στην πανούκλα και τη χολέρα είναι έργα «ανοικτά» για να καταλάβουμε γιατί οι κάτοικοι του χωριού, εναποθέτουν τη σωτηρία τους στο Θεό και τους Αγίους.

368

Ο Ήταυρος

(Ραψάνη του δήμου Ολύμπου του Τιρνάβου)

«Το Μάρτη του 1890 εις τη λίμνη του Νεξερού εφάνη ένα θηρίο που έμοιαζε με βόιδι και έβγαζε κάτι φοβεραίς φωναίς σαν ανθρώπιναις. Οι κάτοικοι από τον τρόπο τους δεν εξύγωναν 'ς τη λίμνη. Τοις φωναίς του θηρίου άκουσαν και μερικοί υπάξιωματικοί από το λόχο των ευζώνων που στάθμευε κει. Ένας γέρος έλεγε πως έχει ακουστά ότι πως αυτό το θηρίο εφάνη 'ς τη λίμνη και πρό εβδομήντα χρόνων, και πως λίγαις μέρες ύστερα έπεσε μια αρρώστια 'ς τα χωριά γύρω, που τα εδεκάτισε».

370

Ο Ήταυρος

(Θεσσαλία)

«Κοντά 'ς τον Καράβα της Θεσσαλίας είναι ένας βάλτος. Εκεί μέσα κατοικεί ένα φοβερό θηρίο, ο Ήταυρος. Πολλαίς φοραίς ακούν γύρω το μούγκρισμά του. Και όταν μουγκρίση ο Ήταυρος κάποιο μεγάλο κακό θα ευρη τον τόπο».

909

Η Αγία Παρασκευή κ' η Πανούκλα

«Όταν ήρθε η πανούκλα 'ς την Αίγινα, είναι τώρα καμιά πενήνταριά χρόνια, επήρε και τοις δυο ωραίαις θυγατέραις της Λαντέζαινας, την Ελέγχω και την Κατήγκω. Μια γειτόνισσά τους, η Μπελεγκρίνα, έλεγε πως είδε από το παράθυρό της δυό μαυροφύραις και χτυπήσανε δυό χτυπήματα 'ς την πόρτα της Λαντέζαινας. Ύστερα λέει η μία «Πάμε από δω τον ανήφορο.

- Μπα, μπα! της λέει η άλλη, μη καημένη, γιατί θα βγη η Αγία Παρασκευή με τη ρόκα της να μας χτυπήση». Έτσι τραύηξαν από άλλο δρόμο.

Κατάλαβε η Μπελεγκρίνα πως εννοούσαν την εκκλησιά της αγίας Παρασκευής, που ήταν 'ς αυτή τη γειτονιά γιατί η αγία Παρασκευή είναι αρβανίτισσα και κυνηγάει την Πανούκλα. Έτσι δεν επέθανε κανένας από τη γειτονιά που ήταν η εκκλησία της αγίας Παρασκευής».

Πρόκειται για το «μεγάλο θανατικό» που θέρισε τον πληθυσμό της Ραψάνης. Στα 1814 η χολέρα προκαλεί δεκάδες χιλιάδες θανάτους στη Λάρισα, στη Ραψάνη, στον Τύρναβο, στην Τσαριτσάνη. Ήδη όμως στο διάστημα 1600-1688 η πανώλη υπήρξε

αληθινή μάστιγα για την περιοχή της Θεσσαλίας., Κατά τα έτη 1611, 1620, 1622, 1625, 1667-1668, 1688 (η Λάρισα στα 1667 έχασε κατά μία πληροφορία τον μισό της πληθυσμό).²³ Το γεγονός αυτό καταγράφεται και στους στίχους του δημοτικού τραγουδιού:

«Όλες οι χώρες κλαίγονται κι όλες παρηγοριούνται
η Ράψανη και ο Τύρναβος παρηγοριά δεν έχουν
πέντε χιλιάδες πέθαναν κι ακόμα αποθνήσκουν»

Η **δεύτερη** απάντηση έρχεται από τις καταγραφές των ιστορικών γεγονότων κυρίως από **περιηγητές, κατάστιχα εκκλησιών, τουρκικά φερμάνια....**

Οι λεηλασίες, οι βιαιοπραγίες και οι εξισλαμισμοί, καθιστούν τον 17ο και 18ο αι. πολύ κρίσιμους για τον ελληνισμό, γιατί δοκιμάζεται η πίστη των υπόδουλων Ελλήνων. Στα 1757, 1759, 1765, 1766, γίνονται οι τρομερότερες επιδρομές με φοβερές λεηλασίες από Τουρκαλβανούς στη Λάρισα, στην Αγιά, στον Τύρναβο, στην Ραψάνη. Στα 1779 ο περιηγητής J. J. Bjotnstahl κατά το πέρασμά του από τα Αμπελάκια περιγράφει την εμπειρία του από την επιδρομή 50 Αλβανών ληστών, οι οποίοι σπέρνουν το φόβο στο πέρασμά τους στη γύρω περιοχή.²⁴ Τέσσερα χρόνια μετά, στα 1783, στο κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου αναφέρεται ότι δόθηκαν χρήματα στους Κονιάρους, ίσως για να αποτρέψουν μια πιθανή επιδρομή.

Το θρησκευτικό συναίσθημα χρειάζεται τόνωση, ενθάρρυνση, γι' αυτό ευσεβείς μοναχοί με ισχυρή προσωπικότητα, αναλαμβάνουν να εμψυχώσουν τον ελληνισμό. Αναζητούν ησυχαστήρια σε ορεινά μέρη, γιατί η ερημιά και το μεγαλείο του φυσικού περιβάλλοντος υποβάλλουν την παρουσία του θείου. Ο όσιος Διονύσιος Ολύμπου λοιπόν, περιηγείται σε χωριά του Ολύμπου της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας (Ραψάνη και Ζαγορά) και χτίζει εκκλησίες. Στην έκδοση του βίου του οσίου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στα 1816, αναφέρεται ότι έχτισε σε κορυφή του Ολύμπου τον Προφήτη Ηλία και τη Μεταμόρφωση του Χριστού.²⁵

Σ' αυτό το χρονικό πλαίσιο των βιαιοτήτων και των καταστροφών κάποια στοιχεία επιβεβαιώνονται στο κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου:

1. Η ύπαρξη του μοναστηριού της Μεταμόρφωσης στα 1783.
2. Ένα μέρος από το λείψανο του Αγίου Τρύφωνα στην καταμέτρηση των σκευών του Αγίου Αθανασίου στα 1818.
3. Η Αγία Τριάδα ως τοπωνύμιο που προκύπτει από παρουσία εκκλησίας στα 1832.
4. Επίσης το ίδιο το κατάστιχο αποτελεί μαρτυρία για τον Άγιο Αθανάσιο μια και οι καταγραφές ξεκινούν από το 1778.

3. Η επιλογή της εποχής που γιορτάζουν οι άγιοι

Η πίστη και οι δοξασίες των ανθρώπων, αλλά και οι κοινωνικές τους δραστηριό-

23. Θ. Παλιούγκας, *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1668)*, Λάρισα 2001, 48-50.

24. Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, σ. 41-42

25. Αποστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', σ. 225-232.

τητες πάλι σε σχέση με το θείο, εγγράφονται στο χώρο και στο χρόνο. Οι θρησκευτικές εκδηλώσεις μεταβάλλονται σε κοινωνικές και οικονομικές, το θρησκευτικό συναίσθημα μπορεί να συνυπάρχει με την κοινωνική συνένωση, τη χαρά, τη διασκέδαση, το γλέντι. Ο ανοιχτός χώρος μπροστά στα εξωκλήσια, στο μοναστήρι, ή στην εκκλησιά είναι κατάλληλος για τέτοιου είδους εκδηλώσεις, οι οποίες συχνά συνεχίζονται στο χώρο της πλατείας ή στο χοροστάσι (ένας τέτοιος χώρος ήταν μέχρι

τη δεκαετία του 70 **το Ίσιωμα**). Όταν μάλιστα έχουν τελειώσει οι αγροτικές εργασίες οι άνθρωποι μπορούν να χαλαρώσουν, να διασκεδάσουν. Έτσι λοιπόν παρατηρούμε ότι από τους Αγίους στους οποίους είναι αφιερωμένα τα εξωκλήσια και οι εκκλησίες (συνολικά 15) οι 10 είναι ανοιξιάτικοι και κυρίως καλοκαιρινοί (ξεκινά το εορτολόγιο από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο). Η μέρα της Ανάληψης είναι μεταβατική από την άνοιξη στο θέρος. Είναι γιορτή των κτηνοτρόφων για τους ορεινούς πληθυσμούς, γιατί αυτό η Πέμπτη ονομάζεται και «γαλατοπέφτη» ή «γαλατερή», επειδή βρίσκει τα ζωντανά σε πλήρη παραγωγή γάλακτος.

Άρα οι κάτοικοι έκαναν τη δική τους σύνθεση στον εορταστικό κύκλο έχοντας ως κριτήριο και τις αγροτικές εργασίες. Χαρακτηριστικές είναι οι παροιμίες:

«Της Αγιάς Μαρίνας σύκο, τ' Αι Λιού σταφύλι και τον Αύγουστο μαντήλι»

«Τ' Αϊ-Λιος με το μαντήλι, του Σωτήρος με το κοφίνι»

Οι παραπάνω παρατηρήσεις για την οργάνωση του χώρου και του χρόνου, ασυναίσθητα μας δημιουργούν την πεποίθηση ότι οι κάτοικοι δρούσαν και αποφάσιζαν με κυρίαρχο το «**εμείς**».

Σήμερα, ο **εκσυγχρονισμός** φυσικά έχει ανατρέψει κάθε παραδοσιακή οργάνωση, οι κλειστές κοινωνίες δεν υπάρχουν πια, οι άνθρωποι επικοινωνούν πολύ εύκολα και

γρήγορα με τα αστικά κέντρα, ένα μεγάλο κομμάτι των κατοίκων ζουν μόνιμα στην πόλη και επιστρέφουν στον τόπο καταγωγής, ως επισκέπτες τα Σαββατοκύριακα, και στις διακοπές. Όμως στην πόλη οι νοοτροπίες και οι αισθητικές αξίες είναι διαφορετικές και συνήθως όταν αλλάζουν οι κοινωνικές συνθήκες, αλλάζει και η νοοτροπία των ανθρώπων. Ο άνθρωπος της πόλης **δεν παρατηρεί, δεν βλέπει, παραβλέπει** ότι τον ενοχλεί, **προσβλέπει** μόνο στο ατομικό του συμφέρον, αμελεί να **προβλέπει**, δεν **διαβλέπει** τις συνέπειες των επιλογών του, ίσως γιατί μόνον **αποβλέπει**. Επιπλέον έχει πάψει πια να συνομιλεί με τη φύση, κι αν οι πρόγονοί μας οργάνωναν το χώρο με σοφία, σεβασμό στο περιβάλλον και γνώση, εμείς καθοδηγούμαστε από το «εγώ».

Άμεση συνέπεια είναι η αντιπαλότητα του σύγχρονου πολιτισμού με τον παραδοσιακό, ο οποίος σ' αυτή τη «μάχη» είναι ο χαμένος. Έτσι αναπόφευκτα επέρχεται η αλλοίωση αλλά και η ρήξη με συνέπεια να παρακολουθούμε οι περισσότεροι ως θεατές στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού :

● Καταβολή χρημάτων από ευρωπαϊκά προγράμματα που πρέπει βιαστικά ν' απορροφηθούν.

● Εισβολή της μπουλντόζας για ν' ανοίξει δρόμους.

● Εισβολή της τεχνολογίας για να βελτιώσει την καθημερινότητα.

● Μεταβολή του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.

● Προσβολή στην αισθητική του χώρου.

● Προβολή του καλού για τον τόπο (προκειμένου να γίνει η αποδοχή των παρεμβάσεων από τους πολλούς).

● Διαβολή όσων αντιδρούν στις επιχειρούμενες επεμβάσεις.

● Υπερβολή στην εκατέρωθεν επιχειρηματολογία.

● Προβολή της θέσης ότι όλοι «ξέρουν καλύτερα το πώς πρέπει να γίνονται τα πράγματα».

● Αποβολή από τη μνήμη των καταγραφών που αφορούν το φυσικό περιβάλλον.

● Αποβολή κάθε προσπάθειας γνώσης του περιβάλλοντος χώρου στην ιστορική του διάσταση.

Και όμως ...

● **Συμβολή** μεγάλη θα ήταν να καταλάβουμε ότι ο εκσυγχρονισμός και η τεχνολογία είναι σύμμαχοι και όχι εχθροί.

● **Προβολή** σημαντική θα ήταν για τον τόπο η οποιαδήποτε παρέμβαση ή επέμβαση να γίνει με σεβασμό γιατί όπου οι άνθρωποι σεβάστηκαν τις μνήμες, σεβάστηκαν τα «σημάδια» και επένδυσαν σ' αυτά, τα χωριά απέκτησαν ζωή για 12 μήνες το χρόνο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΟΠΙΟ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Λιγνάδης Τ., *Το μυστήριο, το κάλλος και η ιθαγένεια του τοπίου*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1996.

Μοδινός Μ.- Η. Ευθυμιόπουλος (επιμέλεια), *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος*, ΔΙΠΕ, Αθήνα 1998.

Δουκέλλης Π. (επιμέλεια), *Το ελληνικό τοπίο*. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και πρόσληψης του τοπίου, «Εστία», Αθήνα 2005.

Braudel F. (1990). *Η Μεσόγειος*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*. Ε.Λ.Ι.Α Αθήνα 1989.

Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*. «Πορεία», Αθήν 1993.

Λουκάτος Δ., *Τα καλοκαιρινά*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1981.

Λουκάτος Δ., *Τα φθινοπωρινά*, εκδόσεις Φιλιππότη Αθήνα 1982.

Λουκάτος Δ., *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1985.

Μερακλής Μ., *Κοινωνική συγκρότηση*, εκδόσεις Οδυσσέας Αθήνα 1998.

Νιτσιάκος Β., *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2004..

Νιτσιάκος Β., *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1997.

Σεφέρης Γ., *Δοκιμές*. «Ίκαρος», Αθήνα 1974, τ. Β΄.

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ε., *Δια-κρίσεις*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2003.

Πολίτης Ν. *Παροιμίες και παραδόσεις του ελληνικού λαού*.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Αρχαιολογία, τ. 65, «Τα κρυφά καταφύγια του βορειοελλαδικού Ελληνισμού στην πρώτη Τουρκοκρατία», σ. 17-21.

Αρσενίου Λ. *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1985.

Βακαλόπουλος Α. (1976). *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1976, τ. Β΄.

Γεωργιάδης Ν., *Θεσσαλία*, εκδόσεις Έλλα, Λάρισα 1995.

Κοντογιώργης Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*. «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1982.

Λεοντσίνης Γ., *Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα 1996.

Παλιούγκας Θ., *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1668)*, Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 2001.

Μήτα Δ., *Απολογία για τον μύθο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.

Χατζηφώτης Ι. Μ., *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2002.

Claude Levi Strauss. (1977). *Άγρια σκέψη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977.

Mircea Eliade, *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*, εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1981.

ΡΑΨΑΝΗ

Σπανός Κώστας, *Το κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου της Ραψάνης 1778-1889*, Λάρισα 1982.

Σπανός Κώστας, «Ιστορικά στοιχεία της Ραψάνης, 18ος-19ος αιώνες» *Σελίδες από την ιστορία της Ραψάνης, Πρακτικά Α΄ Ιστορικού Συνεδρίου της Ραψάνης*, Λάρισα 1997.

Παρίσης Γ., *Η Ραψάνη*, Λάρισα 1998.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΒΑΛΛΗΣ

ΠΤΥΧΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΙΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΚΑΙ ΛΥΚΟΣΤΟΜΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Από τα μέσα περίπου του 18ου αι. άρχισαν να διαμορφώνονται στη Ραψάνη ευνοϊκές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, που συνέβαλαν στην άνθηση της παιδείας¹. Μέσα στη γόνιμη αυτή αναγεννητική ατμόσφαιρα γαλουχήθηκαν αρκετοί νέοι, όχι μόνο ντόπιοι αλλά και από τις γύρω περιοχές. Γόνος της πνευματικής αυτής ακμής και συνάμα ένθερμος υποστηρικτής της υπήρξε και ο επίσκοπος Πλαταμώνος και Λυ-

1 Για τη ζωηρή οικονομική και εκπαιδευτική κίνηση στη Ραψάνη κατά το β' μισό του 18ου αι. βλ. Félix-Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce, Formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797*, Paris 1800, τ.1, μετάφραση: Ελένη Γαρίδη, εισαγωγή, επιμέλεια, σχολιασμός: Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1974, 141· Δανιήλ Φιλιππίδου – Γρηγορίου Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερική περί της Ελλάδος*, επιμέλεια: Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα 1970, 124· J. L. S. Bartholdy, *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, Paris MDCCCVII, 100· Ερμής ο Κερδώς ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία συγγραφείσα παρά Νικολάου Παπαδοπούλου διά προτροπής και δαπάνης του εν Κωνσταντινουπόλει τιμίου και φιλογενούς εμπορικού συστήματος των Ελλήνων μεγαλεμπόρων προς χρήσιν και ωφέλειαν αυτών και των απανταχού ομογενών, επιστασία και διορθώσει Σ. Β., εν Βενετία 1815, τ.2, 98· William Martin Leake, *Travels in northern Greece*, Amsterdam 1967 (Reprint of the edition London 1835), τ.3, 386· Νικ. Λωρέντη, *Νεωτάτη Διδακτική Γεωγραφία προς ευχερή γνώσιν όλων των μερών και κατοίκων της γης*, εν Βιέννη 1838, τ.2, 427· Αναστασίου Κωνσταντά, *Επιτομή της Ιστορίας των Νέων Ελλήνων από της εισβολής των Τούρκων μέχρι των ημερών μας*, εν Βουκουρεστίοις 1838, 210· Αδριανού Βάλβι, *Γεωγραφία εκτεθείσα μεν γαλλιστί υπό Αδριανού Βάλβι ερμηνευθείσα δε διά χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ. Μ. Κούμα*, εν Βιέννη 1839, τ.3, 143· L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris 1860, 72· Νικ. Μάγνη, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και θετταλικής Μαγνησίας*, εν Αθήναις 1860, 15· Ματθ. Παρανίκα, *Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ') εκατονταετηρίδος*, εν Κων/πόλει 1867, 87· Νικ. Γεωργιάδου, *Θεσσαλία*, εν Αθήναις 1880, 169· Σ. Βουντυρά, *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας*, εν Κων/πόλει 1888, τ.6, 63· Ρήγα Καμηλάρι, Γρηγορίου Κωνσταντά, *Βιογραφία-λόγοι-επιστολαί-μετά περιγραφής των Μηλεών και της σχολής αυτών*, εν Αθήναις 1897, 15· Δημ. Δαμάνη, Νιγρίτα-Σύρπα, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου* (1911), 122· Γ. Χαριτάκη, *Η Τουρκία εις τας αρχάς του ΙΘ' αιώνος υπό του Α. Ψαλίδα*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* (1931), 65· Γ. Μέγα, *Θεσσαλικά οικήσεις*, Αθήναι 1946, 85· Κων. Κουγκιδή, *Το πνεύμα του συννεργατισμού των νεότερων Ελλήνων και τ' Αμπελάκια*, ο πρώτος συνεταιρισμός του κόσμου, Αθήναι 1948, 100, 102· Βαγγέλη Σκουβαρά, *Αρχαιολογικός και Τουριστικός Οδηγός Θεσσαλίας*, *Αρχαιολογία-Ιστορία: Βαγγέλης Σκουβαράς, Τουρισμός-Λαϊκή Τέχνη: Κίτσος Μακρής*, Βόλος 1958, 253· Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833)*, Θεσσαλονίκη 1969, 477· Βασ. Παρίση, *Η Σχολή της Ραψάνης (1750-1833)*, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 5 (1983), 81.

κοστομίου Διονύσιος². Πρόκειται για έναν χαρισματικό ιεράρχη, που συνέβαλε όχι μόνο στην πνευματική αλλά και στην οικονομική ανάπτυξη ολόκληρης της εκκλησιαστικής του περιφέρειας, ιδίως των μεγαλύτερων οικισμών της, όπως ήταν η Ραψάνη, τ' Αμπελάκια, το Λιτόχωρο και ο Πλαταμώνας.

Όπως προκύπτει από μια αυτόγραφη επιστολή του από την Αθωνιάδα Σχολή προς άδηλο αποδέκτη, πιθανότατα προς τον συμμαθητή του Δαμασκηνό –μετέπειτα μητροπολίτη Μελενίκου και ακολούθως Θεσσαλονίκης- το κοσμικό του όνομα ήταν Δημήτριος Μιχαήλ³. Επιπλέον το επώνυμό του συνάγεται εμμέσως και από τη μαρτυρούμενη επωνυμία των αδελφών του Ελευθερίου⁴ και Νικολάου⁵. Κατά τη χειροτονία του έλαβε το όνομα Διονύσιος, ακολουθώντας τη συνήθη εκκλησιαστική παράδοση διατήρησης του αρχτικού γράμματος του βαπτιστικού ονόματος.

Το πρώτο μεγάλο ζήτημα, που τίθεται από την ιστορική έρευνα, αφορά στον προσδιορισμό της γενέτειράς του. Μεγάλη σύγχυση και διαφωνία παρατηρείται στους βιογράφους του. Ο σύγχρονός του Γ. Ζαβίρας σημειώνει ως τόπο καταγωγής του τη Ζέρμα Ιωαννίνων⁶. Ως ηπειρώτης χαρακτηρίζεται και από την Αικ. Κουμαριανού⁷.

2. Στόχος της παρούσας εισήγησής μας είναι η αδρομερής πληροφόρηση της τοπικής κοινωνίας της Ραψάνης σχετικά με την προσωπικότητα του επισκόπου Πλαταμώνος και Λυκοστομίου Διονυσίου. Για το λόγο αυτό περιοριστήκαμε στην έκθεση ορισμένων μόνο πτυχών από την πλούσια δράση του με βάση κυρίως τα συμπεράσματα των εμπεριστατωμένων μελετών: Αθ. Αγγελοπούλου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος και οι αρχιερατεύσαντες εν αυτή*. Συμβολή εις την έρευναν της πνευματικής κληρονομίας του Ελληνισμού περιοχής Ολύμπου επί Τουρκοκρατίας, στο *Τιμητικόν Αφιέρωμα εις τον Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν επί τη 25ετηρίδι της αρχιερατείας του*, Αθήναι 1980, 53-55· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος Διονύσιος Μιχαήλ, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 64 (1981), 159-177· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου*, Αθήναι 22007, 191-229. Νέες πληροφορίες για την ποιμαντορία του και τα εκπαιδευτικά ενδιαφέροντά του θα δημοσιεύσουμε προσεχώς αξιοποιώντας ανέκδοτες επιστολές της αλληλογραφίας του.

3. Βλ. Νόννα Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 191 και 358-359, 426, όπου δημοσιεύεται η επιστολή και το πανομοιότυπό της.

4. Το επώνυμό του αναγράφεται στη σελίδα τίτλου του έργου: *Αι Επιστολαί Συνεσίου του Κυρηναίου μετά των σχολίων του διδασκάλου Νεοφύτου ιεροδιακόνου του Πελοποννησίου εκδοθείσαι σπουδή τε και επιστασία Γρηγορίου ιεροδιακόνου Δημητριάως του Κωνσταντά και συνδρομή εν μέρει των εντιμοτάτων Κυρίων Ελευθερίου Μιχαήλ Ραψανιώτου και Αβραμίου Χατζή Δημητρίου Αμπελακιώτου, εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη τυπογραφία Γεωργίου του Βεντότου, αψβ'.*

5. Νικ. Δελιαλή, *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*. Μέρος πρώτον, εν Θεσσαλονίκη 1940, 19-20· Φιλίππου Ηλιού, *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία*. Α'. Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Έ. Legrand και του H. Pernot (1515-1799), Αθήνα 1973, 221.

6. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον*, ανατύπωσις α' εκδόσεως, Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριον: Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, Αθήναι 1972, 285. Προβλ. Κων. Σάθα, *Νεοελληνική φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, εν Αθήναις

Με την εκδοχή αυτή συμφωνεί και η ζωντανή παράδοση, όπως αυτή διασώθηκε από τον Β. Οικονομίδη: «γι' αὐτόν, ἔχω ἀκουστὰ ἀπὸ τὸν πατέρα μου, πὼς ἂν καὶ ἦταν Ἑπειρώτης, ὅμως ἀγάπησε μὲ ἀληθινὴ λατρεία τὴ Ραψάνη καὶ τοὺς κατοίκους της, σὰν νὰ ἦταν δικὴ του πατρίδα, καὶ σὲ περιστάσεις δύσκολες καὶ δεινὲς γιὰ τὴν Κωμόπολη, φάνηκε πραγματικὸς σωτήρας της»⁸.

Ο Σέργιος Μακραῖος, που ἦταν συμμαθητὴς του στην Αθωνιάδα Σχολή, τον θεωροῦσε λαρισαῖο⁹, ἐνὼ ἕνας ἄλλος συμμαθητὴς του στην ἴδια σχολή, ο Χριστόδουλος ο Ακαρνάν, τον αναφέρει ως ραψανιώτη¹⁰. Η τελευταία αὐτὴ εκδοχή ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλα τεκμήρια, ὅπως ἐνδεικτικὰ εἶναι: (α) ἡ μνημόνευση του ἀδελφοῦ του Ἐλευθερίου Μιχαήλ ως ραψανιώτη στην προμνημονευθεῖσα ἐκδοχή των «*Επιστολῶν του Συνεσίου του Κυρηναίου*», (β) ἡ διαμονή της μητέρας του στη Ραψάνη κατὰ το 1783, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ το «*Κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου*»¹¹, (γ) ἡ μαρτυρία του λογίου Χαρισίου Μεγδάνη στο ἔργο του «*Αγγελία*»¹², καὶ (δ) οἱ αναφορὲς των ἀμπελακιωτῶν ιερέα Αναστασίου καὶ Ἰωάννη Λεονάρδου στα ἔργα τους «*Απολογία ιστορικοκριτική*»¹³ καὶ «*Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*»¹⁴ ἀντίστοιχα. Επίσης, ἡ

1868, 616· Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, *Εκκλησιαστικὴ Αλήθεια* ἔτος Ε' (1884-1885), 9· Σωκράτους Βαμβάκου, Θεσσαλικόν Ηρώων, *Θεσσαλικά Χρονικά* 3 (1932), 167· Β. Σφυρόερα, Διονύσιος ο Πλαταμώνος, *Θρησκευτικὴ Ἡθικὴ Εγκυκλοπαιδεῖα* 5 (Αθήναι 1964), 42· Αθ. Αγγελουπούλου, Η Επισκοπὴ Πλαταμώνος, 53, σημειώνει «Ζέρναν Ἰωαννίνων».

7. Βλ. Δ. Φιλιππίδου – Γρ. Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερικὴ*, 124 υποσ.1. Πρβλ. Βασ. Παρίση, Η Σχολή της Ραψάνης, 81.

8. Βασ. Οικονομίδη, Η Ραψάνη, *Θεσσαλικά Χρονικά* (1935), 364.

9. Σεργίου Μακραῖου, *Υπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας (1750-1800)*, στο Κων. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, ἐν Βενετία 1872, τ.Γ', 275· Επαμεινώνδα Φαρμακίδου, *Η Λάρισα ἀπὸ των μυθολογικῶν χρόνων μέχρι της προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ελλάδα (1881)*, *Τοπογραφικὴ καὶ ιστορικὴ μελέτη*, Βόλος 1926, 174.

10. Βλ. Γ. Λαδά – Αθ. Χατζηδήμου, *Ελληνικὴ βιβλιογραφία των ἐτῶν 1791-1795*, Αθήνα 1970, 217 καὶ 214, ὅπου σημειώνεται: «δὲν εἶσαι σὺ ὁ Ντελὴ Δῆμος ὁ Ραψανισότης, ὁ ὁποῖος ὁμοῦ μὲ τοὺς συνθιασώτας σου».

11. Κώστα Σπανού, *Το Κατάστιχο του Αγ. Αθανασίου της Ραψάνης (1778-1889)*, ἀνάτυπο ἀπὸ το *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* τ. Β' - Γ' (1981-1982), Λάρισα 1982, 25.

12. Χαρισίου Μεγδάνη, *Αγγελία. Περί του κατ' ἔτος τελουμένου κοινού Μνημοσύνου υπέρ των Συνδρομητῶν των ἐν Κοζάνῃ Σχολείων Ἑλληνικοῦ τε καὶ Κοινού περὶ της ἐξετάσεως των μαθητῶν ἐν ἔτει 1819 κατὰ μῆνα Φεβρουάριον (sic) καὶ περὶ της Ἀρχῆς, Προόδου, καὶ της νυν Καταστάσεως της Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ των ἐν αὐτῇ κατὰ καιροὺς χρηματισάντων Διδασκάλων, καὶ των ἐξ αὐτῆς ἐπὶ Παιδεῖα ἀναφανέντων Εγγχωρίων τε καὶ Ξένων. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐπ' Ἐκκλησίας ὑπὸ του αἰδεσιμολογιωτάτου ἐν Ἱερέσι Χαρισίου του Μεγδάνου ἐν τῇ ἡμέρᾳ του κοινού Μνημοσύνου 16 Φεβρουαρίου 1819, υπέρ των Συνδρομητῶν των ἐν Κοζάνῃ Σχολείων*, 55, 57, 58.

13. Αναστασίου ιερέως, *Απολογία ιστορικοκριτικὴ συντεθεῖσα μὲν ἐλληνιστί ὑπὸ τινος Φιλογενοῦς Ἑλλήνος πεξεργασθεῖσα δε εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον των Ἑλλήνων μετὰ τινων σημειωμάτων ὑπὸ Αναστασίου ιερέως καὶ οικονόμου των Ἀμπελακίων, των ἐπὶ των Θετταλικῶν*

Ραψάνη εκλαμβάνεται ως γενέτειρα του Διονυσίου και από πολλούς άλλους νεότερους και σύγχρονους ερευνητές¹⁵.

Η εκδοχή, που εκλαμβάνει τον Διονύσιο ως ηπειρώτη, πρέπει να συνδεθεί μάλλον με την καταγωγή των γονέων του. Όπως είναι γνωστό, κατά την οθωμανική περίοδο πολλές χριστιανικές οικογένειες της Ηπείρου αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν, προκειμένου να γλιτώσουν από τις θηριωδίες των Τουρκαλβανών¹⁶. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, κάτι ανάλογο να συνέβη και με τους γονείς του Διονυσίου, με αποτέλεσμα αυτοί να εγκατασταθούν στη Ραψάνη.

Ο Διονύσιος ήταν μέλος πολύτεκνης οικογένειας¹⁷. Είχε τέσσερις αδελφούς που ασχολούνταν με το εμπόριο: τον Νικόλαο¹⁸ που κατά το 1779 διέμεινε στα Αμπελάκια

Τεμπών κειμένων, παρ' ου και ιδία δαπάνη εξεδόθη χάριν των ομογενών. Δι' επιστασίας Σπυριδωνος Πρεβέτου Ζακυνθίου, εν τη τυπογραφία Γάσπαρος Βάις, εν Τριεστίω 1814, 215.

14. Ιωάννου Λεονάρδου, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία συνταχθείσα κατ' ιδιαιτέραν τινα μέθοδον γεωγραφικώς και περιηγητικώς υπό Ιωάννου Αναστασίου Λεονάρδου του εκ του Κισσάβου όρους εκ πόλεως Αμπελακίων της εν Θεσσαλία Μαγνησίας του νυν χρηματιζοντος εν τω κατά Ζέμονα Ελληνομουσείω Απλοελληνοδιδασκάλου. Τύποις δε εκδοθείσα δαπάνη των Φιλομούσων συνδρομητών. Εν η προσετέθησαν 6 Εικονογραφίαι και 1 Γεωγραφικός Χάρτης συμβάλλοντα εις καλλωπισμόν της Βίβλου, και ζωηροτέραν παράστασιν της περιγραφομένης Επαρχίας της Ελλάδος. Εν Πέστη της Ουγγαρίας, εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου του Ευγενούς Τράττνερ τε και Καρολίου, 1836, 99-100.*

15. Βλ. Ματθ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα*, 57· Κ. Γουναροπούλου, Κοζανικά, *Πανδώρα* 22 (1872), 512· Ανδρονίκου Δημητράκοπούλου, *Προσθήκαι και διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν φιλολογίαν* Κ. Σάθα, εν Λειψία 1871, 86· Χαρίση Πούλιου, *Σύντομος έκθεσις περί της εν Μακεδονία καταστάσεως των γραμμάτων από της αλώσεως της Κων/πόλεως (1453) μέχρι των αρχών της ΙΘ' εκατονταετηρίδος*, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου* 4 (1911), 204· Δ. Τσοποτού, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, εν Βόλω 1912, 166· Παν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, εν Αθήναις 1924, 186-187· Τρύφ. Ευαγγελίδου, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, Αθήναι 1936, τ.1, 125, 231· Απ. Γλαβίνα, *Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος*, 159-161· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 191· Βασ. Κουκουσά, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος. Βιβλιογραφία και προβληματισμοί*, *Πρακτικά 3ου Επιστημονικού Συνεδρίου: Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια*, Κατερίνη 2008, 253· βλ. στα ίδια *Πρακτικά* και Ν. Βαρμάζη, *Διονύσιος επίσκοπος Πλαταμώνος (1763-1793). Μια σχετικά άγνωστη ή παρασιωπημένη πτυχή της λογισσύνης του*, 135.

16. Κων. Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας*, εκ παλαιών απανθισθείσαι και τα νεώτερα εξ αρίστων Γερμανών ιστοριογράφων ελευθέρως μεταφρασθείσαι, εκ της τυπογραφίας Αντωνίου Αυκούλου, εν Βιέννη της Αουστρίας 1832, τ.12, 541, 544, 545.

17. Απ. Γλαβίνα, *Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος*, 166-167· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 192-193.

18. J. J. Björnstaahl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινός, «Τετράδια του Ρήγα», Θεσσαλονίκη 1979, 125.

ύστερα από παραμονή 15 ετών στη Λειψία, τον Ελευθέριο¹⁹ που το 1779 εμπορευόταν στην Αυστρία, τον Παναγιώτη και τον Γεώργιο που κατά το 1784 διέμειναν στη Λειψία²⁰. Επίσης είχε και μία αδελφή²¹, που ήταν η μητέρα των φημισμένων ραψανιωτών λογίων Δημητρίου και Μιχαήλ Γοβδελά. Στα δύσκολα εκείνα χρόνια της δουλείας η πολυμελής αυτή οικογένεια των Μιχαήλ βοήθησε το χεμαζόμενο ελληνισμό τόσο με τη σύσταση εμπορικών εταιριών όσο και με την ίδρυση σχολείων και την έκδοση διάφορων ωφέλιμων βιβλίων.

Μαρτυρίες για τον ακριβή χρόνο της γέννησης του Διονυσίου δεν διασώζονται. Με επιφύλαξη αυτή μπορεί να τοποθετηθεί ανάμεσα στη γ' και στη δ' δεκαετία του 18^{ου} αι. Ανάλογη σύγχυση μ' εκείνη του καθορισμού της γενέτειράς του παρατηρείται και στον προσδιορισμό των σχολών, στις οποίες φοίτησε. Τα εγκύκλια γράμματα πιθανότατα τα έμαθε στη γενέτειρά του ή στ' Αμπελάκια. Ακολούθως μαθήτευσε στην ανώτερη Σχολή «Στοά» της Κοζάνης²² κοντά στον επιφανή λόγιο Ευγένιο Βούλγαρη, ο οποίος δίδαξε εκεί κατά την περίοδο 1745-1748 / 1749²³. Δεν είναι αποσαφηνισμένο αν ο Διονύσιος ακολούθησε τον δάσκαλό του και στη Μαρουτσαία Σχολή των Ιωαννίνων, όπου εκείνος σχολάρχησε για δεύτερη φορά κατά τα έτη 1749-1753²⁴. Ορισμέ-

19. Βλ. Ιωάννου Οικονόμου Λαρισσαίου, *Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων, ανωτάτων κληρικών, Τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσναφίων (1759-1824)*, ανέκδοτος χειρόγραφος κώδικας, Μεταγραφή - παρακολούθηση - πρόλογος: Γιάννης Αντωνιάδης, Φιλολογική παρουσίαση - μελέτη - πίνακες: Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964, 204.

20. Αντ. Σιγάλα, *Αρχεία και βιβλιοθήκη Δυτικής Μακεδονίας από την πνευματική ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939, 30. Πρβλ. Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 167.

21. Αναστασίου ιερέως, *Απολογία ιστορικοκριτική*, 215· Ιωάννου Οικονόμου Λαρισσαίου, *Επιστολαί διαφόρων*, 61· Ανδρονίκου Δημητρακοπούλου, *Προσθήκη και διορθώσεις*, 86· Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, 11· του ίδιου, Φιλίστορος αποσημειώματα, Δημήτριος Γοβδελάς, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* έτος ΚΓ' (1903), 338· Τρύφ. Ευαγγελίδου, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ.1, 232· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 167· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 192.

22. Χαρισίου Μεγδάνη, *Αγγελία*, 55· Παν. Αραβαντινού, *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας*, εισαγωγή, επιμέλεια: Κ. Δημαράς, Ιωάννινα 1960, 53· Κ. Γουναροπούλου, Κοζανικά, 512· Παν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, 186· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 161· Λαζάρου Παπαϊωάννου, *Η Σχολή της Κοζάνης και ο Ευγένιος Βούλγαρης*, Θεσσαλονίκη 1989, 17· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 194· Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου Βουλγάρεως στον ελλαδικό χώρο*, Αθήνα 2008, 81.

23. Χαρίτωνος Καρανάσιου, *Η Σχολή της Κοζάνης κατά τον 18ο αι. βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (Σχολεία, δάσκαλοι, διδασκόμενα κείμενα, οργάνωση και ιδεολογία)*, στα *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου: «Νεοελληνικός Διαφωτισμός (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής)*, Κοζάνη 8-10 Νοεμ. 1996, Κοζάνη 1999, 150-151· Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου*, 22, 41-44. Πρβλ. Λ. Παπαϊωάννου, *Η Σχολή της Κοζάνης*, 12-13, τοποθετεί τη σχολαρχία του Βούλγαρη στην Κοζάνη κατά την περίοδο 1746-1751.

24. Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου*, 22.

νοι βιογράφοι του αναφέρουν χωρίς χρονικό προσδιορισμό πως σπούδασε και στη Θεσσαλονίκη²⁵. Το βέβαιο πάντως είναι ότι αργότερα μετέβη στην Αθωνιάδα Σχολή²⁶, όπου ολοκλήρωσε τον ανώτερο κύκλο των σπουδών του κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη. Ας σημειωθεί πως ο Ευγένιος σχολάρχησε στην Αθωνιάδα κατά την περίοδο 1753-1759²⁷. Αναφέρεται ότι περί την περίοδο 1754-1756 ο Διονύσιος δίδαξε στη σχολή της Κοζάνης²⁸ κατόπιν σύστασης του Βούλγαρη, ωστόσο δεν αποκλείεται αυτό να συνέβη νωρίτερα, δηλ. κατά την εποχή που ο Ευγένιος σχολαρχούσε στα Ιωάννινα²⁹.

Την παύση της διδασκαλίας του στη σχολή της Κοζάνης ο λόγιος Χαρίσιος Μεγδάνης την απέδωσε στην εκλογή του ως επισκόπου Πλαταμώνος και Λυκοστομίου κατά το 1756³⁰. Με την άποψη αυτή συμφωνούν και οι ιστορικές πληροφορίες του Λεονάρδου και του Ματθ. Παρανίκα. Αντιθέτως, ο Γ. Ζαβίρας αναφέρει εμμέσως ως έτος της αρχιερατικής εκλογής του το 1763³¹. Στους γνωστούς επισκοπικούς καταλόγους³² η εκλογή του τοποθετείται στα έτη 1750 ή 1763. Επικρατέστερη θεωρείται η

25. Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* (Δρανδάκη), τ.9, 405· Σωκ. Βαμβάκου, Θεσσαλικόν Ηρώον, 167· Β. Σφυρόερα, Διονύσιος ο Πλαταμώνος, 42·

26. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς*, 285. Πρβλ. Κων. Σάθα, *Νεοελληνική φιλολογία*, 616· Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* έτος Ε' (1884-1885), 9· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 161· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 194-195.

27. Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου*, 22, 44-67.

28. Χαρισίου Μεγδάνη, *Αγγελία*, 57· Παν. Αραβαντινού, *Βιογραφική συλλογή*, 53-54· Ματθ. Παρανίκα, *Σχεδιάσμα*, 57· Κ. Γουναροπούλου, Κοζανικά, 512· Χαρίση Πούλιου, Σύντομος έκθεσις, 204· Δ. Τσοποτού, *Γη και γεωργοί*, 166· Παν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, 186-187· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 161-162· Α. Παπαϊωάννου, *Η Σχολή της Κοζάνης*, 17· Χ. Καρανάσιου, *Η Σχολή της Κοζάνης*, 152, χωρίς χρονική ένδειξη· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 195.

29. Παν. Αραβαντινού, *Βιογραφική συλλογή*, 53-54. Πρβλ. Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 195· Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου*, 82.

30. Χαρισίου Μεγδάνη, *Αγγελία*, 57-58. Πρβλ. Ιωάννου Λεονάρδου, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, 99· Ματθ. Παρανίκα, *Σχεδιάσμα*, 57.

31. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς*, 285, όπου σημειώνει: «μετὰ χρόνον δέ τινα ἐπίσκοπος Πλαταμώνος ψηφισθεὶς καὶ ὡς οὐδεὶς τὸν κατ' αὐτὸν ἐπὶ ἔτη τριάκοντα τὸ ποιμνιον αὐτοῦ διατηρήσας, τῷ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ἑννενηκοστῷ τρίτῳ ἔτει τὸν βίον ἀπέλιπε». Πρβλ. Κων. Σάθα, *Νεοελληνική φιλολογία*, 616· Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* έτος Ε' (1884-1885), 9· Σωκ. Βαμβάκου, Θεσσαλικόν Ηρώον, 167· Γ. Λαδά – Αθ. Χατζηδήμου, *Ελληνική βιβλιογραφία*, 204 υποσ.1· J. J. Björnstaahl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας*, 146· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 162-163.

32. Ανθίμου Αλεξοῦδη, Χρονολογικοί κατάλογοι των από Χριστού αρχιερατευσάντων κατ' επαρχίας, *Νεολόγος Κων/πόλεως*, αρ. φύλ. 6824 (30-4-1892), 3· Ν. Γιαννοπούλου, Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, *Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού* 11 (1915), 202· Β. Σφυρόερα, Διονύσιος ο Πλαταμώνος, 42· Βασιλείου Ατέση μητρ. πρ. Λήμνου, *Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα*, (Ανατύπωσης εκ του «Εκκλησιαστικού Φάρου»

δεύτερη εκδοχή, αφού κατά το 1762 επίσκοπος Πλαταμώνος ήταν ο Νεόφυτος, όπως προκύπτει από σχετική ενθύμηση στον υπ' αριθ. 44 κώδ. της μονής Ολυμπιώτισσας: «ἔγραψεν ὁ ἅγιος Πλαταμῶνον (sic) κὺρ Νεόφυτος παρῶρησιαν τὸ ὄνομά του, καὶ ἔδωκεν τὰ ἄλογα ὅπου εἶχεν εἰς τὸν ἐργελὲν μας καὶ τρεῖς πρόθεσαις. Νεοφύτου ἀρχιερέως, ἀθανασίας μοναχῆς, κάλως πρεσβυτέρως. .αψξβ'»³³.

Μετά την περάτωση της διδασκαλίας του στην Κοζάνη ο Διονύσιος μετέβη στην Αθωνιάδα Σχολή, καθότι μαρτυρείται η εμπλοκή του στα γνωστά γεγονότα του φατριασμού και των αναταραχών, που ανάγκασαν τον Ευγένιο Βούλγαρη να εγκαταλείψει το Άγιο Όρος στις αρχές του 1759³⁴. Ανήκε μάλλον στην ομάδα των υποστηρικτών του Βούλγαρη, όπως προκύπτει από την αναφορά του Χριστοδούλου στο έργο του «*Απάντησις ανωνύμου προς τους αυτού άφρονας κατηγορούς*», που δημοσίευσαν το 1793 οι μαθητές του στη Λειψία. Σημειώνεται σ' αυτό μεταξύ άλλων: «μὲ τὰς πιστόλας καὶ τὸ γιαταγάνι εἰς τὸ ζωνάρι, περιεπάτεις [...] ρίπτωντας πιστολιαῖς, [...] οἱ δὲ οἰκοδόμοι τοῦ σχολείου ἔλεγαν, ὅτι ρίπτετε ταύτας εἰς τὴν ὑγείαν τοῦ γαιδάρου διδασκάλου σας, ὁ ὁποῖος τότε ἦν ἀσθενής, καὶ κατὰ τινὰ τρόπον καὶ ἄρρωστος»³⁵.

Η μαθητεία του Διονυσίου κοντά στον φωτισμένο λόγιο του υπόδουλου ελληνισμού Ευγένιο Βούλγαρη υπήρξε πολύτιμη και ιδιαίτερα δημιουργική. Παρακολούθησε κοντά του μαθήματα³⁶ Λογικῆς, Φιλοσοφίας, Μεταφυσικῆς, Φυσικῆς, Αριθμητικῆς και Γεωμετρίας. Σύμφωνα με τον συμμαθητή του Σέργιο Μακραιο ἀναδείχτηκε «λογικῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν εἰδημονέστατος, ἔμπειρος τῆς ἐρμηνείας τῶν θείων Γραφῶν»³⁷. Ἐτσι ἀπέκτησε ὅλα τα ἀπαραίτητα ἐκεῖνα ἐφόδια, που ἀπαιτοῦνταν για τὴν ἐπιτυχή και καρποφόρα ἀσκήση τῆς ποιμαντορικῆς διακονίας του. Ἀναλαμβάνοντας τὴ δια-

τ.ΝΣΤ' και ΝΖ' (1974-1975), εν Αθήναις 1975, 140.

33. Βλ. Ευαγ. Σκουβαρά, *Ολυμπιώτισσα. Περιγραφή και ιστορία της Μονῆς, η βιβλιοθήκη και τα χειρόγραφα, κατάλογος των κωδίκων, αναγραφαί και χρονικά σημειώματα, Ακολουθία Παναγίας Ολυμπιώτισσης, έγγραφα εκ του Αρχείου της Μονῆς (1336-1900)*, Αθήναι 1967, 252-253. Πρβλ. Αθ. Αγγελοπούλου, Βιβλιοκρισία: «Γρηγορίου Βέλκου, *Η Επισκοπή Δομενίκου και Ελασσώνος, έκδ. Μητροπόλεως Ελασσώνος*, Ελασσόνα 1980, σσ.1-255», στην *Κληρονομία* 12 (1980), 475· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 163· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 196.

34. Βλ. Ιωάννου Οικονόμου Λαρισσαίου, *Επιστολαί διαφόρων*, 485-492. Πρβλ. Βασ. Μακρίδη, Η φυγή του Ευγένιου Βούλγαρη από την Αθωνιάδα: Μία μαρτυρία του Αθ. Πάριου στις αρχές του 19ου αι., το ιστορικό της πλαίσιο και η σημασία της, *Ίστωρ* 9 (Δεκ. 1996), 87-108· Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου*, 57-66.

35. Βλ. απόσπασμα του έργου στο: Γ. Λαδά - Αθ. Χατζηδήμου, *Ελληνική βιβλιογραφία*, 217. Πρβλ. Τρύφ. Ευαγγελίδου, Έλληνες λόγιοι, *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος* (1821-1921), τ.Ε', 228.

36. Για τα μαθήματα που δίδαξε ο Ευγένιος Βούλγαρης, βλ. Χαρισίου Μεγδάνη, *Αγγελία*, 52. Πρβλ. Χ. Καρανάσιου, Η Σχολή της Κοζάνης, 151· Χριστίνας Κολοβού, *Το εκπαιδευτικό έργο του Ευγενίου*, 43, 47-50.

37. Σεργίου Μακραιοῦ, *Υπομνήματα εκκλησιαστικής ιστορίας*, 275·

ποίμανση της επισκοπής Πλαταμώνος και Λυκοστομίου κατά το 1763, εργάστηκε με ανεξάντλητο ζήλο και ενθουσιασμό για το φωτισμό και την προκοπή του ποιμνίου του.

Αναφέρεται πως συνεργάστηκε με τον νεομάρτυρα άγιο Κοσμά τον Αιτωλό και με άλλους λογίους, όπως τον Ιωάν. Πέζαρο και τον Γ. Τρικκέα, συγκροτώντας μια ομάδα, για το σκοπό της οποίας σημειώνει χαρακτηριστικά ο Χριστ. Περραιβός: «βλέπουσα την πολλήν ἀμάθειαν τοῦ Ἰθνησίου των καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς ἐπαπειλούμενον κίνδυνον εἰς τε τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ τὸν ἔθνησμον, συνεφώνησε ὁμοθυμαδὸν καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος νὰ βοηθήσει τὸ ἔθνος διὰ τῆς μαθήσεως τῶν γραμμάτων, ὅθεν ἔδραμεν ἕκαστος νὰ εὕρῃ θέσιν κατάλληλον καὶ ἰσχυρὰν πρὸς βοήθειαν τῆς Πατριδος, ἀρχιερατικὴν δηλαδὴ καὶ διδασκαλικήν»³⁸. Αυτούς τους αναγεννητικούς για τον υπόδουλο ελληνισμό στόχους έθεσε σε εφαρμογή ο Διονύσιος σε δυσπρόσιτα για τους Οθωμανούς μέρη της επαρχίας του. Συνειδητοποιώντας τον πρωταρχικό ρόλο της παιδείας για τη διατήρηση και ενίσχυση της ελληνορθόδοξης συνείδησης του ποιμνίου του, φρόντισε με ιδιαίτερο ζήλο για την ίδρυση σχολείων και την εύρυθμη λειτουργία τους³⁹.

Την εποχή εκείνη τα Αμπελάκια αποτελούσαν την έδρα της επισκοπής Πλαταμώνος. Πρώτο μέλημα του Διονυσίου ήταν μαζί με την ανέγερση του επισκοπείου (1767)⁴⁰ να χτιστεί εκεί νέο διδακτήριο για την Ελληνική Σχολή των Αμπελακίων⁴¹, η οποία λειτουργούσε τουλάχιστον από το 1749⁴², όπως συνάγεται από τη σφραγίδα της.

Η φροντίδα του επισκόπου για την πνευματική αναγέννηση της επαρχίας του

38. Χριστοφόρου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θεταλού*, εν Αθήναις 1860, 50. Πρβλ. Τρύφ. Ευαγγελίδου, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ.1, 161· Παν. Χρήστου, *Πνευματική δραστηριότητα εις το Άγιον Όρος κατά τους χρόνους της δουλείας*, (Ριζάρειος Εκκλησιαστική Παιδεία), εν Αθήναις 1984, τ.3, 252· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 218.

39. *Εκκλησιαστικής και Πολιτικής Ιστορίας Σύμμικτα μετά και άλλων τινών αξιολόγων και περιέργων ιστοριών, υπό τινος Ορθοδόξου Ανωνύμου κατά το 1805 συγγραφέντα, και ως σποράδην όντα, ακριβεί επιμελεία συναθροισθέντα και εν περιλήψει καθιστοριθέντα, και υπό των πάλαι αξιοπίστων ιστορικών σημειωθέντα, ήδη δεύτερον τύποις εξεδόθησαν χάριν των Ορθοδόξων φιλοϊστόρων και φιλομαθών Ομογενών, εν έτει τω Σωτηρίω 1809, εν τη τυπογραφία Βραϊτκόφ και Έρτελ*, 163.

40. Αθ. Αγγελοπούλου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 54· Βασ. Κουκουσά, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 251.

41. Δ. Φιλιππίδου – Γρ. Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερική*, 123· Ιωάννου Λεονάρδου, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, 149· Σωκ. Βαμβάκου, *Θεσσαλικόν Ηρώον*, 167· Β. Σφυρόερα, *Διονύσιος ο Πλαταμώνος*, 42· Αθ. Αγγελοπούλου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 53· Απ. Γλαβίνα, *Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος*, 163· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 211-212.

42. Γ. Φιλαρέτου, *Συνεργατικοί συνεταιρισμοί*, Αθήναι 1927, 18· Ηλία Γεωργίου, *Ιστορία και Συνεταιρισμός των Αμπελακίων*, Αθήναι 1951, 81, 107· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 211.

δεν ήταν δυνατό να μην αγκαλιάσει και τη γενέτειρά του. Σημειώνουν σχετικά οι δημιουργοί Φιλιππίδης και Κωνσταντάς (1791): «ἔχουν καὶ αὐτοὶ [Ραψανιώτες] σχολεῖο καθὼς ἐκεῖνοι [Ἀμπελακιῶτες], καὶ τὸ περιποιῶνται, μάλιστα ὁ φιλομαθέστατος ἐπίσκοπός τους, ὁ ἅγιος Πλαταμῶνος Διονύσιος, ὁ ὁποῖος ἐσύστησε καὶ τὸ σχολεῖο καὶ τὴ λοιπὴ κατάστασι τῆς Ράψιανης»⁴³. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Λεονάρδου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: «ἡ ἐντοπία Ἑλληνικὴ Σχολὴ εἶναι κατὰστημα τοῦ ἀοιδίμου Μουσηγέτου καὶ Προστάτου τῆς Διονυσίου»⁴⁴. Ὁ Τρύφ. Εὐαγγελίδης τοποθετεῖ τὴν ἰδρυση τῆς σχολῆς κατὰ τὸ ἔτος 1767⁴⁵. Τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι τὸ ἀνώτερο σχολεῖο τῆς Ραψάνης συστάθηκε τὸ 1789, ὅταν κλήθηκε ἀπὸ τὸν Διονύσιο ὁ φημισμένος λόγιος Ἀργύριος Παπαρίζος, προκειμένου νὰ ἀναλάβει τὴ διευθύνσή του⁴⁶. Σύμφωνα με τὶς μαρτυρίες τῶν ξένων περιηγητῶν Pouqueville, Heuzey καὶ Depping ἡ Ἑλληνικὴ Σχολὴ τῆς Ραψάνης⁴⁷ ἦταν ἐφάμιλλη τῶν φημισμένων σχολῶν τῆς Ζαγοράς καὶ τῶν Ἀμπελακίων. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητάς τοῦ Διονυσίου εἶχε γίνῃ πόλος ἐλξης σπουδαίων λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, με ἀποτέλεσμα νὰ στελεχωθοῦν τὰ σχολεῖα τῆς ἐπαρχίας τοῦ με ικανοὺς δασκάλους⁴⁸.

Μεγάλῃ υπῆρξε ἡ συμβολὴ τοῦ καὶ στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιφέρειάς τοῦ. Ὁ Χαρίσιος Μεγδάνης ἀναφέρει πὼς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ σύσταση ἐμπορικῶν ἐταιριῶν στὴ Ραψάνη καὶ στὰ Ἀμπελάκια: «Ἀρχιερεὺς γενόμενος ὠφέλει τοὺς Ἐπαρχιωτὰς τοῦ καὶ Πατριῶτας τοῦ, ὅχι μόνον μὲ τὴν πνευματικὴν Διδασκαλίαν τοῦ, ἀλλὰ καὶ Πολιτικῶς μὲ τὰς πατρικὰς Προτροπὰς καὶ Νουθεσίας τοῦ, καὶ ἐχρησίμεισε μέγας (sic) κατὰ τὸ κοινωνικὸν εἰς τὸν Τόπον, ἐπειδὴ συνετήρει τοὺς πάντας εἰς τὴν κοινὴν Ὁμόνοιαν καὶ ἐνήργησε νὰ συστηθῶσι κοινὰ Ἐμπορικὰ Ἐταιρίαι εἰς τὴν Πατρίδα τοῦ καὶ εἰς τὰ Ἀμπελάκια, αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν εἰς μεγάλῃ ἀκμὴν καὶ ἔκτασιν εἰς τὸ ἐμπόριον μὲ τὰ κόκκινα Νήματα, καὶ ἐπραγματεύοντο μὲ ὅλην σχεδὸν τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν»⁴⁹.

43. Δ. Φιλιππίδου – Γρ. Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερικῆ*, 124.

44. Ἰωάννου Λεονάρδου, *Νεωτάτῃ τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία*, 99.

45. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ.1, 231. Πρβλ. Ν. Βαρμάζη, *Διονύσιος ἐπίσκοπος Πλαταμώνος*, 135.

46. Γρηγορίου Βέλκου, *Ἀργύριος Παπαρίζος (1764-1851). Ὁ μέγας Σελιτσιώτης διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1983, 42-43. Πρβλ. Βασ. Παρίση, *Ἡ Σχολὴ τῆς Ραψάνης*, 81· Θεοδώρου Νημά, *Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Δυτικὴ Θεσσαλία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ Θεσσαλικοῦ Διαφωτισμοῦ*, [Διδακτορικὴ διατριβή], Θεσσαλονίκη 1995, 78· Διον. Βαλαή, *Πτυχές ἀπὸ τὴν πνευματικὴ κίνηση στὸν υπόδουλο καὶ τὸν παροικιακὸ Ἕλληνισμό κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 18ου-19ου αἰ.*, Θεσσαλονίκη 2005, 26, 34.

47. Βλ. F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826, τ.3, 374· L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris 1860, 72· G. Depping, *Turkey und Griechenland, Griechenland und die Griechen*, Leipzig 1824, 145.

48. Νόννας Παπαδημητρίου, *Ἡ Ἐπισκοπὴ Πλαταμώνος*, 213, 217.

49. Χαρισίου Μεγδάνη, *Ἀγγελία*, 57-58. Πρβλ. Γ. Αἰνιάνος, *Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως*, ἐν Ἀθήναις 1838, τ.1, γ'· Παν. Ἀραβαντινοῦ, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων*, 54· Κ. Γουνεροπούλου, *Κοζανικά*, 512· Παν. Λιούφη, *Ἱστορία*

Την 1^η Ιανουαρίου 1780 επικύρωσε με την υπογραφή του το Καταστατικό της Συντροφιάς των Αμπελακίων⁵⁰. Εκτός από την τυπική αυτή συμμετοχή του είναι πιθανό να υπήρξε και ο κύριος εμπνευστής της συνεταιριστικής αυτής προσπάθειας, αφού κατά την παραμονή του στην Κοζάνη⁵¹ είχε γνωρίσει από κοντά τον τρόπο λειτουργίας των εκεί συντεχνιών. Εξάλλου το πνεύμα του Καταστατικού⁵², που δεν απέβλεπε μόνο στο οικονομικό όφελος αλλά και στην ομόνοια της κοινότητας, θεμελιώθηκε πάνω στη χριστιανική κοσμοθεωρία χρησιμοποιώντας σχετικές αγιογραφικές φράσεις. Σημειώνει σχετικά ο Μ. Γεδεών: «μεριμνήσας ἄγαν ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως καὶ κατὰ Χριστὸν διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ, ὅπερ ἄριστον παρίστα πρότυπον ὀρθοδόξου ἀδελφότητος, ἐν συνέσει καὶ λελογισμένη πορείᾳ ὑπὸ καλὸν πνευματικὸν ἀρχηγόν, τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καταστοχαζόμενον τελειότητος»⁵³.

Συμμετείχε επίσης σε μυστικά συμβούλια⁵⁴ με σκοπό την κατάστροψη απελευθερωτικών σχεδίων για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Έλαβε μέρος στις συσκέψεις της Νάουσας και της Κοζάνης, που έγιναν το 1772 και 1789 αντίστοιχα. Σ' αυτές έγινε αποδεκτό το απελευθερωτικό σχέδιο του απεσταλμένου των Ρώσων γιατροῦ Σωτήρη Λευκαδίου και αποφασίστηκε η συγκρότηση 25 στρατιωτικών σωμάτων, τα οποία θα εξεγείρονταν την κατάλληλη στιγμή.

Αμέριστη ήταν η συμπαράστασή του προς τον πρώην συμμαθητή του στη σχολή της Κοζάνης Άνθιμο, που ήταν ηγούμενος στη μονή της Ολυμπιώτισσας⁵⁵. Με το κύρος του ενίσχυε την ερανική περιοδεία της εικόνας της Παναγίας της Ολυμπιώτισσας στα χωριά της περιφέρειάς του. Σε ενθύμηση του υπ' αριθ. 220 κώδ. της μονής σημειώνεται: «ὁ ἅγιος Πλαταμῶνος κὺρ Διονύσιος, ὁ σοφὸς ἀρχιερεὺς καὶ ἐνάρετος, εἰς τοὺς παρόντας δυστυχημένους καιροὺς εἶναι μία παρηγορία μεγίστη εἰς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ κατὰ τὸ παρόν, οὐ μόνον εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, ἀλλὰ εἰς ὅλους τοὺς πέριξ καὶ εἰς τὰ χωριά καὶ εἰς πολιτεῖες καὶ εἰς μοναστήρια καὶ εἰς κάθε

της Κοζάνης, 186-187· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 165-166· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 220-223.

50. Κων. Κουγκίδης, *Το πνεύμα του συνεργατισμού των νεότερων Ελλήνων και τ' Αμπελάκια, ο πρώτος συνεταιρισμός του κόσμου*, Αθήναι 1948, 19· Ηλία Γεωργίου, *Ιστορία και Συνεταιρισμός των Αμπελακίων*, 26· Αθ. Αγγελουπούλου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 53· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 165· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 223-226· Ν. Βαρμάζης, *Διονύσιος επίσκοπος Πλαταμώνος*, 136.

51. Μιχ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι και η Εκκλησία επί τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1973, 24.

52. Για το Καταστατικό του συνεταιρισμού βλ. Σπ. Λάμπρου, *Καταστατικόν Συντροφιάς Αμπελακίων*, *Ν. Ελληνομνημων* 14 (1917), 381-388.

53. Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* έτος Ε' (1884-1885), 9. Πρβλ. Ν. Βέη, Τα θεσσαλικά Αμπελάκια, *Πρωΐα* (29-8-1943).

54. Ι. Βασδραβέλλη, *Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821*, Θεσσαλονίκη 1967, 26. Πρβλ. Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 166· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 218.

55. Γρ. Βέλκου, *Αργύριος Παπαρίζος*, 41.

ἄνθρωπον, ὅ,τι λογῆς βαθμοῦ καὶ τάξεως»⁵⁶.

Όταν στις 10 Φεβρ. 1790 οι κλέφτες ἀπῆγαγαν τον ηγούμενο Ἀνθιμο, ο Διονύσιος πρωτοστάτησε για την ἀπελευθέρωσή του. Προσφέροντας ο ἴδιος ὅσα χρήματα εἶχε και περιοδεύοντας στην επαρχία του κατόρθωσε να συγκεντρώσει το απαιτούμενο ποσό των λύτρων, με την καταβολή των οποίων ἀπελευθερώθηκε ο Ἀνθιμος στα τέλη Μαρτίου του ἰδίου ἔτους⁵⁷.

Το Νοέμβριο του 1767 ο Διονύσιος μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, ὅπου συναντήθηκε με τον οἰκουμενικό πατριάρχη Σαμουήλ Α΄ τον Χαντζερή και πέτυχε την ἐκδοση συνοδικῆς ἀπόφασης για την ἀναγνώριση ὡς ἐνοριακῶν της ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος δύο ναῶν του Λιτοχώρου, της οσιομάρτυρος Παρασκευῆς και της Υπεραγίας Θεοτόκου της Σκάλας⁵⁸.

Επί της ἀρχιερατείας του ἀνεγέρθηκε το 1778 ἡ μονή των Ἀγίων Θεοδώρων της Ραψάνης⁵⁹. Επίσης, το 1791 ἐνδιαφέρθηκε για την ἀνοικοδόμηση της πυρπολημένης μονῆς του Ἀγίου Διονυσίου του Ολύμπου. Προκειμένου να ἐξασφαλίσει τους ἀπαραίτητους οικονομικούς πόρους για την ἐπισκευή της, ἀπευθύνθηκε σε ἐπιφανή πρόσωπα της Κωνσταντινούπολης ζητώντας και τη μεσολάβηση του πρῶην συμμαθητῆ του στη σχολή της Κοζάνης ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου⁶⁰.

Ο Γ. Ζαβίρας⁶¹ ἀναφέρει στις ἀρχές του 19^{ου} αἰ. ὅτι σώζονταν σε χειρόγραφα δημηγορίες και γλαφυρές ἐπιστολές του Διονυσίου. Από τις γνωστές στην ἐρευνα ἐπιστολές του προκύπτει ὅτι ἐκεῖνος εἶχε ἀλληλογραφία⁶² με τους ιεράρχες Θεσσαλονίκης

56. Εὐαγ. Σκουβαρά, *Ολυμπιώτισσα*, 135.

57. Εὐαγ. Σκουβαρά, *Ἀνθιμος Ολυμπιώτης*, Βόλος 1958, 80.

58. Αθηναγόρα μ. πρωτοσυγκέλλου, *Η ἐν Ολύμπω Ἱερὰ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ του οσίου Διονυσίου, Γρηγόριος ο Παλαμᾶς* 4 (1920), 17· Απ. Γλαβίνα, *Η ἐν Ολύμπω Ἱερὰ Πατριαρχικὴ και Σταυροπηγιακὴ Μονὴ του Ἀγίου Διονυσίου κατὰ το δεύτερον ἥμισυ του ιη΄ αἰῶνος, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.* 26 (1981), 181· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος*, 197.

59. Αθ. Ἀγγελοπούλου, *Η Ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος*, 54 ὑποσ.28, 74· Απ. Γλαβίνα, *Ο Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος*, 165· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος*, 197.

60. Γενναδίου μητρ. Θεσσαλονίκης, *Η Ἱερὰ Πατριαρχικὴ και Σταυροπηγιακὴ Μονὴ του Ἀγίου Διονυσίου του ἐν Ολύμπω, Γρηγόριος ο Παλαμᾶς* 2 (1918), 56-59· Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Ἐπιστολὲς Θεοφίλου Καμπανίας, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 2 (1927), 253· Απ. Γλαβίνα, *Η ἐν Ολύμπω*, 189, 192.

61. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς*, 285. Πρβλ. *Ἐκκλησιαστικῆς και Πολιτικῆς Ἱστορίας Σύμμικτα*, 163.

62. Βλ. Ἰωάννου Οικονόμου Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφορῶν*, 204, 517, 525· Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος των κωδίκων των ἐν Αθήναις βιβλιοθηκῶν πλην της Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, Ν. Ἐλληνομνήμων* 17 (1923), 407· Ν. Βέη, *Τα θεσσαλικά Ἀμπελάκια, Πρωΐα* (29-8-1943)· Μιχ. Καλινδέρη, *Τα λυτὰ ἐγγράφα της Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676-1808)*, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1951, 18-21· Γ. Ζώρα – Φ. Μπουμπουλίδου, *Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων (συμπληρώσεις και διορθώσεις εἰς την καταγραφὴν Λάμπρου) Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 14 (1963-1964), 224· Απ. Γλαβίνα, *Ο Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος*, 173-177· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος*, 197-198, 199-203, 358-366.

Δαμασκηνό και Γεράσιμο, Λαρίσης Διονύσιο, Κυζίκου Αγάπιο, Νικομηδείας Μελέτιο, Λιτζάς Διονύσιο, Καμπανίας Θεόφιλο, με τον λόγιο πατριαρχικό ιεροκήρυκα Δωρόθεο Βουλησιμά, τον συμμαθητή του ηγούμενο της μονής Ολυμπιώτισσας Άνθιμο, καθώς και με τον συμπατριώτη του λόγιο μοναχό του Αγίου Όρους Βησσαρίωνα. Ταντίζεται από πολλούς ερευνητές με τον άδηλο συντάκτη της «*Ακολουθίας ετεροφθάλμου και αντιχρίστου Χριστοδούλου του εξ Ακαρνανίας*»⁶³, μέσω της οποίας επικρίνονταν με καυστικό και σατιρικό ύφος οι φιλοσοφικές και αντιχριστιανικές δοξασίες του προαναφερθέντος συμμαθητή του Χριστοδούλου.

Εκτιμούσε ιδιαίτερα τον συμμαθητή του στην Αθωνιάδα Σχολή άγιο Αθανάσιο τον Πάριο⁶⁴ και πιθανότατα είχε επικοινωνία μαζί του. Ο Ευγένιος Βούλγαρης επισημαίνοντας τα χαρίσματα των δύο αυτών λογίων έλεγε χαρακτηριστικά: «ἄν ὁ Πάριος εἶχε τὴν Γλῶσσαν τοῦ Διονυσίου Πλαταμῶνος, ὁ δὲ Διονύσιος τὸν νοῦν τοῦ Παρίου, ἐφαίνοντο δύο τεράστιοι ἄνδρες»⁶⁵.

Οι λόγιοι της εποχής εκείνης εκφράστηκαν με επαινετικά σχόλια, θαυμασμό και εκτίμηση προς το πρόσωπο του Διονυσίου. Οι δημητρίεις αναγνωρίζοντας την πολύπλευρη προσφορά του σημειώνουν: «ὁ φιλομαθέστατος καὶ φιλογενέστατος ἐπίσκοπος [...] τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα πρέπει νὰ διαιωνισθῇ διὰ τὴ φροντίδα ὁποῦ καταβάλλει εἰς τὴ βελτίωσι τῶν ἐπαρχιωτῶν του [...] ἄμποτες νὰ εἶχαν ὅλαις αἱ ἐπισκοπαῖς τῆς Ἑλλάδος μας τέτοιους ἐπισκόπους»⁶⁶.

Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς⁶⁷, που του αφιέρωσε το 1792 την έκδοση των «*Επιστολῶν του Συνεσίου*», σημειώνει χαρακτηριστικά για το εκπαιδευτικό ενδιαφέρον του: «Μουσεῖα πανταχοῦ καθιδρύων καὶ στίφη μουσοτρόφων καὶ φιλολόγων περὶ σαυτὸν ἐκασταχόθεν ἀγείρων, τὸν χρυσοῦν ἡμῖν ἐκείνον αἰῶνα τὸν πάλαι ἀνακαλέσαι σπουδάξεις, αὐτὸς τε ὅλος τοῦ ἐγχειρήματος γεγονῶς καὶ πάντας τοὺς τε πέλας καὶ τοὺς πόρω τῷ παραδείγματι καταναγκάζων».

Το 1793 ο Κων. Κουσκουρούλης⁶⁸ του αφιέρωσε την έκδοση του «*Ψαλτηρίου του Δαβίδ*» και στην προσφώνησή του ανάμεσα στ' άλλα σημείωσε: «Διὸ Θεοφιλέστατε

63. Ο Χριστόδουλος ο Ακαρνάν στο έργο του «Απάντησις ανωνύμου...» θεωρούσε ως συντάκτη της σατιρικής Ακολουθίας τον Πλαταμώνος Διονύσιο, βλ. σχετικά: Γ. Λαδά – Αθ. Χατζηδήμου, *Ελληνική βιβλιογραφία*, 193-205 και ειδικότερα στη σ.213. Πρβλ. Μαν. Γεδεών, Διονύσιος Πλαταμώνος, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* έτος Ε' (1884-1885), 11· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 173· Νόννας Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 200, 206-210· Ν. Βαρμάζη, *Διονύσιος επίσκοπος Πλαταμώνος*, 137-145.

64. Κων. Σάθα, *Νεοελληνική φιλολογία*, 632· Δημ. Οικονομίδη, Αθανάσιος Πάριος (1721-1813), *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 1 (1961), 354· Απ. Γλαβίνα, Ο Επίσκοπος Πλαταμώνος, 177.

65. Κυριακού Μελιρρύτου, *Χρονολογία ιστορική*, εν Οδησσώ 1836, 355. Πρβλ. Γ. Λαδά – Αθ. Χατζηδήμου, *Ελληνική βιβλιογραφία*, 204 υποσ.1· Ν. Βαρμάζη, *Διονύσιος επίσκοπος Πλαταμώνος*, 136.

66. Δ. Φιλιππίδου – Γρ. Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερική*, 123.

67. *Αι Επιστολαί Συνεσίου του Κυρηναίου*, βλ. Πρόλογο.

68. Γ. Λαδά – Αθ. Χατζηδήμου, *Ελληνική βιβλιογραφία*, 269-271.

Δέσποτα, ἡ παροῦσα μου προσφώνησις εἰς ἄλλο οὐκ ἀποβλέπει, εἰμὴ ἵνα φανερώσῃ καὶ ἐμὲ ἓνα τῶν πολλῶν τῶν θαυμαζόντων τὰς τόσας ψυχικὰς Αὐτῆς ἀρετάς, ἅς κηρύττει οὐ μόνον τὸ εὐτυχὲς Αὐτῆς πνευματικὸν ποίμνιον, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ Ἑλλάς».

Ἡ καρποφόρα ποιμαντική καὶ εκπαιδευτική δράση του επισκόπου Διονυσίου αποτυπώθηκε καὶ στους ποιητικούς στίχους του ἀδελφου συγγραφέα του ἔργου «*Εκκλησιαστικῆς καὶ Πολιτικῆς Ἱστορίας Σύμμικτα*», ὅπου σημειώνεται:

«Καὶ παρὰ ταύτας σώζονται, καὶ ἐν τῇ Θετταλίᾳ,
Σχολαὶ πολλαὶ Ἑλληνικαί, Θεοῦ τῇ βοηθείᾳ·
Αἱ συσταθεῖσαι μάλιστα ὑπὸ τοῦ Πλαταμῶνος,
Ἀρχιερέως τοῦ κλεινοῦ, λίαν ἐπιστημόνως·
Διονυσίου δηλαδὴ, τοῦ θαυμαστοῦ καὶ θείου,
Τοῦ λίαν ἐπιστήμονος, ὄντος Πατρὸς ἁγίου·
Τοῦ περιφήμου μάλιστα, καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων,
Τῶν ἀνεκδότων ἄχρι νῦν, καὶ ἄλλων γυμνασμάτων·
Ὅστις καὶ ἐπροσπάθησεν, ἀόκνῳ προθυμίᾳ,
Ζήλῳ Ἀρχιερατικῷ, σοφῇ κηδεμονίᾳ,
Νὰ ἀναδείξῃ τὴν αὐτοῦ, Ποίμνην πεφωτισμένην,
Εἰς ἐπιστήμας μάλιστα, καλῶς γεγυμνασμένην·
Εὐρὼν αὐτήν, τὸ κατ' ἀρχάς, λίαν κεχερσωμένην
Ἐκ τῆς δουλείας τῆς πικρᾶς, καὶ βεβαρβαρωμένην,
Κόπον πολὺν κατέβαλε, διὰ νὰ τὴν φωτίσῃ
Σχολεῖά τε Ἑλληνικὰ παντοῦ νὰ καταστήσῃ·
Καὶ γε πρὸ πάντων ἔφερε, καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησίας,
Σοφοὺς Ἱεροκλήρυκας, εἰς διδαχὰς ἁγίας.
Καὶ οὕτω τέως ἔφθασε, πρὸ τοῦ νὰ τελευτήσῃ,
Τὴν ποίμνην του τὴν εὐσεβῆ, καλῶς νὰ τὴν φωτίσῃ·
Ἀλλὰ καὶ οὕτω μεταστὰς ὡς τοῦ βίου,
Τοῦ ταλαιπώρου καὶ οἰκτροῦ, τούτου τοῦ παναθλίου·
Τὸ ὄνομά του ἄφησεν, εἰς μνήμην αἰωνίαν,
Εἰς τοὺς Ἑπαρχιώτας του, εἰς ὅλην τὴν Γραικίαν»⁶⁹.

Ἡ ἀποψη του Τρύφ. Εὐαγγελίδη⁷⁰ περί μαρτυρικοῦ τέλους του Πλαταμῶνος Διονυσίου δεν φαίνεται νὰ ευσταθεῖ. Σύμφωνα με ἐνθύμηση στον υπ' αριθ. 38 κώδ. της μονῆς Ολυμπιώτισσας ἐκεῖνος ἀπεβίωσε τον Ἰανουάριο του 1794: «Τῷ .αψῆδ^ο τῷ σωτηρίῳ, μηνὶ Ἰανουαρίῳ, τῆς ἅνω γεγόνασι λήξεως, ὁ ἅγιος Πλαταμῶνος καὶ λυκοστομίου Διονύσιος, καὶ ὁ ἐκ ἐλασσωνίτιδος μονῆς πατὴρ Ἄνθιμος, ἄνδρες ἐπὶ τε εὐσεβείᾳ καὶ σοφίᾳ ἀρίδιηλοι, καὶ γνώριμοι»⁷¹. Ἡ μνεῖα αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ

69. *Εκκλησιαστικῆς καὶ Πολιτικῆς Ἱστορίας Σύμμικτα*, 163-164.

70. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ*, τ.1, 161. Παραπέμπει στον Κ. Κούμα, *Ἱστορία των ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ.12, 567, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δεν ἀναφέρει κάτι σχετικό.

71. Βλ. Εὐαγ. Σκουβαρά, *Ολυμπιώτισσα*, 244.

σχετική αναφορά σε επιστολή του Σταγών Παϊσίου προς τον Γαρδικίου Παΐσιο (29 Ιαν. 1794), όπου σημειώνεται μεταξύ άλλων: «ἀλλὰ μὲ ἐλύπησεν οὐκ ὀλίγον ἡ εἶδησις τῆς ἀποβιώσεως τῶν δύο μακαρίτων, τοῦ τε ἁγίου Πλαταμῶνος, καὶ τοῦ Κυρ Χατζῆ Κώνστα, ἄνθρωποι καὶ οἱ δύο φρόνιμοι, ἐπάξιοι, καὶ καλοὶ οἰκονόμοι τοῦ, οὗ ἔλαχον λαοῦ. Εἶθε μὲν οὖν ὁ πολυέλαιος Θεὸς τάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν μοναῖς τῶν δικαίων, ἐπιβραβεύοι δὲ αὐτῇ ζωὴν πολυχρόνιον, κἄμοι τέλος ἀγαθὸν καὶ σωτηριῶδες»⁷². Ἀπὸ τα παραπάνω συνάγεται πὼς ὁ Διονύσιος ἐξεδήμησε με φυσικὸ θάνατο «ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ φιλομουσίᾳ μνήμην καταλιπόντος ἄληστον»⁷³.

72. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *Επιστολαὶ διαφορῶν*, 539-540.

73. Μαν. Γεδεών, Φιλίστωρος Αποσημειώματα. Δημήτριος Γοβδελάς, *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* ἔτος ΚΓ' (1903), 338.

ΜΙΜΗΣ ΤΑΜΠΑΚΙΔΗΣ

Η ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑ ΣΤΗ ΡΑΨΑΝΗ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ.

Α΄ Ιστορική αναδρομή

Οι πρώτες ιστορικές μαρτυρίες για τον μεταξοσκώληκα ανάγονται στην 4η χιλιετηρίδα π. Χ. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν στην περιγραφή του εξημερωμένου μεταξοσκώληκα. Για τη ζωή του σε άγρια κατάσταση, παρόλο που δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία, θεωρείται ότι κοιτίδα προέλευσής του είναι η Κεντρική Ασία και ειδικότερα η περιοχή γύρω από τους πρόποδες των Ιμαλαίων. Η πρώτη ιστορική μαρτυρία γύρω από την τεχνική της εκτροφής τού μεταξοσκώληκα αναφέρεται στην αυτοκρατορία της Κίνας Σιλίκκι, σύζυγο του Χουάνγκ-Τι, που βασίλευε γύρω στα 2500 π. Χ. Η αυτοκρατορία αυτή, όπως αναφέρει ο Κομφούκιος, έκανε συστηματική εκτροφή του μεταξοσκώληκα στα ανάκτορά της και υποχρέωνε τις Κινέζες να παρακολουθούν μαθήματα σηροτροφίας, ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκε η καθεμία. Οι Κινέζοι για αιώνες κρατούσαν αυστηρά το μυστικό της εκτροφής του, τιμωρώντας με αποκεφαλισμό όποιον επιχειρούσε να εξαγάγει από τη χώρα το πολύτιμο έντομο. Τη μεγαλύτερη άνθηση γνώρισε η σηροτροφία στους χρόνους της δυναστείας των Σάνγκ 1523-1027 π.Χ.

Ο Αριστοτέλης και ο Πλίνιος περιγράφουν ένα είδος μεταξοσκώληκα. Τα μεταξωτά υφάσματα, όμως, έγιναν γνωστά στη Δύση ύστερα από πολλούς αιώνες. Επικρατούσε, ωστόσο, η άποψη ότι το μετάξι ήταν ένα είδος μαλλιού που έβγαινε από κάποιο δέντρο ή ήταν μία φυτική ίνα που γινόταν από το φλοιό ενός θάμνου. Πολύ αργότερα πλησίασαν κάπως στην αλήθεια θεωρώντας ότι το μετάξι πλέκεται από ένα είδος αράχνης ή από κάποιο έντομο. Έτσι προσεκτικά οι Κινέζοι και άλλοι Ασιάτες κράτησαν το μυστικό δικό τους μέχρι το 552 μ. Χ. όποτε και έγινε γνωστό στη Δύση.

Όσο αυξανόταν η κατανάλωση του μεταξιού τόσο περισσότερο πλούτιζε το περσικό εμπόριο. Οι πόλεμοι, όμως, των Περσών με τους Βυζαντινούς, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού, στάθηκε η αιτία για την άνοδο της τιμής της μεταξιοσύνης σε τέτοιο βαθμό, ώστε και οι πλουσιότεροι δυσκολεύονταν να προμηθευτούν μεταξωτά ρούχα. Είναι γνωστή, φυσικά, η ιστορία των δύο καλογήρων, οι οποίοι μετέφεραν κρυφά το μεταξόσπορο και έτσι διαδόθηκε η σηροτροφία στις επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας και από εκεί σε όλη την Ευρώπη.

Πότε σημειώθηκε η έναρξη της σηροτροφίας στη Ραψάνη δεν είναι γνωστό. Πάντως, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα είναι γνωστό, από προφορικές πληροφορίες, αρχικές οικογένειες Ραψανιωτών είχαν στα περιβόλια τους μουριές

Οι δύο μεγάλοι πόλεμοι, μαζί με την οικονομική κρίση και τις δημογραφικές ανακατατάξεις που ακολούθησαν, διατάραξαν βαθιά την οικονομική ζωή των χωρών. Η μεταξοκαλλιέργεια, που ήταν πλέον διαδεδομένη σε όλη την Ευρώπη, τη Βόρεια Αφρική και ολόκληρη την Ασία, δεν ήταν δυνατό να μείνει ανεπηρέαστη. Επίσης η μεταστροφή των παραγωγικών τάσεων από αγροτικές σε βιομηχανικές, που άρχισε από τον 19ο αιώνα και εντάθηκε τον 20ό, οδήγησε στην εγκατάλειψη των σηροτρο-

φικών πρακτικών. Χώρες που κάποτε είχαν το προβάδισμα στην παραγωγή του μεταξιού, λόγω της εκβιομηχάνισης το παραχώρησαν σε άλλες, στις οποίες η οικονομική ανάπτυξη και η πολιτική κατάσταση εξασφάλιζαν άφθονα εργατικά χέρια με χαμηλή αμοιβή.

Καθώς η σηροτροφία αναπτύχθηκε κάτω από διαφορετικές συνθήκες, δημιουργήθηκαν διάφορες φυλές, οι οποίες ονομάζονται ανατολικές και ευρωπαϊκές. Οι ευρωπαϊκές προήλθαν από τα πρώτα είδη που εισήχθησαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Στις ανατολικές φυλές ανήκουν δύο βασικές ομάδες: οι κινέζικες με σφαιρικό κουκούλι, λείου ή χρυσαφικού χρώματος μικρών διαστάσεων και οι ιαπωνικές με ζωντανά κουκούλια λείου χρώματος μεσαίων διαστάσεων. Όσον αφορά τη βιολογική συμπεριφορά υπάρχουν φυλές που παρουσιάζουν μία μόνο γενεά το χρόνο (μονογενείς) και άλλες με δύο ή περισσότερες και ονομάζονται δίγονες. Εμείς εδώ στη Ραψάνη και στη γύρω περιοχή καλλιεργούσαμε τις ιαπωνικές φυλές με ζωντανά κουκούλια λευκού χρώματος, με μία μόνο γενεά το χρόνο.

Β'. Η σηροτροφία στην Ελλάδα πριν από την Επανάσταση. Μεταξουργία και υφαντική στα Αμπελάκια, Τύρναβο, Τσαριτσάνη και Ραψάνη .

Στο τέλος του 28ου αιώνα, η βιομηχανία του μεταξιού στην ελληνική χερσόνησο ήταν σε εμβρυακή κατάσταση. Μικρή οικιακή βιομηχανία, η οποία διέθετε ελάχιστα μέσα και ατελέστατα όργανα, σε αντίθεση με τις τελειοποιήσεις που αναπτύσσονταν στην ευρωπαϊκή βιομηχανία. Εν τούτοις λίγο πριν από την Επανάσταση του 1821, η παραγωγή του μεταξιού και η μικρή έστω βιομηχανία απέφεραν σημαντικά έσοδα στην Πελοπόννησο και στη Θεσσαλία. Ο Πουκεβίλ μας άφησε αξιόλογες πληροφορίες για την τότε παραγωγή. Σηροτροφικές επαρχίες τότε ήταν ο Μιστράς, η Καλαμάτα, η Χίος, η Ανδρούσα, η Βοστίτζα και στη Θεσσαλία τα χωριά του Ολύμπου και του Πηλίου. Η αξία των παραγόμενων στην Πελοπόννησο κουκουλιών ανερχόταν περίπου σε 5.000.000 γρόσια, κατά τους υπολογισμούς του Πουκεβίλ. Στον Τύρναβο το 1812 υπήρχαν δύο χιλιάδες αργαλειοί μεταξωτών. Το μετάξι αυτό ονομάζεται όψις και ήταν λεπτότατο και άριστης ποιότητας, και παρασκευαζόταν με μία μικρή γαλλική ανέμη.

Στη Ραψάνη και στα γύρω χωριά, τον 18ο και 19ο αιώνα, η προμήθεια του μεταξόσπορου γινόταν από τον Τύρναβο, που ήταν το μεγαλύτερο κέντρο σποροπαραγωγής στην περιοχή μας. Παραγωγή σπόρου έκανε και η Ραψάνη, αλλά πολύ αργότερα, όταν γύρισε από την Σμύρνη μία ομάδα Ραψανιωτών που πήγαν να εκπαιδευτούν στην καλλιέργεια του μεταξιού και του σπόρου. Ο Γιάννης Βαγενάς έφερε εργαλεία, μικροσκοπία, κουτιά και εκκολαπτήρια και η Ραψάνη έγινε αυτάρκης στην παραγωγή σπόρου.

Η καλλιέργεια του κουκουλιού έχει πολλή δουλειά. Θυμούνται ότι στα τέλη του Μαρτίου και στις αρχές του Απριλίου άρχιζαν οι προετοιμασίες στα σπίτια. Μόλις ζέσταινε ο καιρός οι γυναίκες έπλεναν, καθάριζαν και ασβέστωναν το σπίτι για να είναι πεντακάθαρο. Μετά ετοίμαζαν τα «κρεβάτια», τα οποία ήταν τετράγωνα με κορδόνια και επάνω είχαν σύρματα σταυρωτά. Σε κάθε δωμάτιο έβαζαν τέσσερα, το πολύ, κρεβάτια και γι' αυτό χρειαζόνταν πολλά δωμάτια. Ανάλογα με τον χώρο που

διέθετε ο κάθε Ραψανιώτης, αλλά και τις μουριές που είχε, αγόραζε σε κουτιά την ανάλογη ποσότητα σπόρου.

Ο σπόρος αυτός είναι ψιλός σαν του καπνού και έχει χρώμα σταχτί και τον άπλωναν με καθαρά σαπουνισμένα χέρια σε πάγκους στρωμένους με καθαρό χαρτί. Πρόσεχαν να μην υπάρχουν μυρωδιές από σκόρδο, από κρεμμύδια κλπ. Ήθελε πολλή καθαριότητα και προσοχή. Στα δωμάτια που είχαν τους πάγκους με τους μεταξοσκώληκες δεν άναβαν λάμπα πετρελαίου, διότι τους ζάλιζε το πετρέλαιο. Άναβαν μόνο κεριά όταν έμπαιναν την νύχτα. Κάτω από τους πάγκους τοποθετούσαν μαγκάλια με χωνεμένη φωτιά για να υπάρχει σταθερή θερμοκρασία, χάρη στην οποία ξυπνούσαν οι σπόροι πάνω στους πάγκους. Όταν γινόταν το ξύπνημα, έστρωναν καναβά για να περάσουν τα σκουλήκια από τις τρύπες. Αυτό ήταν το πρώτο στάδιο, τον μήνα Μάιο.

Όταν φανεωνόταν στο μέτωπό τους μία καφετιά κηλίδα, σήμαινε ότι κοιμούνται. Έτσι άρχιζε ο πρώτος ύπνος τους ο οποίος κρατούσε τρεις μέρες. Τα σκουλήκια έκαναν τρεις ύπνους. Κοιμούνταν κάθε δέκα μέρες και σ' αυτό το μεταξύ μεγάλωναν. Το μέγεθός τους γινόταν ως ένα δάκτυλο. Μετά τον δεύτερο γύρο, τα φύλλα της μουριάς τα έδιναν ολόκληρα, διότι τα σκουλήκια μεγαλώνουν απότομα και θέλουν αρκετή τροφή. Μετά τον τρίτο ύπνο τοποθετούσαν κλαδιά πουρναριού ή σπάρτα και τα σκουλήκια ανέβαιναν πάνω στα κλαριά και άρχιζαν να κάνουν τα κουκούλια. Μετά τα μάζευαν σε σακιά, αφού στέγνωναν καλά, τα έριχναν σε καζάνια και τα ξεμάτιζαν με καυτό νερό για να ψοφήσουν μέσα τα σκουλήκια. Μετά έβαζαν σε καζάνι και τα ανακάτευαν με ζεστό νερό. Μετά το ανακάτεμα άρχιζε το ξετύλιγμα του μετάξινου νήματος. Οι κλωστές άρχιζαν και επέπλεαν. Μία εργάτρια ένωνε 5-10 κλωστές, τις περνούσε σε μία χοντρή βελόνα και τις τύλιγε σε καρούλια. Μετά ακολουθούσε το καθαρίσμα του νήματος, το βάψιμο κλπ.

Η μικρότερη παραγωγή κουκουλιού στη Ραψάνη ανερχόταν γύρω στις 200 οκάδες¹ και η πλουσιότερη 2.000 οκάδες² το χρόνο κατά παραγωγική μονάδα. Στις αρχές τού 19ου αιώνα τα κουκούλια είχαν αξία 16-17 γρόσια η οκά.³

Ο Νικόλας Μέρτζιος ερευνά εδώ και χρόνια στη Θεσσαλονίκη τα σπουδαιότερα αρχεία της Βενετίας. Αποσπάσματα από την αλληλογραφία των εν Θεσσαλονίκη προξένων της Βενετίας παραθέτω παρακάτω: «Η Βενετία όμως εις τους Έλληνες δεν ηύρεν ανταγωνιστάς μόνον ως προς την μεταφοράν των εμπορευμάτων και του εμπορικού ναυτικού, αλλά και εις αυτήν ταύτην την βιομηχανίαν. Την 22α Μαΐου 1742 υπέβαλεν ο τότε πρόξενος Δ. Χοϊδάς γενικήν στατιστική των εισερχομένων και εξερχομένων εμπορευμάτων». Και προσθέτει μεταξύ άλλων: «Οι Χιώτες αγόραζαν το μετάξι από την Ζαγοράν διά την κατασκευήν των δαμασκηνών μεταξωτών, με τα οποία τόσον ανταγωνίζονταν την Βενετίαν. Αν ήτο δυνατόν να αγορασθή όλη η παραγωγή της Ζαγοράς από τους εν Βενετία εργοστασιάρχας οι Χιώτες θα εσταμάτουν εντελώς».

Στις 22 Ιουλίου 1742 ο βενετός πρόξενος επισυνάπτει την εξής σημείωση για τα

1. Οι 200 οκάδες ισοδυναμούν με 256,4 κιλά.

2. Οι 2.000 οκάδες ισοδυναμούν με 2.564 κιλά.

3. Την εποχή αυτή, η χρυσή οθωμανική λίρα είχε 108 γρόσια, η αγγλική 119 και το χρυσό γαλλικό φράγκο 95 γρόσια.

μετάξια της Ζαγοράς και των χωριών του Ολύμπου, σύμφωνα με τη διαταγή του βάλιου: «Η Ζαγορά⁴ και τα χωριά του Ολύμπου, εξαρτώμενα από το προξενείο τούτο, περιλαμβάνει 35 χωριά. Όλα αυτά παράγουν μετάξι και η εσοδεία, οσάκις είναι καλή, φθάνει τας 50.000 χιλιάδες οκάδες. Η καλύτερα ποιότης, που πωλείται κατά 40 και 60 άσπρα περισσότερον των άλλων, παράγεται εις τα κάτωθι χωριά: Μέγα Σωτήρα,⁵ Πουρί, Κατωχώρι, Μακρά Ράχη, Μακρυνίτσα, Τσαριτσάνη, Ραψάνη, Αμπελάκια και Τύρναβο. Η τιμή της καλύτερας ποιότητος κατά το παρελθόν έτος ήτο πιάστρες 7-8 η οκά. Έξοδα απαραίτητα: Εις το τελωνείο 3% επί της αξιάς. Εις τον Μπεδεάτση (εισπράκτορας είδου φόρου) παράδες έξι κατ' οκάν. Εις τον άνθρωπον που γυρίζει από σπίτι σε σπίτι και από χωριό σε χωριό, ίνα αγοράση άσπρα 10 την οκάν. Μεσιτεία 1% και ακόμη 1% δι' όλα τα άλλα έξοδα μέχρι της φορτώσεως. Το 4ο σκάλωμα,⁶ όπου φορτώνονται είναι ο Βόλος και το Λυκοστόμιον όπου επίσης ευρίσκεται το τελωνείον και το πεδεάτ».

Σε μία έκθεσή του, ο βενετός πρόξενος Π. Κωκ, στις 22 Ιουλίου 1755, προσθέτει μεταξί των άλλων: «Αναφορικώς με το μετάξι των περιφερειών Ζαγοράς και Ολύμπου όπου παράγεται μεγάλη ποσότης και την αγοράζουν ως επί το πλείστον οι Χιώτες διά την βιομηχανίαν των μεταξωτών υφασμάτων και αποστέλλουν πολλά από αυτά κατ' έτος εις Γένοβα ως και βελούδα και άλλες μανιφακτούρες.⁷ Η τιμή της μετάξης ήτο μεγάλη εις την αγορά, συνεπεία της αυξανομένης ζητήσεως και της Γαλλικής αγοράς. Η Ραψάνη από την καθαρή παραγωγή και εμπορία του μεταξιού περνά εις την μικρά βιομηχανία μεταξουργίας και εισήγαγε την αναπήνισιν κατά την ευρωπαϊκήν μέθοδον. Κατά το 1837 τα Ραψανιώτικα μεταξουργεία περιελάμβαναν υπέρ τους 300 λέβητας».

Στα εργαστήρια της Ραψάνης κατασκευάζονταν διάφορα είδη υφασμάτων, λεπτά ολομέταξα υφάσματα κατάλληλα για πουνκάμισα και εσώρουχα, τα λεγόμενα μπουρουμτζάκια. Ήταν στενό πανί, όσο και ο σπιτικός αργαλειός των 40 ή 43 εκατοστών. Από το ύφασμα αυτό έκαναν ανδρικές και γυναικείες πουνκαμίσεις. Εσώρουχα, σεντόνια, ταφτάδες, τσεβρέδες, μπρισίμια, κορδονέτα κ. ά. Οι εργάτες έστριβαν το μετάξι στα υπόγεια του σπιτιού όπου βρίσκονταν τα τσιγκίκια για το σκοπό αυτό.

Ένα κουκούλι έδινε περίπου 1500 μέτρα αραχνούφαντο μεταξόνημα. Από την ένωση 12-20 κουκουλιών παραγόταν το λεπτότερο νήμα μεταξιού από το οποίο κατασκευάζονταν οι γυναικείες μεταξωτές κάλτσες. Με 20-30 κουκούλια μαζί παραγόταν το χοντρότερο μεταξόνημα.

Η τεχνική της βαφής κατείχε ιδιαίτερα σημαντική θέση στην όλη κατεργασία του μεταξιού. Εξειδικευμένες γνώσεις και εμπειρίες μεταφέρονταν από πατέρα σε γιο και από γενεά σε γενεά. Οι Ραψανιώτες μεταχειρίζονταν φυσικές βαφές, οι οποίες αποτελούνταν από φύλλα κυδωνιάς, βαλανιδιάς, καστανιάς, καρυδιάς, από σαφράνι, κιρ-

4. Για το ίδιο θέμα, βλ. Φελίξ Μπωζούρ (μετ. Ελένη Γαρίδη), *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*, εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1974, 134.

5. Σωτήρα: συνοικία της Ζαγοράς.

6. Εννοεί, σκάλα-λιμάνι.

7. Μανιφακτούρες: εργοστάσια.

μιζί, στύψη, φύλλα ροδακινιάς, φλούδες αγριοτριανταφυλλιάς και ριζάρι. Ονόματα εργαστηρίων που ύφαιναν στη Ραψάνη μεταξωτά υφάσματα, αλλά και δέματα άσπρου μεταξίου για εξαγωγή ήταν: του Μπαλάση στην Παλιά με 30 καζάνια, 20 αργαλειούς και 60 τσιγκρίκια, του Καραπέτσα με 20 καζάνια και του Μπαλογιάννη με 20 αργαλειούς. Ένας από τους καλύτερους υφαντές στην περιοχή ήταν ο Λεωνίδας Παπακώστας, ο οποίος πέθανε το 1914.

Γ'. Η μεγάλη επιδημία

Στην ιστορία της σηροτροφίας η επιδημία των μεταξοσκωλήκων προήλθε από την σύγχρονη ανάπτυξη δύο κυρίως ασθενειών, της ατροφίας και της μαλακύνσεως, οι οποίες έγιναν πρόξενος είναι ανυπολόγιστων ζημιών. Ολόκληροι πληθυσμοί επαρχιών βρέθηκαν σε ένδεια και η βιομηχανία υπέστη ισχυρό κλονισμό. Εργάτες στερήθηκαν και αυτό το ψωμί. Μέχρι το 1853 η νόσος διαδόθηκε σε όλη την Γαλλία. Το 1853 εμφανίστηκε στην Ισπανία και στην Ιταλία και το 1860-1862 στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Στην Τουρκία και την Ελλάδα ιδίως η παραγωγή έπεσε στο 1/7 της αρχικής. Ενώ κατά το 1855 παράγονταν στην Ελλάδα 2.200.000, το 1882 η παραγωγή δεν υπερέβη τις 300.000 οκάδες.

Όχι μόνον το ποσόν των κουκουλιών, ελαττώθηκε αλλά και οι αρχαίες φυλές των ελληνικών μεταξοσκωλήκων εξαφανίστηκαν, η απόδοση των κουκουλιών σε μετάξι μειώθηκε πολύ και η ποιότητα υποβιβάστηκε. Τόσες καταστροφές δεν είναι δυνατόν να μην συγκινήσουν τις κυβερνήσεις και την επιστήμη. Κατά το 1865 η γαλλική κυβέρνηση ανέθεσε στον Παστέρ τη μελέτη του ζητήματος. Μετά από τρία χρόνια ο Παστέρ ανακάλυψε την αιτία της νόσου, η οποία βρισκόταν στον σπόρο και καθόρισε τη μέθοδο της προφύλαξης. Στη Ραψάνη, επειδή έκλεισαν όλες οι βιοτεχνίες και τα εργαστήρια, οι απώλειες εσόδων ήταν μεγάλες. Σιγά-σιγά η σηροτροφία εγκαταλείφθηκε και η μουριά αντικαταστάθηκε από τα αμπέλια, τον καπνό και άλλες προσοδοφόρες καλλιέργειες. Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς, η σηροτροφία άρχισε να ανακάμπτει με την εισαγωγή σπόρων από την Ευρώπη, αλλά αυτό ήταν μία αναλαμπή, πριν από το οριστικό τέλος της μεταξουργίας στην περιοχή μας.

 ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ
 ΤΗΣ
 ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
 ΤΟΥ
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αριθ. 399
 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
 Έτων 41
 Αράστημα μέλινον
 Τόπος Μαρουσιώων
 Ουδαλμοί εξ δέκα μετὰ ἐξ οὐκ ἔχον το Αικατερίνης
 Στάδια αὐτὰ
 Ταίγανιον

Ιδιαιτέρα χαρακτηριστικά.
 Δῆμος Οζέρμπος
 Διαμογή Ρωσίας
 Ὑπογραφή τοῦ φέροντος

ΠΡΟΣΚΑΛΟΥΜΕΝ εἰς τοὺς Ἀξιωματικούς τοῦ Βασιλείου τῆς
 Ἑλλάδος πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικούς καὶ παρακαλοῦμεν τοὺς τῶν
 φίλων Δυνάμεων νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν δίοδον εἰς τὸν Κόσμον
 διὰ τῶν Μαρουσιώων αὐτῶν
 ἡ ἐνογκηθῇ παρ' οὐδενός· μάλιστα νὰ χορηγηθῇ πρὸς αὐτοὺς
 πᾶσα εὐκολία καὶ ὑπεράσπισις.
 Ὅθεν ἐξέρθη τὸ παρὸν ὑπογεγραμμένον παρ' ἡμῶν ἐν τῇ ἐκείνῃ
ἐν τῇ 508 κ. σφραγισθέντος τοῦ ἀρχιεπισκόπου
 Ἐν Μαρίον τῇ 19 Ιουνίου 1889
 Κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ
 Ὁ Κομάρξ Μαρίον

**Διαβατήριο του Μπρουζιώτη Αστερίου και της συζύγου του Αικατερίνης
 για το Ταϊγάνιον της Ρωσίας.**

ΧΑΪΔΩ Δ. ΠΑΝΤΑΖΗ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΒΑΛΑΣΗ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ

Η ιστορία της οικογένειας Βαλάση,¹ όπως είναι γνωστή στη Ραψάνη τους τελευταίους δύο αιώνες, ξεκινάει με την εγκατάσταση του Αθανασίου Βαλάση στην ιστορική κωμόπολη στις αρχές του 18ου αιώνα, χωρίς να έχουμε γραπτές μαρτυρίες γι' αυτό, εκτός από τις διάσπαρτες πληροφορίες που βρέθηκαν στα δημοτολόγια της τέως Κοινότητας Ραψάνης. Ήταν έμπορος από τον Γαλατά της Κωνσταντινούπολης (έχει βρεθεί όμως και το όνομα Βαλάση στην Καλλίπολη)² και εγκατέλειψε την Πόλη λόγω προβλημάτων με τους Οθωμανούς. Είχε τέσσερα παιδιά, ένα αγόρι τον Νίκο, και τρεις κόρες. Η γυναίκα του καταγόταν από την Άνδρο και την γνώρισε σε ένα καπηλειό της Πόλης όπου τραγουδούσε.

Με την άφιξή τους στη Ραψάνη, ασχολούνται με το εμπόριο και τον φωνάζουν ή με το πατριδωνύμιο Πολίτη λόγω της καταγωγής του. Η μουσική παράδοση της οικογένειας, στη Ραψάνη, ξεκινάει από τον γιο του Νίκο, ο οποίος γεννήθηκε στη Ραψάνη στις 8 Νοεμβρίου του 1864 και ασχολούνταν με την μουσική και ιδιαίτερα με το βιολί, πιθανόν με παρότρυνση της μητέρας του που τραγουδούσε. Παντρεύεται με την Ραψανιώτισσα Ευδοκία Γούρα και αποκτούν έντεκα παιδιά, ενώ ασχολείται επαγγελματικά με τη μουσική πηγαίνοντας σε πανηγύρια στη Ραψάνη μόνο, όντας αυτοδίδακτος μουσικός.

Τους αρέσει όλους όμως η μουσική και σιγά-σιγά όλα τα αρσενικά της οικογένειας μαθαίνουν από τον πατέρα τους, αυτοδίδακτα, παραδοσιακά όργανα, ο Θανάσης και ο Γιώργος βιολί, ο Δημήτρης (Δημήτρης) και ο Λευτέρης κλαρίνο και ο Χρήστος λαούτο. Αρχίζουν να πηγαίνουν, υπό την καθοδήγηση του πατέρα τους, σε πανηγύρια και γάμους, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, με αρχηγό τους τον Θανάση που τραγουδούσε εκτός από το βιολί που έπαιζε. Οργανοπαίκτες εμπειρικοί δεν ήξεραν νότες και έπαιζαν με τ' αυτί, ακολουθώντας με τον ρυθμό τους τα βήματα του χορευτή.

Κατά την διάρκεια των βαλκανικών πολέμων ο Θανάσης Βαλάσης, γεννημένος το 1899, κατατάσσεται στο στρατό και πηγαίνει στην Μικρά Ασία, παίζοντας μαζί του το βιολί. Εκεί συναντά τον βιολιστή Χρήστο Τσακνάκη από τη Δεσκάτη,³ ο οποίος

1. Οι πληροφορίες προέρχονται από μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις μελών της οικογένειας των Αθανασίου και Δημήτρη Βαλάση, του εγγονού του Νίκου Βαλάση Αντώνη Τσεκούρα, μερικών Ραψανιωτών καθώς και από το αρχείο του Κοψαχειλή και το φωτογραφικό αρχείο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της Ραψάνης.

2. Το επώνυμο Βαλάσης, έχει σχέση, μάλλον, με το Βλάσης, με την ανάπτυξη ενός ευφωνικού «α» ανάμεσα στα δύο αρχικά σύμφωνα.

3. Όπως μας γνώρισε ο κ. Κώστας Σπανός, ο Χρήστος Τσακνάκης, γνωστός στη Δεσκάτη ως Λοχίας, υπήρξε ένας εξαιρετικός βιολιστής, ο οποίος απέδιδε με το βιολί του τις φωνές των πουλιών!

του μαθαίνει να διαβάξει νότες. Γυρνώντας στη Ραψάνη παντρεύεται με τη Ραψανιώτισσα Παρασκευή Χολέβα και αποκτάει έξι παιδιά. Στον γάμο του παραβρίσκεται και ο συμπολεμιστής του Χρήστος Τσακνάκης που του έμαθε να διαβάξει τις νότες, τιμώντας τον για τη βοήθεια που του προσέφερε.

Η δύσκολη αγροτική ζωή τον αναγκάζει να αφήσει τις νότες που μελετούσε και αρχίζει ξανά να παίζει με τα αδέρφια, Χρίστο και Μήτσο, σε επαγγελματικό επίπεδο πια, πηγαίνοντας κάθε Σαββατοκύριακο σχεδόν σε γάμους και σε πανηγύρια. Τους φωνάζουν με το παρατσούκλι τους «Θανασακάδες», που το υιοθέτησαν από τον παππού τους Θανάση Βαλάση. Το τακούμι (συγκρότημα τους) είναι πλέον γεγονός και από εκεί και πέρα η φήμη τους μεγαλώνει. Στα πανηγύρια της Ανάληψης, του Αϊ-Λιά, της Αγίας Σωτήρας και της Παναγίας είναι παρόντες πάντα και το μαρτυρούν οι φωτογραφίες που σώθηκαν κατά καιρούς.

**Οι Θανασακάδες στο πανηγύρι των Αγίων Θεοδώρων της Ραψάνης, το 1930.
(Αρχείο Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ραψάνης).**

Ο περιοχές των Γόννων, της Κρανιάς, της Καλλιπεύκης, της Καρυάς, της Ιτέας, του Μακρυχωρίου, του Συκουρίου, της Κουλούρας, των Δελερίων, της Αιγάνης, του Ομολίου και των Αμπελακίων αποτελούν προσφιλή μέρη γι' αυτούς και τα επισκέπτονται όποτε υπάρχει γάμος ή πανηγύρι. Έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παίζουν σε όλες αυτές τις περιοχές. Μόνο στον Πυργετό δεν πολυπήγαιναν λόγω της ύπαρξης εκεί του Βάιου Μαλιάρα. «Βγήκα ψηλά στον Όλυμπο», «Να 'χε καεί ο πλάτανος», «Ιτιά», πατινάδες του γάμου «Ωραία Ραψανιώτισσα», «Βιργινάδα», «Πλάτανος», «Πενταγιώτισσα», «Της Ωριάς το Κάστρο», «Κίνησα ο μαύρος κίνησα» και άλλα τσάμικα, συρτά, καλαματιανά, μπεράτια, ζεϊμπέκικα αναφέρει ο Μήτσος Βαλάσης στον Κοψαχειλή ότι έπαιζαν οι Βαλασαίοι.

Ένα χαρακτηριστικό γεγονός, το οποίο αποδεικνύει την δεξιOTECHNIA και το μεράκι

τους για τη μουσική, το αφηγούνταν ο Θανάσης Βαλάσης στα παιδιά, τα εγγόνια και τα δισέγγονά του κάθε φορά που τον ρωτούσαν για το βιολί είναι το εξής: Πήγαν σε ένα πανηγύρι στους Γόννους και στο μαγαζί μπαίνει μία παρέα δύσκολη που δεν πλήρωνε πάντα τα όργανα, αν δεν ευχαριστιόταν χορό και έκανε σαματά. Ήταν βλέπεις παρέα γλεντζέδων και με πολλά λεφτά, αλλά ήθελαν καλά όργανα, όχι σωρό. Ο μαγαζάτορας τους ήξερε και αναστέναξε μόλις τους είδε. Οι Βαλασαίοι όμως παρέμειναν ήρεμοι και ύστερα από το πρόσταγμα της παρέας άρχισαν να παίζουν. Σταματούσαν, όταν έβλεπαν τον αρχιχορευτή να κάνει νόημα και ξεκινούσαν πάλι. Έτσι πήγαινε όλο το βράδυ και τα ξημερώματα πληρώθηκαν καλά! Με όλους τους οργανοπαίκτες μάλωνε αυτή η παρέα εκτός από τους Βαλασαίους.

Καθώς περνούν τα χρόνια, ο Χρήστος σταματά να παίζει λαούτο και τη θέση του παίρνει ο Θεοφάνης Βαλάσης, γιος του Θανάση που παίζει μαζί τους για οκτώ χρόνια. Εκτός από τον Θεοφάνη και ο Γιώργος και ο Βασίλης, γιοι του Θανάση και αυτοί προσπαθούν να μάθουν χωρίς επιτυχία. Ο Θανάσης εκτός από το συγκρότημα με τα αδέρφια του αρχίζει να παίζει μερικές φορές και με τον Βάιο Μαλιάρα όποτε ήταν σε κοντινά χωριά καθώς και με τον Τάκη Αργυρούλη, λαουτιέρη της Ραψάνης. Μαθαίνει βιολί στον Βασίλη Μαστρογιάννη, βιολιστή του Μαλιάρα για κάποια χρόνια και συνεχίζει να παίζει μέχρι τα 80 του χρόνια σε πανηγύρια και γάμους. Δεν έφευγε ποτέ αντίρρηση σε όποιον του ζητούσε να παίζει βιολί, τόση αγάπη το είχε. Το 1975 πεθαίνει η γυναίκα του και κατεβαίνει στη Λάρισα. Συνεχίζει να παίζει στις οικογενειακές συγκεντρώσεις και στα εγγόνια του βιολί, το περίφημο «Μαρς», όπως μας μεταφέρθηκε, μία μελωδία γρήγορη που διασκέδαζε τα εγγόνια του και έψελνε μέχρι τα 94 χρόνια του, οπότε πέθανε στην ενορία του στη Λάρισα, αλλά και στην Ραψάνη όταν ερχόταν τα καλοκαίρια. Ευτυχώς η οικογένεια έχει ηχογραφήσει και μαγνητοσκοπήσει τον Θανάση Βαλάση να παίζει με το πάντα καλοκουρδισμένο του βιολί με περίσσια δεξιοτεχνία, το οποίο σήμερα βρίσκεται στην κατοχή του Θανάση Βαλάση του Θεοφάνη μαζί με το λαούτο του πατέρα του.

Η πρώτη καταγραφή των Βαλασαίων ως παραδοσιακοί οργανοπαίκτες, που είχαν και συγκρότημα, πραγματοποιήθηκε στις αρχές τις δεκαετίας του 1980 από τον μουσικό Στέλιο Κοψαχείλη, ο οποίος το 1984 ίδρυσε το Μουσικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης και εκεί δώρισε τη μουσική του συλλογή.⁴ Στο Μουσείο δίνεται η δυνατότητα στον επισκέπτη να γνωρίσει την λαϊκή παραδοσιακή μουσική της Βόρειας Ελλάδας, μέσα από τους πρωταγωνιστές της, και σ' αυτήν έχουν μία θέση και οι Βαλασαίοι. Θα πρέπει όμως να αναφέρουμε ότι στην έρευνα του Κοψαχείλη υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες που δεν επιβεβαιώνονται από την οικογενειακή παράδοση και αρκετές παραλήψεις, επειδή συνάντησε στην επίσκεψη του στη Ραψάνη μόνο ένα μέλος των Βαλασαίων, τον Μήτσο Βαλάση.

Τελειώνοντας θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η οικογενειακή μουσική παράδοση

4. Η έρευνα του Κοψαχείλη δημοσιεύτηκε. Βλ. Στέλιος Ι. Κοψαχείλης, «Λαϊκοί οργανοπαίκτες σε 6 χωριά στα βόρεια της Λάρισας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 18 (Λάρισα 1990) 152-154.

συνεχίζεται με την εγγονή του Μήτσου Βανέσα που παίζει πιάνο, τις δισεγγονές του Χρήστου οι οποίες συνεχίζουν να παίζουν λαούτο, όπως ο προπάππος τους, αποσπώντας μάλιστα και διεθνείς διακρίσεις, και με τα δισέγγονα Θεοφάνη Βαλάση, που παίζει λαούτο, και Θωμά Πανταζή, που παίζει κιθάρα, από τη μεριά του Θανάση Βαλάση, καθώς και πολλά άλλα μέλη της πολυπληθούς οικογένειας των Βαλασαίων, τα οποία ασχολούνται ερασιτεχνικά με την μουσική.

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΝΔΗΛΑ

ΡΑΨΑΝΙΩΤΕΣ ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΣΤΗ ΜΑΝΙΑΡΕΙΟ ΣΧΟΛΗ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ

Εισαγωγικά

Στόχος της εισήγησής μου είναι η παρουσίαση των δασκάλων και των μαθητών με καταγωγή από τη Ραψάνη που δίδαξαν ή φοίτησαν στη Μανιάρειο Σχολή των Αμπελακίων. Η παρουσία Ραψανιωτών δασκάλων και ελληνοδιδασκάλων στο δημοτικό σχολείο αργένων και στο ελληνικό σχολείο των Αμπελακίων χρονολογείται την περίοδο 1874-1896 ενώ των μαθητών στο ελληνικό σχολείο και στο ημιγυμνάσιο την περίοδο 1884-1896 και 1928-1938, έτος κατάργησης του δευτεροβάθμιου σχολείου των Αμπελακίων.

Τα στοιχεία προέρχονται κυρίως από το πλούσιο αρχείο της Μανιαρείου Σχολής¹ (1871-1938) και ειδικότερα από την αλληλογραφία των πρωταγωνιστών της Σχολής (διαχειριστών, εφόρων και διευθυντών), τα μαθητολόγια, τους γενικούς και ειδικούς ελέγχους και δευτερευόντως από τη σχετική βιβλιογραφία.

Και οι δύο κοινότητες, Ραψάνη και Αμπελάκια, έχουν μακρά εκπαιδευτική παράδοση. Όπως είναι γνωστό, τόσο στα Αμπελάκια όσο και στη Ραψάνη ιδρύθηκαν και λειτούργησαν αξιόλογα σχολεία την περίοδο της τουρκοκρατίας στα οποία δίδαξαν γνωστοί δάσκαλοι της εποχής. Το περίφημο Ελληνομουσείο των Αμπελακίων ιδρύμένο ήδη στα 1847 και η Ραψανιώτικη Σχολή με παρουσία από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, σχολεία ανώτερα, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα της εποχής, προσελκύοντας ονομαστούς δασκάλους και μαθητές από πολλές περιοχές.² Και τα δύο όμως σχολεία παρακμάζουν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μέχρι

1. Το αρχείο της Μανιαρείου Σχολής Αμπελακίων έχει ταξινομηθεί και καταγραφεί μετά από απόφαση της Διαχειριστικής Επιτροπής του Μανιαρείου κληροδοτήματος από την υπογράφουσα και τον Αμπελακιώτη φιλόλογο κ. Ανδρέα Τσεργά. Έχει πλήρως αποδελτιωθεί και μελετηθεί από την υπογράφουσα και ετοιμάζεται σύντομα να εκδοθεί η ιστορία της Σχολής.

2. Για τα σχολεία των Αμπελακίων και της Ραψάνης, βλ. ενδεικτικά Μ. Κ. Παρανίκας, *Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ') εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινουπόλις 1867· Γ. Λαζόπουλος, «Περί του εκουσίου συνεταιρισμού των εργατών και κεφαλαιούχων Αμπελακιωτών και περί της πολιτείας και παιδείας αυτών», *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. Ι', 1875-76, 41-49 Τρ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, εν Αθήναις 1936· Η. Γεωργίου, *Ιστορία και Συνεταιρισμός των Αμπελακίων*, Αθήνα 1951, 80-92· Χ. Χαρίτος, «Η παιδεία στη Θεσσαλία κατά την Τουρκοκρατία», λήμμα στην *Παιδαγωγική Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, Ελληνικά Γράμματα, τ. 4ος, 2336-2341.

την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 οι δύο κοινότητες δεν έχουν να επιδείξουν καμιά αξιόλογη εκπαιδευτική παρουσία. Λειτουργούν μόνο αλληλοδιδασκτικά σχολεία, με μικρό αριθμό μαθητών και δασκάλους χωρίς ιδιαίτερα προσόντα.

Τα σχολεία των δύο κοινοτήτων μετά το 1881

Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους το 1881 και συγκεκριμένα τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου το ελληνικό κράτος ανέλαβε την οργάνωση των σχολείων στις νέες επαρχίες της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, είτε προσαρμόζοντας τα ήδη λειτουργούντα σχολεία πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια στα δεδομένα του εκπαιδευτικού συστήματος που ίσχυε στην παλιά Ελλάδα, είτε ιδρύοντας καινούρια.³

Τον Νοέμβριο του 1882 με απόφαση του υπουργού των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως συστάθηκαν δημοτικά σχολεία αρένων και θηλέων στη Ραψάνη.⁴ Τον ίδιο μήνα ιδρύθηκε και δευτεροβάθμιο σχολείο και ειδικότερα ελληνικό σχολείο, λόγω πληθυσμού της κοινότητας, το δεύτερο στην επαρχία Τυρνάβου στην οποία ανήκε διοικητικά η Ραψάνη (το άλλο ιδρύθηκε στην πόλη του Τυρνάβου).⁵ Η ίδρυση, οι συνθήκες λειτουργίας, οι διδάσκοντες και οι μαθητές του δευτεροβάθμιου τριτάξιου ελληνικού σχολείου της Ραψάνης αποτέλεσαν το αντικείμενο της εισήγησης του συναδέλφου Νίκου Ζδάνη στο πρώτο συνέδριο της Ραψάνης τον Νοέμβριο του 1996 και η εισήγησή του πλήρως τεκμηριωμένη, δημοσιευμένη στα πρακτικά που εκδόθηκαν ένα χρόνο αργότερα, αποτελεί σημαντική πηγή για την ιστορία του.⁶

Στα Αμπελάκια αντίθετα με τη Ραψάνη το ζήτημα της ίδρυσης και λειτουργίας σχολείων αποτέλεσε αντικείμενο ιδιωτικής πρωτοβουλίας και όχι κρατικής και μάλιστα αυτή εκδηλώθηκε πριν από την απελευθέρωση. Αναφερόμαστε φυσικά στη γενναία δωρεά του Αμπελακιώτη Διαμαντή Μάνιαρη το 1871.⁷

3. Β.Δ. 31.8.1881 «Περί εφαρμογής των διεπόντων την δημοσίαν εκπαίδευσιν νόμων και κανονισμών εν ταις προσαρτημέναις επαρχίαις», ΕτΚ, φ. 87/ 26.9.1881.

4. Υ. Α. 11945/5.11.1882, ΕτΚ, φ.159/6.11.1882.

5. Β.Δ. 8.11.1882, ΕτΚ, φ. 164/12.11.1882.

6. Ν. Ζδάνης, «Το ελληνικό σχολείο της Ραψάνης. Καταγωγή, κοινωνική προέλευση και επίδοση των μαθητών του (1902-1929)», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ραψάνης*, 24 Νοεμβρίου 1996, Λάρισα 1997, 93-138.

7. Ο Αδαμάντιος (Διαμαντής) Μάνιαρης γεννήθηκε στα Αμπελάκια το 1789. Η οικογένειά του είχε πρωτοστατήσει στη συγκρότηση του συνεταιρισμού. Το 1807 εγκαταστάθηκε στη Βιέννη για να σπουδάσει και ταυτόχρονα εργάστηκε αρχικά στο κατάστημα του Γεωργίου Σβαρτς, της ψυχής του συνεταιρισμού, και στη συνέχεια στο κατάστημα του Ιωάννη Ζάντζαλη. Από το 1816 και μετά ασχολήθηκε μόνος του με το εμπόριο νημάτων, αποκτώντας μεγάλη περιουσία. Πολεμώντας στο πλευρό του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην επανάσταση της Μολδοβλαχίας ως ιερολοχίτης, κατάφερε να επιζήσει και όταν επέστρεψε στην Ελλάδα ανέλαβε διάφορες κρατικές θέσεις: γενικός γραμματέας της επαρχίας Αθηνών το 1823 και αντίστοιχα της Σκοπέλου το 1824, εισπράκτορας δασμών της Αργολίδος επί

Με τη διαθήκη του που συντάχθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 1870 ο Μάνιαρης άφησε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του στην ιδιαίτερη πατρίδα του στα Αμπελάκια για την ίδρυση και λειτουργία σχολείων και συγκεκριμένα δύο δημοτικών σχολείων, αρρένων και θηλέων, και ελληνικού σχολείου.⁸ Επίσης προέβλεπε και την χορήγηση υποτροφιών σε νέους, αγόρια και κορίτσια, για συνέχιση των σπουδών τους στο Πανεπιστήμιο ή στο Αρσάκειο στην Αθήνα και με την υποχρέωση να διδάξουν στη συνέχεια στα σχολεία των Αμπελακίων.⁹

Με τα χρήματα του κληροδοτήματος του Μάνιαρη άρχισε το 1874 η ανέγερση του περιφφημου και μοναδικού για την περιοχή διδακτηρίου της Μανιαρείου Σχολής, εξοπλίστηκε με όλα τα απαραίτητα για τη λειτουργία της, εξασφαλίστηκε ο διορισμός ελληνοδιδασκάλων και δασκάλων. Τον Οκτώβριο του 1879 έγιναν τα εγκαίνια του διδακτηρίου και άρχισε επίσημα η λειτουργία της με τα δύο δημοτικά και το ελληνικό σχολείο.

Χρονικά λοιπόν συμβαδίζει η λειτουργία των σχολείων των δύο κοινοτήτων, αν και δεν υπάρχει σύγκριση βέβαια μεταξύ τους σε θέματα υποδομής κτηριακής και εξοπλισμού.

Ραψανιώτες Δάσκαλοι

Στη Μανιάρειο Σχολή Αμπελακίων δίδαξαν τέσσερις δάσκαλοι που κατάγονταν από τη Ραψάνη. Συγκεκριμένα πρόκειται για τους δασκάλους Δημήτριο Αγοραστίδη, Δημήτριο Νικολάου, Αθανάσιο Γεωργιάδη και τον ελληνοδιδάσκαλο Ιωάννη Δουμακή.

Για τον πρώτο, τον Δημήτριο Αγοραστίδη, ο οποίος δίδαξε και στο ελληνικό scho-

Καποδίστρια, διευθυντής τελωνείου της Σύρου από το 1835. Σύμβουλος και συνεργάτης του ιδρυτή της Εθνικής Τράπεζας Γεωργίου Σταύρου ανέλαβε το 1846 τη διεύθυνση του υποκαταστήματος αυτής στη Σύρο, θέση που κράτησε μέχρι το 1871 που αποσύρθηκε. Πέθανε λίγους μήνες αργότερα στις 13 Νοεμβρίου 1871. Νικ. Σπάθης, *Λόγος επικήδειος εις Αδαμάντιον Μάνιαρην, εκφωνηθείς τη 14 Νοεμβρίου 1871 εν τω ναώ της Μεταμορφώσεως*· Η. Γεωργίου, *Ο εξ Αμπελακίων εθνικός ευεργέτης Αδαμάντιος Θ. Μάνιαρης*, Αθήναι 1949, 5-13.

8. Το ελληνικό σχολείο (σχολαρχείο) αποτελούσε τον πρώτο κύκλο σπουδών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η διάρκεια φοίτησης ήταν τριετής, ήταν αποκλειστικά σχολείο αρρένων και οι απόφοιτοί του είχαν τη δυνατότητα μετά από εξετάσεις να συνεχίσουν στο τετρατάξιο γυμνάσιο.

9. [...] *Διά δέ τῶν ἐφεξῆς μερισμάτων τῶν ἀνωτέρων μετοχῶν μου (πρόκειται για 114 ονομαστικές μετοχές της Εθνικής Τράπεζας) ἐπιθυμῶ καί διατάσσω, ἵνα τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀδελφοῦ μου Ἰωάννου Μάνιαρη καί κληρονόμου μου, ὡς καί τοῦ ἐκτελεστοῦ τῆς διαθήκης μου, τόν ὅποιον κατόπιν θά σᾶς ὠνομάσω, συσταθῶσιν ἐν τῇ πατρίδι μου Ἀμπελακίοις τῆς Θεσσαλίας τρία σχολεῖα, ἥτοι δύο ἀλληλοδιδασκτικά, τό ἓν τῶν ἀρρένων καί τό ἕτερον τῶν κορασίων, καί ἓν ἕτερον τῶν ἀρρένων διά τό ἐλληνικόν μάθημα.* Αρχείο Μανιαρείου Σχολής Αμπελακίων, Διαθήκη Α. Μάνιαρη αριθ. 4667/25-9-1870 Συμβολαιογράφου Σύρου Αρ. Λέτσιου, άρθρο 2.

λείο της Ραψάνης από το 1919 και μέχρι το κλείσιμό του,¹⁰ έχουμε τρεις αναφορές. Η πρώτη προέρχεται από επιστολή των επιτρόπων της Μανιαρείου Σχολής προς τους εκτελεστές της διαθήκης τον Αύγουστο του 1873. Ως επίτροποι της Σχολής είχαν ορισθεί τον Αύγουστο του 1872 από τους εκτελεστές της διαθήκης του Μάνιαρη, δηλαδή τον αδελφό του Ιωάννη Μάνιαρη και τον στενό συνεργάτη του Λεωνίδα Κουτσοδόντη,¹¹ κατόπιν πρότασης των Αμπελακιωτών, ο επίσκοπος Πλαταμώνος Ιάκωβος¹² και οι προεστοί των Αμπελακίων Δημήτριος Ζαχαριάδης, Ζαφείρης Αλβίζης, Αλβίζος Αστερίου, Ευθύμιος Ευθυμιάδης και Θεόδωρος Λιούλιας. Στην επιστολή τους τα μέλη της επιτροπής ενημερώνουν τους εκτελεστές για τις μέχρι τότε ενέργειές τους, αναγγέλλουν με χαρά την έκδοση του φερμανιού ίδρυσης της Σχολής και τις προσπάθειές τους για την εύρεση δασκάλου για το δημοτικό σχολείο αρρένων. Ως προς το τελευταίο ζήτημα μεταξύ άλλων αναφέρουν: «Προσέτι σᾶς εἰδοποιούμεν ὅτι διδάσκαλον ἐσυμφωνήσαμεν ἕναν ἄλλον ἀπὸ Ραψάνην κατάλληλον διὰ τὴν τωρινὴν περίστασιν μέμισθόν 3200 γρόσια καὶ τό λοιπὸν ἔξοδον ξύλα, κάρβουνα διὰ τὸ Σχολεῖον».¹³ Η συμφωνία αυτή για το σχολικό έτος 1873-74 γνωστοποιείται στους εκτελεστές, γιατί ήδη από το 1872 οι εκτελεστές της διαθήκης είχαν αναλάβει την συντήρηση και λειτουργία του αλληλοδιδασκτικού σχολείου των Αμπελακίων. Ο Ραψανιώτης δάσκαλος έρχεται να διδάξει στα Αμπελάκια αντικαθιστώντας τον Αθανάσιο Οικονόμου¹⁴ που δίδασκε προηγουμένως, αλλά τον οποίο τα μέλη της επιτροπής αποφάσισαν να αντικαταστήσουν λόγω της συμπεριφοράς του. Το όνομα του δασκάλου δεν καταγράφεται στη συγκεκριμένη επιστολή. Όμως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πρόκειται για τον Δ. Αγοραστήδη, στηριζόμενοι σε δημοσίευμα της εφημερίδας «Θράκη» της Κωνσταντινούπολης, το οποίο υπογράφει Αμπελακιώτης στην καταγωγή με το ψευδώνυμο «Πελασγός» και στο οποίο παρουσιάζεται η οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική κατάσταση της κοινότητας. Για την εκπαίδευση των Αμπελακίων γρά-

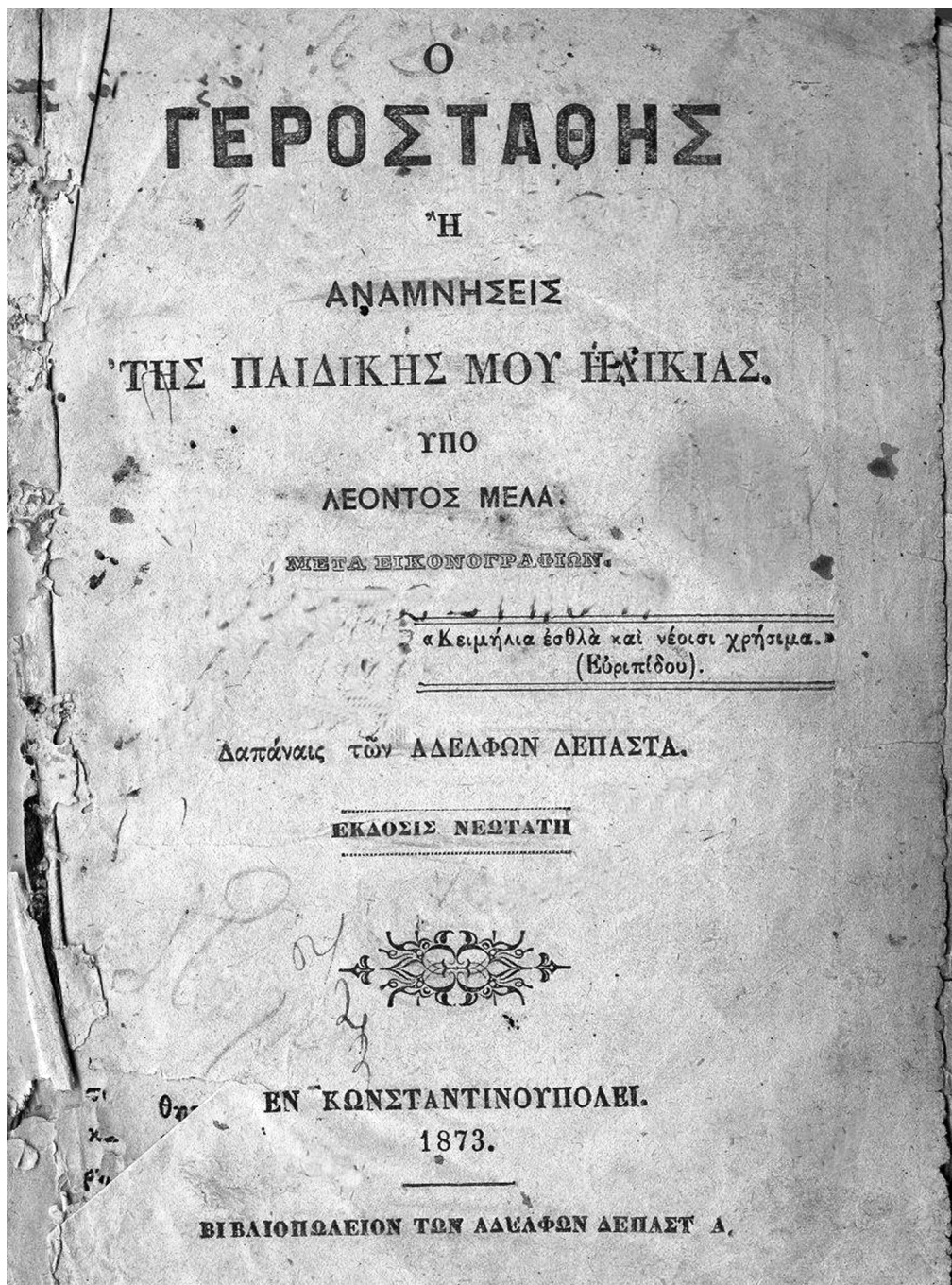
10. Ν. Ζδάνη, ό. π., σ. 102.

11. [...] Διορίζω καὶ ἀποκαθιστῶ ἐκτελεστάς τῶν διατάξεών μου τούτων καὶ ἐπιτρόπους μου τὸν ἀδελφόν μου Ἰωάννην Μάνιαρη καὶ τὸν συνεργάτην καὶ βοηθόν μου, τὸν ταμίαν τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, κύριον Λεωνίδα Χριστοφόρου Κουτσοδόντην, ὡς δεῖγμα τῆς πρὸς αὐτόν ὑπολήψεώς μου καὶ ἀπείρουν ἐμπιστοσύνης μου, τὸν ὁποῖον παρακαλῶ νὰ δεχθῇ τὸ βάρος τοῦτο καὶ τὸν ὁποῖον συσταίνω καὶ πάλιν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ὡς τὸν ἱκανώτατον νὰ μέ διαδεχθῇ διὰ τὰς πολυτεῖς πρὸς τὴν Τράπεζαν ὑπηρεσίας του. Διαθήκη Α. Μάνιαρη, ό. π., ἄρθρο 13.

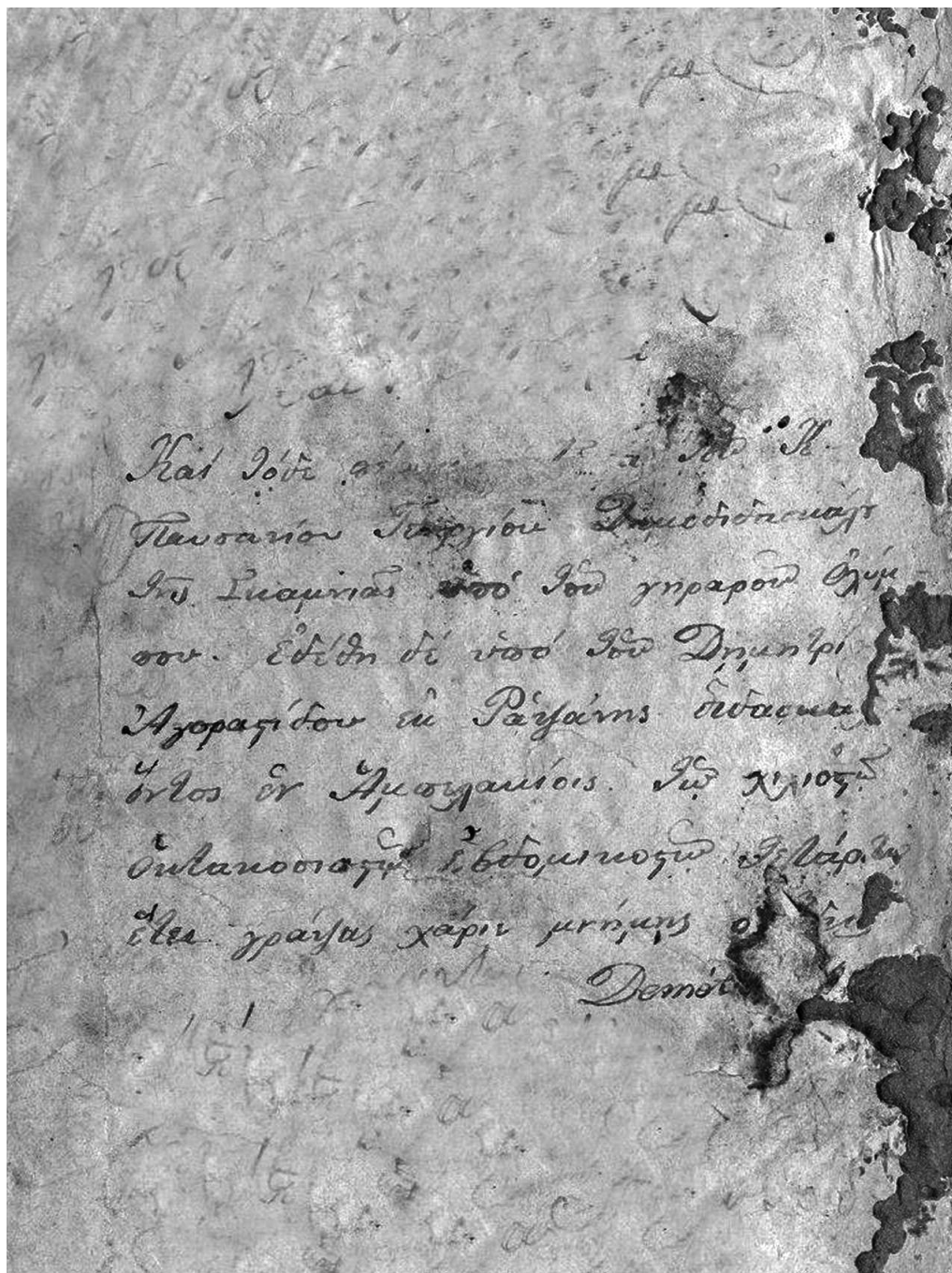
12. Επίσκοπος Πλαταμώνος τις περιόδους 1857-1859 και 1870-1877. Ν. Δ. Παπαδημητρίου, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου (Ιστορική Γεωγραφία, Τοπική Εκκλησιαστική Ιστορία)* Έκδοση β', Αθήναι 2007, 186-190.

13. Αρχείο Μανιαρείου Σχολής, Αλληλογραφία επιτρόπων και εκτελεστών, επιστολή 5277/6-8-1973.

14. Ο Αθ. Οικονόμου δίδαξε για πολλά χρόνια στα Αμπελάκια και προ της ίδρυσης της Μανιαρείου Σχολής και αργότερα τόσο στο δημοτικό σχολείο αρρένων όσο και στο ελληνικό σχολείο. Αργότερα παραιτήθηκε από τη Σχολή και εκλέχθηκε βουλευτής επαρχίας Λαρίσης (1885) και δήμαρχος Αμπελακίων (1887-1891).

Η πρώτη σελίδα του βιβλίου του Λ. Μελά, *Ο Γεροστάθης*,
εν Κωνσταντινουπόλει 1872.
(Αρχείο Π. Ζ. Γκόλαντα).

Το εσώφυλλο του βιβλίου του Α. Μελά «Ο Γεροστάθης» με τη σημείωση
για τον δάσκαλο Δ. Αγοραστίδη.
(Αρχείο Π. Ζ. Γκόλαντα).

φει συγκεκριμένα: «Υπάρχει ἐν αὐτῇ σχολεῖον ἀρρένων, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Ἀγοραστίδου, οὗ τινος ὁμως ἡ κατάστασις δέν εἶναι τοσοῦτον ἀνθηρά, καθ' ὅσον, δυστυχῶς, οὔτε ὁ ἡμέτερος ἱεράρχης κ. Ἰάκωβος, οὔτε οἱ περὶ αὐτόν δημογέροντες δύνανται νά φημισθῶσιν ὡς οἱ Μοικῆναι καὶ Ζωσιμάδαι. Ἀλλ' ἤδη χάρις εἰς τό φυσικόν ἐν τῇ τοῦ Ἑλλήνος καρδίᾳ ἐμφωλεῦον φλογερὸν τῆς φιλοπατρίας αἶσθημα, ὁ ἀοίδιμος ἡμῶν συμπατριώτης Δ. Μάνιαρης, καίτοι μακράν τῆς πατρίδος τάς διατριβάς ποιήσαμενος, ὡς γνήσιος ὁμως τῆς Ἑλλάδος γόνος, οὐκ ἀπελάθετο καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος, ἱκανὸν διαθέμενος ποσόν, πρὸς συντήρησιν τῆς ἐν Ἀμπελακίοις ἀνωτέρας τινός σχολῆς, ἀνταξίας τοῦ νῦν τῶν φώτων αἰῶνος, καθ' ὃν εὐτυχήσαμεν νά ζῶμεν».¹⁵ Συνεχίζει το δημοσίευμα με πληροφορίες για την ίδρυση της Σχολῆς και την έναρξη των εργασιῶν ἀνέγερσης του διδασκηρίου. Η τρίτη και τελευταία ἀναφορά για τη διδασκαλία του Δ. Ἀγοραστίδη στα Ἀμπελάκια προέρχεται ἀπὸ ἀφιέρωση στο εσώφυλλο ἀντιτύπου του ἔργου του Λέοντος Μελά «ο Γεροστάθης, ἡ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς μου ηλικίας», Κωνσταντινούπολη 1873. Στην ἀφιέρωση διαβάζουμε: «Καί τότε [το βιβλίο] πέμπομεν παρὰ τοῦ κ. Πανσανίου Γεωργίου»¹⁶ Δημοδιδασκάλου τῆς Σκαμνιάς ὑπὸ τοῦ γηραιοῦ Ὀλύμπου. Ἐδέθη δέ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ἀγοραστίδου ἐκ Ραψάνης διδασκάλου ὄντος ἐν Ἀμπελακίοις τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιαστῷ ἑβδομηκοστῷ τετάρτῳ ἔτει γράψας χάριν μνήμης».

Ο δεύτερος δάσκαλος εἶναι ὁ Δημήτριος Νικολάου. Πηγή πάλι ἐπιστολὴ των ἐπιτρόπων πρὸς τοὺς ἐκτελεστές με ἡμερομηνία 21 Δεκεμβρίου 1876 στην ὁποία ἀναγράφεται: «Προσέτι σὰς εἰδοποιούμεν ὅτι διδάσκαλον ἐβάλαμεν κάποιον Δημήτριον Νικολάου ἐκ Ραψάνης, ὅστις εἶναι γνωστός τοῦ Κυρίου Ἰωάννη Μάνιαρη διότι ἦτο τὸν Σεπτέμβριον εἰς Σῦρον καὶ ἐνταμώθη μετ' αὐτοῦ καὶ τὸν εἶδεν ὁποίου χαρακτήρος ἄνθρωπος εἶναι. Ἡ ἐσυμφωνία 4000 τέσσερις χιλιάδες γρόσια ἀπὸ πρώτην Δεκεμβρίου ἕως τέλος Αὐγούστου».¹⁷ Ἄλλη πληροφορία για τὴν παρουσία αὐτοῦ τοῦ δασκάλου δὲν ἔχουμε. Δε εἴμαστε βέβαιοι ἀν το Νικολάου εἶναι τὸ ἐπίθετο τοῦ δασκάλου ἢ πατρώνυμο, κάτι που ἦταν συνηθισμένο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ νὰ χρησιμοποιεῖται στὴ θέση τοῦ ἐπιθέτου. Ἐνδεχομένως ὁ Δ. Νικολάου νὰ εἶναι ὁ προηγούμενος Ραψανιώτης δάσκαλος ὁ Δ. Ἀγοραστίδης, τὸ πατρώνυμο τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζουμε. Ἡ τέλος νὰ πρόκειται για τὸν Δημήτριο Ν. Δομούζα τὸν ὁποῖο προτείνει στα 1884 ὁ τότε διευθυντὴς Ἀριστοτέλης Μίσιος¹⁸ στὸν ἐκτελεστή Λ Κουτσοδόνη (ὁ δεύτερος των ἐκτελεστῶν Ι. Μάνιαρης ἔχει πεθάνει) νὰ τὸν προσλάβει στὴ θέση ἐλληνοδιδασκάλου «Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἠθέλετε ἐγκρίνει τὴν γνώμην μου [γράφει ὁ Μίσιος] ἂν δέν εὐρίσκητε ἐν Σύρῳ ἐλληνοδιδάσκαλον, ὑπάρχει πρόχειρος ἐφέτος ἐν τῇ ἀπέναντι κω-

15. Ἀρχεῖο Μανιαρείου Σχολῆς, Εφημερίδα Θράκη Κωνσταντινουπόλεως, φ. 24.5.1874.

16. Ὁ δάσκαλος Πανσανίας Γεωργίου-Γκόλαντας γεννήθηκε στα Ἀμπελάκια τὸ 1848. Δάσκαλος β' τάξεως δίδαξε στὴ Μανιάρειο Σχολὴ των Ἀμπελακίων τα ἔτη 1878-1879 καὶ σε πολλὰ ἄλλα σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας μέχρι τὸ 1916.

17. Ἀρχεῖο Μανιαρείου Σχολῆς, Ἀλληλογραφία, Ἐπιστολὴ 5378/21.11.1876.

18. Ὁ φιλόλογος καὶ σχολιαστής πολλῶν κειμένων ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ λατίνων συγγραφέων Ἀρ. Μίσιος, ηπειρώτης στὴν καταγωγὴ, διορίστηκε διευθυντὴς τῆς Μανιαρείου Σχολῆς τὸ 1882 καὶ παρέμεινε στὴ διεύθυνση μέχρι τὸ 1893.

μπούλει Ραψάνη ὁ κ. Δημήτριος Ν. Δομούζας, πτυχιούχος ἑλληνοδιδάσκαλος, ὃν ἡ Κυβέρνησις μετέθεσεν εἰς Καρυστίαν καὶ διὰ τοῦτο παρητήθη. Ἀντί 130- 140 δραχμῶν νομίζω ὅτι εὐχαρίστως θὰ δεχθῇ θέσιν ἐν τῇ Σχολῇ».¹⁹

Ο ἐπόμενος Ραψανιώτης δάσκαλος εἶναι ὁ Αθανάσιος Γεωργιάδης, ὁ ὁποῖος δίδαξε στο δημοτικό σχολεῖο ἀρρένων το σχολικό ἔτος 1885-86. Σύμφωνα με τα στοιχεία που ἀντλούμε ἀπὸ ἐπιστολὴ του διευθυντῆ της Μανιαρείου Σχολῆς Ἀριστοτέλη Μίσιου πρὸς τὸν Λ. Κουτσοδόνη, ὁ Αθανάσιος Γεωργιάδης ἦταν κάτοχος ἀπολυτηρίου Γυμνασίου καὶ ὁ μισθὸς του ὁρίσθηκε στὶς 100 δρχ. τὸν μῆνα.

Τελευταία ἀναφορά γιὰ δάσκαλο Ραψανιώτη ἔχουμε τὸ 1894 ἀπὸ ἐπιστολὴ τόσο των ἐπιτρόπων της Σχολῆς ὅσο καὶ του διευθυντῆ Αθ. Στρούμπου.²⁰ Λόγω διαφωνιῶν που παρουσιάσθηκαν μετὰ τοῦ διευθυντῆ Στρούμπου καὶ τοῦ Ἀμπελακιώτη ἑλληνοδιδασκάλου καὶ ὑποτρόφου της Σχολῆς Κ. Κρασούλη²¹ τόσο οἱ ἐπίτροποι ὅσο καὶ ὁ διευθυντὴς πρότειναν τὴν παύση τοῦ Κρασούλη. Στὴ θέση του πρότειναν «τόν διορισμόν τοῦ ἐκ Ραψάνης πρωτοβαθμίου ἑλληνοδιδασκάλου κ. Ἰωάννου Α. Δουμακῆ, νέου ἡσυχωτάτου καὶ ἐπιμελεστάτου τοῦ ὁποῖου ἔλαβον τὴν συγκατάθεσιν ὅτι ἔρχεται ἐνταῦθα εἶναι δέ ἤδη διωρισμένος εἰς δημοσίαν θέσιν, ὁ δέ μισθὸς του κατὰ μῆνα τόν ὁποῖον ἐδέχθη εἶναι 130 δρχ».²² Δὲν γνωρίζουμε, ὅμως καθὼς δὲν επιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο της Σχολῆς ἀν πράγματι παύθηκε ὁ Κρασούλης καὶ ἀντικαταστάθηκε ἐκεῖνη τὴ χρονιά ἀπὸ τὸν Ι. Δουμακῆ. Προφορικές μαρτυρίες τοῦ οικογενειακοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ι. Δουμακῆ καθὼς καὶ ἐγγράφα της υπηρεσιακῆς του κατάστασης ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ συγκεκριμένος δάσκαλος δὲν δίδαξε στὰ Ἀμπελάκια, ἀφοῦ τὴν ἴδια χρονιά φέρεται νὰ διδάσκει σὲ ἄλλο σχολεῖο της Θεσσαλίας.

Μαθητές

Σύμφωνα με τὴν ἐπιθυμία του διαθέτῃ Δ. Μάνιαρη, ἡ σύσταση των τριῶν σχολείων στὰ Ἀμπελάκια ἀπέβλεπε στο νὰ προσελκύσουν καὶ ξένους μαθητὲς ἐκτὸς των μαθητῶν των Ἀμπελακίων: «[...] εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα θέλουν ἐκπαιδεύεσθαι ἅπαντα τὰ τέκνα τῶν συμπατριωτῶν μου Ἀμπελακιωτῶν, ὡς καὶ τῶν πέριξ πόλεων καὶ χωρίων».²³ Παρουσία μὴ Ἀμπελακιωτῶν μαθητῶν ἔχουμε μόνο στο δευτεροβάθμιο σχολεῖο, τὸ σχολαρχεῖο καὶ ἀργότερα τὸ ημιγυμνάσιο. Στὰ δημοτικά σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων ἡ παρουσία μαθητῶν ἄλλων περιοχῶν εἶναι σπάνια καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖται λόγω λειτουργίας πρωτοβάθμιων σχολείων σὲ ὅλες τις κοινότητες· συναντοῦμε βέβαια μαθητὲς με τόπο καταγωγῆς διαφορετικὸ των Ἀμπελακίων ἀλλὰ ἀφορὰ περιπτώσεις που διέμεναν στὰ Ἀμπελάκια.

19. Ἀρχεῖο Μανιαρείου Σχολῆς, Ἀλληλογραφία, Ἐπιστολὴ 5480/11.10.1884.

20. Ὁ Αθ. Στρούμπος διορίστηκε στο ἐλληνικὸ σχολεῖο της Μανιαρείου Σχολῆς τὸ 1885. Τὸ 1893 διαδέχτηκε τὸν Αρ. Μίσιο στὴ διευθύνση.

21. Ὁ Κ. Κρασούλης, ὑπότροφος της Σχολῆς καὶ μετέπειτα ἑλληνοδιδάσκαλος, δίδαξε στο ἐλληνικὸ σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1892 καὶ μέχρι τὸ 1930.

22. ὁ. π., Ἐπιστολὴ 6478/13.10.1894.

23. ὁ. π., Διαθήκη Δ. Μάνιαρη, ἀρθρο 5.

Αντίθετα η παρουσία μαθητών από τις γύρω περιοχές είναι συχνή στο δευτεροβάθμιο σχολείο. Η σύσταση δευτεροβάθμιων σχολείων μόνο σε μεγάλες κωμοπόλεις την εξεταζόμενη περίοδο ανάγκαζε πολλούς μαθητές να φοιτήσουν σε απομακρυσμένα από τον τόπο κατοικίας τους σχολεία. Το ίδιο συνέβη και με το ελληνικό σχολείο της Μανιαρείου Σχολής των Αμπελακίων, το οποίο δέχθηκε μαθητές από τις γύρω περιοχές. Οι περισσότεροι μαθητές του ελληνικού σχολείου της Μανιαρείου Σχολής, όπως είναι εύλογο, κατάγονταν από τα Αμπελάκια. Έχουμε όμως αρκετούς μαθητές από τα γύρω χωριά, καθώς την περίοδο λειτουργίας του 1879-1929 στην ίδια περιοχή λειτουργούσε δεύτερο ελληνικό σχολείο μόνο στη Ραψάνη. Εκτός των Αμπελακιωτών φοίτησαν λοιπόν μαθητές προερχόμενοι από τους Γόννους, τον Πυργετό, τη Σπηλιά, το Στόμιο, την Καρύτσα, την Ιτέα, την Ελάτεια κ.α. Παρουσιάζονται όμως και μαθητές από τη Ραψάνη, παρά τη λειτουργία αντίστοιχου σχολείου εδώ, λιγότεροι βέβαια αριθμητικά σε σχέση με τα άλλα χωριά.

Με βάση τα μαθητολόγια και τους γενικούς και ειδικούς ελέγχους οι πρώτοι Ραψανιώτες μαθητές φοίτησαν στο ελληνικό σχολείο της Μανιαρείου τα σχολικά έτη 1884-1885 έως 1895-1896. Πρόκειται για οκτώ μαθητές από τους οποίους οι τρεις ολοκλήρωσαν τη φοίτηση. Η παρουσία τους προκαλεί εύλογα ερωτήματα, αφού την ίδια περίοδο λειτουργούσε ελληνικό σχολείο στη Ραψάνη, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1882. Η φοίτησή τους στα Αμπελάκια και όχι στο σχολείο της πατρίδας τους οφείλεται σε δύο λόγους: α) Το ελληνικό σχολείο της Ραψάνης, σύμφωνα με το ιδρυτικό του διάταγμα (8 Νοεμβρίου 1882) προβλεπόταν να λειτουργήσει το σχολικό έτος 1882-1883 μόνο με την Α' τάξη και σταδιακά θα λειτουργούσαν και οι επόμενες. Δε γνωρίζουμε, καθώς τα στοιχεία της πρώτης περιόδου λειτουργίας του σχολείου είναι ελάχιστα, αν λειτούργησαν και οι τρεις τάξεις τα επόμενα χρόνια. Γνωρίζουμε μόνο ότι το 1890 συστάθηκε και η δεύτερη τάξη.²⁴ Η φοίτηση πάντως τριών μαθητών της Ραψάνης στη Μανιαρείου Σχολή Αμπελακίων το σχολικό έτος 1885-86, δύο στην τρίτη τάξη και ενός στη δεύτερη, ενισχύει την άποψη της μη λειτουργίας άλλων τάξεων. β) Η προηγούμενη υπόθεση ενισχύεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι τα έτη 1893-1898 το ελληνικό σχολείο της Ραψάνης διέκοψε τη λειτουργία του λόγω του μικρού αριθμού μαθητών,²⁵ γεγονός που προκάλεσε τη δυσάρεσκια των κατοίκων.²⁶ Το 1897 το ελληνικό σχολείο επανασυστάθηκε αλλά δε λειτούργησε λόγω του πολέμου. Λειτούργησε κανονικά από το σχολικό έτος 1898-99 με μια τάξη και με δεύτερη τάξη τον επόμενο χρόνο ενώ με τρεις τάξεις λειτουργεί κανονικά από το σχολικό έτος 1903-1904. Η επανασύσταση του σχολείου και η κανονική του λειτουργία σήμαινε και την απουσία μαθητών της Ραψάνης στο αντίστοιχο

24. Ν. Ζδάνη, *ό. π.*, σ. 101.

25. «Νῦν [Ιανουάριος 1896] ἡ μέν Ραψάνη ἄπαξ ἢ δὶς ἤξιώθη ἄχρι τοῦδε νά ἀποκτήσῃ Ἑλληνοδιδάσκαλον, ἀλλὰ καί τοῦτον κατὰ σελήνας μόνον διδάξαντα καὶ εἴτα ἀπολυθέντα, λόγῳ διὸ οἱ μαθηταὶ ἦσαν 23 καὶ ὄχι 25». Αμβρόσιος [Κασσάρας] Επίσκοπος Πλαταμώνος, *Η Επισκοπή και ο Επίσκοπος Πλαταμώνος υπό του αυτού ιεράρχου*, εν Αθήναις 1896, σ. 261.

26. Ν. Ζδάνης, *ό. π.*, σ. 98-99.

σχολείο των Αμπελακίων για πολλά χρόνια.

Μαθητές Ραψανιώτες εγγράφονται και φοιτούν ξανά στη Μανιάρειο Σχολή το σχολικό έτος 1929-30. Το 1929 γίνονται σημαντικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας: καθιερώνεται εξάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, δτάξιο δημοτικό σχολείο και δτάξιο γυμνάσιο, καταργείται το ελληνικό σχολείο, ιδρύονται τεχνικές και επαγγελματικές σχολές, γενικεύεται η μεικτή φοίτηση αγοριών και κοριτσιών κλπ. Η κατάργηση της βαθμίδας του ελληνικού σχολείου οδήγησε στο κλείσιμο των δύο αντίστοιχων σχολείων της Ραψάνης και της Μανιαρείου Σχολής Αμπελακίων. Στις μεγάλες πόλεις ιδρύθηκαν δτάξια γυμνάσια ενώ προβλέφθηκε η λειτουργία ημιγυμνασίων στις κωμοπόλεις για τη διευκόλυνση των μαθητών.²⁷ Από το σχολικό έτος 1929-30 λειτουργήσε στη Μανιάρειο Σχολή Αμπελακίων διτάξιο ημιγυμνάσιο, το οποίο προσείλκυσε εκ νέου μαθητές από τις γύρω περιοχές.

Στο ημιγυμνάσιο των Αμπελακίων ο αριθμός των μαθητών από τη Ραψάνη είναι συγκριτικά μεγαλύτερος σε σχέση με τον αριθμό των μαθητών στο ελληνικό σχολείο τον 19^ο αιώνα. Τα έτη 1929-30 έως και 1937-38 που λειτουργήσε το ημιγυμνάσιο της Μανιαρείου Σχολής εγγράφονται συνολικά 18 μαθητές από τη Ραψάνη, δεκατρία αγόρια και πέντε κορίτσια. Από τους 18 μαθητές οι δέκα παρακολούθησαν και τις δύο τάξεις (8 αγόρια και 2 κορίτσια).

Μία τελευταία πληροφορία για τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων και που αξίζει ιδιαίτερο σχολιασμό αφορά στο θέμα των υποτροφιών που προβλέπονταν από τη διαθήκη. Στη διαθήκη και συγκεκριμένα στο άρθρο 5, ορίζεται: «[...] ἐκ δὲ τοῦ περισσεύοντος ποσοῦ τῶν μερισμάτων τῶν 114 μετοχῶν μου θέλουν ἐκπαιδεύεσθαι ἐν Ἀθήναις, τῇ ἐκλογῇ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ ἐκτελεστοῦ, δύο νέοι καὶ δύο νέαι τῆς πατρίδος μου καὶ θέλουν συντηρεῖσθαι μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῶν σπουδῶν των, ὑπὸ τόν ὄρον τοῦ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰ εἰρημένα σχολεῖα ὡς διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι». Με βάση τον όρο αυτό και πολύ πριν αρχίσει η επίσημη έναρξη της λειτουργίας της Μανιαρείου Σχολής και συγκεκριμένα το 1874, στέλνονται δύο επιστολές στους εκτελεστές με το ίδιο περιεχόμενο. Η μία υπογράφεται από τον επίσκοπο Πλαταμῶνος Ιάκωβο που έχει έδρα τη Ραψάνη²⁸ και η δεύτερη από τον Ραψανιώτη Πολυχρόνιο Ιωαννίδη. Το κοινό αίτημα και των δύο επιστολών²⁹ αφορά στη χορήγηση υποτροφίας στον γιο του δευτέρου (ο Π. Ιωαννίδης ήταν γραμματέας του επισκόπου Ιακώβου) Περικλή, ο οποίος έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του στη Ραψάνη

27. Τα ημιγυμνάσια, σχολεία δευτεροβάθμια με δύο τάξεις αντίστοιχες των δύο πρώτων τάξεων των δταξίων γυμνασίων, ιδρύθηκαν σε κωμοπόλεις για να δοθεί η δυνατότητα φοίτησης των μαθητών σε σχολεία κοντά στον τόπο τους. Όσοι μαθητές ήθελαν να συνεχίσουν εγγράφονταν στη συνέχεια στο γυμνάσιο. Ο θεσμός αυτός καταργήθηκε δέκα χρόνια αργότερα, όταν ιδρύθηκαν γυμνάσια και σε άλλες πόλεις εκτός της πρωτεύουσας του νομού.

28. Η Επισκοπή Πλαταμῶνος την περίοδο 1845-1878 είχε έδρα τη Ραψάνη. Από το 1879 και μέχρι την κατάργησή της το 1900 είχε έδρα τα Αμπελάκια. Ν. Δ. Παπαδημητρίου, ό. π., σ. 171-174.

29. Αρχείο Μανιαρείου Σχολής, φ. Αλληλογραφία, επιστολές 5304 και 5305/25.8.1874.

αλλά λόγω απορίας δεν μπορεί να φοιτήσει στο Γυμνάσιο της Αθήνας. Ο πατέρας στην επιστολή του επικαλείται τόσο τη φτώχεια του και την πολυμελή οικογένειά του, όσο και την καταγωγή του γιου του εκ μητρός από τα Αμπελάκια και το γεγονός ότι δεν υπάρχει ακόμη νέος Αμπελακιώτης έτοιμος να φοιτήσει στο Γυμνάσιο. Το αίτημα του, όμως, απορρίπτεται καθώς ο όρος της διαθήκη του Μάνιαρη για το θέμα των υποτροφιών αφορούσε αποκλειστικά και μόνο αγόρια και κορίτσια από τα Αμπελάκια. Ο πατέρας επανέρχεται μετά την αρνητική απάντηση με δεύτερη επιστολή³⁰ τον επόμενο χρόνο, διαμαρτυρόμενος για τη μη ικανοποίηση του αιτήματος, υποστηρίζοντας μεταξύ άλλων ότι δεν θεωρεί «*ἀμάρτημα κολάζον τήν ψυχὴν τοῦ μακαρίτου Δ. Μάνιαρη*» τη χορήγηση υποτροφίας στον γιο του που έχει κατά το ήμισυ καταγωγή από τα Αμπελάκια και παράλληλα κάνει μια νύξη για τα υπέρογκα ποσά που δαπανώνται για την κατασκευή του κολοσσιαίου καταστήματος. Υποστηρίζει ακόμα ότι κάποιοι Αμπελακιώτες χάρηκαν που δεν έγινε δεκτή η αίτησή του, του έδειξαν μάλιστα φανερά την ικανοποίηση και τη χαρά τους, γιατί δεν θέλουν κανένα Ραψανιώτη να σπουδάσει από το κληροδότημα.

Ως προς το ζήτημα των υποτροφιών της Μανιαρείου Σχολής σημειώνουμε ότι η χορήγηση τους άρχισε το 1879 παρά τις επίμονες προσπάθειες και του μετέπειτα επισκόπου Αμβροσίου Κασσάρα (1877-1900) με πρώτους υποτρόφους τους Πάτροκλο Γεωργίου- Γκόλαντα και Κωνσταντίνο Νικολάου ή Ιατρού ή Τσαγκαμάγκα. Το θέμα των υποτροφιών αποτέλεσε αγκάθι στη λειτουργία της Σχολής και παρουσιάστηκαν αρκετά προβλήματα, καθώς πολλοί μαθητές προερχόμενοι από άλλα χωριά είχαν και καλύτερες επιδόσεις και περισσότερους λόγους να σπουδάσουν δωρεάν από ό,τι οι μαθητές των Αμπελακίων. Αλλά το θέμα αυτό ξεπερνά τα όρια της παρούσας μελέτης που αφορά στις σχέσεις Ραψάνης-Αμπελακίων και συγκεκριμένα στην παρουσία μαθητών και δασκάλων Ραψανιωτών στη Μανιάρειο Σχολή των Αμπελακίων.

Πίνακας μαθητών του Ελληνικού Σχολείου³¹

Σχολικό έτος 1885-1886				
Ονοματεπώνυμο	Τάξη	Ηλικία	Επάγγελμα πατρός	Παρατηρήσεις
Δημήτριος Καλτσάτος	Γ'	15	σανδαλοποιός	απολύεται
Νικόλαος Λάμπρου	Γ'	15	φαρμακοποιός	απολύεται
Αλέξανδρος Μαραγγίδης	Β'	15	κτηματίας	από 22 9βρίου απεχώρησε λόγω πενίας
Σχολικό έτος 1887-1888				
Δημήτριος Κ. Τουφεκτής	Β'	15		δεν προσήλθε στις εξετάσεις

30. ό. π., επιστολή 5314/8-5-1875.

31. Αρχείο Μανιαρείου Σχολής, Γενικός Έλεγχος αποτελέσματος εξετάσεων 1886-1894.

Σχολικό έτος 1888-1889

Χαράλαμπος Δ. Λάμπρου	Β΄	15	ορφανός	προάγεται
Απόστολος Χατζησωτηρίου	Α΄	14	κτηματίας	δεν προσήλθε στις εξετάσεις

Σχολικό έτος 1890-1891

Χαράλαμπος Δ. Λάμπρου	Γ΄	16	ορφανός	απολύεται
-----------------------	----	----	---------	-----------

Σχολικό έτος 1893-1894

Χρήστος Α. Παπαπούλιος	Β΄	14	έμπορος	απορρίφθηκε
------------------------	----	----	---------	-------------

Σχολικό έτος 1894-1895

Χρήστος Α. Παπαπούλιος	Β΄	15	έμπορος	διέκοψε
------------------------	----	----	---------	---------

Σχολικό έτος 1895-1896

Νικόλαος Θ. Νούτσιας	Α΄		κτηματίας	προάγεται
----------------------	----	--	-----------	-----------

Πίνακας μαθητών του Ημιγυμνασίου³²

Ονοματεπώνυμο	Τάξη	Έτος γέννησης	Επάγγελμα πατρός	Παρατηρήσεις
Σχολικό έτος 1929-1930				
Ιωάννης Β. Γιαννιός	Α΄	1918	εργάτης	προάγεται
Σχολικό έτος 1930-1931				
Ιωάννης Β. Γιαννιός	Β΄	1918	εργάτης	απολύεται
Ελένη Δ. Γκαντάκα	Β΄	1916		διέκοψε
Σχολικό έτος 1931-1932				
Κων. Αθ. Μαλέκας	Α΄	1919		προάγεται
Σχολικό έτος 1932-1933				
Ουρανία Δ. Τράντου	Α΄	1920		προάγεται
Κων. Αθ. Μαλέκας	Β΄	1919		απολύεται

32. ΓΑΚ -Αρχεία Ν. Λάρισας, ΑΒΕ 40, ΑΕΕ 9 (1) Μαθητολόγιον και Γενικός Έλεγχος Ελληνικού Σχολείου - Ημιγυμνασίου Αμπελακίων από σχολικού έτους 1889-1890 μέχρι σχολικού έτους 1937-1938.

Σχολικό έτος 1933-1934

Γεώργιος Ι. Γιαννούκας	Α΄	1920	προάγεται
Νικόλαος Γρ. Κυργιαννής	Α΄	1920	προάγεται
Παναγιώτης Β. Κλαδίσιος	Α΄	1921	προάγεται
Σοφία Β. Κεραμίδα	Α΄	1921	προάγεται
Φανή Γ. Μήλια	Α΄	1920	προάγεται
Γεώργιος Κ. Μπρουζιώτης	Α΄	1919	προάγεται
Στυλιανός Κ. Μπρουζιώτης	Α΄	1921	προάγεται
Αθανάσιος Ι. Παζάρας	Α΄	1921	προάγεται
Κων/νος Αθ. Παπαβραμίδης	Α΄	1920	προάγεται
Ουρανία Δ. Τράντου	Β΄	1920	απολύεται

Σχολικό έτος 1934-1935

Αρετή Ι. Αγοραστίδου	Α΄	1922	δημοδιδάσκαλος	διέκοψε
Θεοφάνης Ι. Μπουκουβάλας	Α΄	1922		διέκοψε
Βασίλειος Κ. Τσιαμπαλής	Α΄	1920		προάγεται
Νικόλαος Γρ. Κυργιαννής	Β΄	1920		διέκοψε
Παναγιώτης Β. Κλαδίσιος	Β΄	1921		απολύεται
Φανή Γ. Μήλια	Β΄	1920		απολύεται
Γεώργιος Κ. Μπρουζιώτης	Β΄	1919		απολύεται
Στυλιανός Κ. Μπρουζιώτης	Β΄	1921		απολύεται
Κων/νος Αθ. Παπαβραμίδης	Β΄	1920		απολύεται

Σχολικό έτος 1935-1936

Σωτήριος Β. Κλαδίσιος	Α΄	1923	συντ. στρατιωτικός	προάγεται
Χρήστος Μήτσιου	Α΄	1923	αμπελουργός	προάγεται

Σχολικό έτος 1936-1937

Σωτήριος Β. Κλαδίσιος	Β΄	1923	συντ. στρατιωτικός	προάγεται
Χρήστος Μήτσιου	Β΄	1923	αμπελουργός	προάγεται

Σχολικό έτος 1937-1938

Σωτήριος Β. Κλαδίσιος	Β΄	1923	συντ. στρατιωτικός	απολύεται
-----------------------	----	------	--------------------	-----------

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΣΑΛΗΣ δρ. Φ.

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ

Το χωριό Κρασιά Ολύμπου είναι στην ανατολική πλαγιά του Κάτω Ολύμπου σε υψόμετρο 700 περίπου μέτρων. Βλέπει προς τις εκβολές του Πηνειού ποταμού και το Θερμαϊκό κόλπο. Το χωριό αναφέρεται για πρώτη φορά σε αγιορείτικα υπομνήματα το 10ο αι. μ. Χ. Στην περιοχή του υπήρχε η Μονή Κραναίας, στην οποία μόνασαν οι ιδρυτές της μονής Ιβήρων Ιωάννης και ο γιος του Ευθύμιος.¹ Στο τέλος του 18ου και αρχές του 19ου αι. το χωριό ακμάζει με τη βιοτεχνία της βαφής, ύφανσης και εμπορίας μεταξωτών υφασμάτων (αλατζάδων), έχοντας 500 περίπου σπίτια.² Πρωταγωνιστεί στην επανάσταση του Ολύμπου το 1822, οπότε και καταστρέφεται. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού εγκαθίστανται στη Νιγρίτα, ενώ λίγες οικογένειες σκορπίζονται σε πιο γειτονικά μέρη (Πήλιο, περιοχή της Ελασσόνας κλπ.). Μένουν μόνον 60-80 οικογένειες. Λίγα χρόνια αργότερα μερικές από τις σκόρπιες οικογένειες επιστρέφουν στο χωριό. Από τις οικογένειες αυτές κατάγονται όλοι οι Κρασιώτες που μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950 είχαν γίνει περίπου 1000. Λίγες οικογένειες, που χαρακτηρίζονται από τους γηγενείς ως ξενόφερτες, κατάγονται από κάποιους που ήρθαν και δούλευαν στο χωριό και παντρεύτηκαν Κρασιώτισσες γύρω στο 1850. Οι μόνες οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στο χωριό στα τέλη του 19ου αι., χωρίς να έχουν καμιά σχέση μ' αυτό, ήταν τρεις που ήρθαν από τη Βόρειο Ήπειρο και ασκούσαν το επάγγελμα του χτίστη. Υπήρχε επίσης πολύ υψηλός βαθμός ενδογαμίας. Λίγοι γάμοι συνάπτονταν με κατοίκους των γύρω χωριών, κυρίως της Ραψάνης, που ήταν και το μεγαλύτερο της περιοχής.

Είναι επόμενο από γλωσσική άποψη το χωριό να παρουσιάζεται απόλυτα ομοιογενές. Γλωσσική όμως ομοιογένεια παρουσιάζουν οι κάτοικοι όλων των χωριών του, Κάτω Ολύμπου, Καλλιπεύκη, Ραψάνη, Πυργετός, Αιγάνη, Παλιόπυργος, Πόροι, Πλαταμώνας, Αγ. Παντελεήμονας, Σκοτίνα, καθώς και της βόρειας πλευράς της Όσσας (Αμπελάκια, Ομόλιο, Στόμιο, Καρίτσα). Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1950, οπότε άρχισαν να διαλύονται όλα τα ορεινά χωριά, υπήρχε πυκνή επικοινωνία μεταξύ των χωριών. Το σύνολο σχεδόν των κατοίκων της Κρασιάς μέχρι το 1970 μετανάστευσε στη Λάρισα, όπου οι άντρες ασκούσαν το επάγγελμα του οικοδόμου. Στο χωριό είχαν μείνει ελάχιστες, κτηνοτροφικές κυρίως, οικογένειες. Τριάντα περίπου οικογένειες εγκαταστάθηκαν μεταπολεμικά μόνιμα στο συνοικισμό της Κουλούρας στο δέλτα του Πηνειού ασχολούμενοι με τη γεωργία. Σήμερα κατοικούν μόνιμα στο χωριό 50 περίπου γέροντες, που δε θέλησαν ν' ακολουθήσουν τα παιδιά τους στις πόλεις. Το καλοκαίρι όμως και τις γιορτές το χωριό είναι γεμάτο από τους απογόνους των Κρασιωτών, αλλά και από ξένους. Κανένας απ' αυτούς δε μιλάει κρασιώτικα.

1. Χρήστος, Π. (1963). *Το Άγιον Όρος εν τω παρόντι. Αθωνική Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη, σ. 40.

2. Μπασλής Γιάννης (1990). *Κρασιά Ολύμπου*, Αθήνα.

Όπως είναι επόμενο, το ντόπιο ιδίωμα παρέμεινε ανεπηρέαστο από την κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ), το αστικό ιδίωμα, μέχρι τη δεκαετία του 1960. Σήμερα, ακόμη κι εκείνοι που δεν έχουν μετακινηθεί από το χωριό έχουν επηρεαστεί

α. Από τα παιδιά και τα εγγόνια τους που παραθερίζουν το καλοκαίρι.

β. Από τους παραθεριστές και τους ξένους που έχουν χτίσει σπίτια στο χωριό

γ. Από την τηλεόραση και τις εφημερίδες

Έτσι οι γνήσιοι ομιλητές του ιδιώματος είναι ελάχιστοι και περιορίζονται: α) Σε λίγους γέροντες, βοσκούς κυρίως, που λόγω επαγγέλματος δεν έχουν μεγάλη επικοινωνία με τους χρήστες της ΚΝΕ. β) Σε λίγες γερόντισσες που λόγω ηλικίας δεν επηρεάζονται από το ιδίωμα της νέας γενιάς Κρανωτών.

Οι παραπάνω δυο ομάδες αποτέλεσαν τις πηγές του γλωσσικού υλικού που ήταν αναγκαίο για τη μελέτη του ιδιώματος της Κρανιάς. Σημαντικό όμως πλεονέκτημα για την ουσιαστική κατανόηση του ιδιώματος υπήρξε το γεγονός ότι το κρανιώτικο ιδίωμα είναι και το μητρικό του μελετητή.

Όπως ο καθένας μπορεί ν' αντιληφθεί, σε λίγα χρόνια δε θα υπάρχει κανένας χρήστης του κρανιώτικου γλωσσικού ιδιώματος. Όσοι γεννήθηκαν στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 και μεγάλωσαν έχοντας ως μητρικό ιδίωμα το κρανιώτικο δεν το χρησιμοποιούν πια, έχοντας αστικοποιηθεί. Απλά το κατανοούν. Στην καθημερινή τους βέβαια επικοινωνία πότε-πότε τους ξεφεύγουν κάποια χαρακτηριστικά του ιδιώματός τους, που φανερώσουν τη βορειοελλαδίτικη γλωσσική καταγωγή τους. Κι αυτό είναι όλο. Γι' αυτό και θεωρώ ότι είναι χρέος όλων των γραμματιζόμενων, όσοι γνωρίζουν ακόμα ένα γεωγραφικό γλωσσικό ιδίωμα, να το καταγράψουν, πριν αυτό εξαφανιστεί οριστικά.

2. ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

Αν σε κάποιο δρόμο της Λάρισας παρακολουθούσαμε τον ακόλουθο διάλογο:

-What's the time, please?

-Δεν καταλαβαίνω τι λες,

θα καταλαβαίναμε ότι οι δυο συνομιλητές δεν ανήκουν στο ίδιο έθνος, δε μιλούν την ίδια γλώσσα και γι' αυτό δεν κατανοεί ο ένας τον άλλον. Αν όμως ο διάλογος ήταν ο ακόλουθος:

-Μόλις γύρσα απ' τη δλεια.

-Δεν ήξερα πως δουλεύεις!

θα καταλαβαίναμε ότι οι δυο ομιλητές μιλούν ελληνικά, αλλά τα ελληνικά τους παρουσιάζουν διαφορές τόσο στη φωνολογία όσο και στη μορφολογία (γραμματική). Αυτό σημαίνει ότι είτε δεν κατάγονται από την ίδια γεωγραφική περιοχή είτε ανήκουν σε διαφορετική κοινωνική ή πολιτιστική ομάδα. Οι γλωσσικές διαφορές μεταξύ των ομόγλωσσων μπορεί να είναι μικρές ή μεγάλες. Αυτό εξαρτάται από τη συχνότητα επικοινωνίας τους. Όσο περισσότερο επικοινωνούν μεταξύ τους τα μέλη μιας ομόγλωσσης κοινότητας τόσο περισσότερη αλληλοεπηρεάζονται γλωσσικά και οι γλωσσικές τους διαφορές λιγοστεύουν. Αντίθετα όσο μικρότερη είναι η γλωσσική τους επικοινωνία τόσο μεγαλύτερη είναι η γλωσσική τους διαφοροποίηση. Η δυνατότητα όμως μικρής ή μεγάλης επικοινωνίας μεταξύ των ομόγλωσσων καθορίζεται από δυο

παράγοντες, τα γεωγραφικά εμπόδια (θάλασσα, βουνά, ποτάμια κλπ.) και την απόσταση, που αποτελούν και τις βασικές αιτίες της ανάπτυξης των γεωγραφικών γλωσσικών ιδιωμάτων ή διαλέκτων.

Όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση μεταξύ δυο γλωσσικών ιδιωμάτων τόσο μεγαλύτερη είναι και η γλωσσική τους ανομοιότητα. Η αδυναμία ενός Ποντίου, ενός Κυπρίου κι ενός Θεσσαλού να επικοινωνούν μεταξύ τους έκανε το ποντιακό, κυπριακό και θεσσαλικό ιδίωμα να διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους. Μελετώντας τη γεωγραφική κατανομή των διαφόρων γλωσσικών στοιχείων, όπως π.χ. ξεύγη συνωνύμων (αίγα-γίδα) ή διαφορετική προφορά της ίδιας λέξης (γουρούνι-γρουν), οι γλωσσολόγοι ανέπτυξαν την επιστήμη της γεωγραφικής διαλεκτολογίας και δημιούργησαν χάρτες, στους οποίους φαίνεται ποιο γλωσσικό στοιχείο χρησιμοποιείται σε ποια περιοχή ή και σε ποιο χωριό. Έτσι μπόρεσαν να σύρουν μια γραμμή σε μια γεωγραφική περιοχή που είχε κάποια στοιχεία, χωρίζοντας την από μια άλλη γειτονική περιοχή που δεν είχε αυτά τα στοιχεία, αλλά άλλα. Η γραμμή αυτή ονομάζεται *ισογλωσσική*. Αλλά επειδή τα γλωσσικά στοιχεία δεν έχουν όμοια γλωσσική κατανομή, γι' αυτό και η *ισογλωσσική γραμμή* δεν ορίζει τα όρια των γλωσσικών ιδιωμάτων. Στην πραγματικότητα έχουμε ένα συνεχές, ένα *continuum*.³

Τον 19ο αι. οι γλωσσολόγοι της Ευρώπης και των ΗΠΑ μελέτησαν και χαρτογράφησαν τη γεωγραφική κατανομή του συνόλου σχεδόν των γλωσσικών στοιχείων των γλωσσών, αναπτύσσοντας έτσι την επιστήμη της διαλεκτολογίας.⁴ Στην Ελλάδα αντίθετα δεν έχει γίνει ανάλογη συστηματική καταγραφή των γλωσσικών στοιχείων των ελληνικών διαλέκτων. Εξαίρεση αποτελεί το βιβλίο του Ν. Κοντοσόπουλου «Γλωσσικός Ατлас της Κρήτης», 1988.⁵ Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένο ενδιαφέρον στη μελέτη των γλωσσικών ιδιωμάτων. Ήταν καιρός, αφού τα γεωγραφικά γλωσσικά ιδιώματα βαθμιαία εξαφανίζονται. Το μόνο ίσως ιδίωμα που θα επιβιώσει στην επόμενη γενιά είναι το Κυπριακό.

Ο λόγος της προοδευτικής εξαφάνισης των ιδιωμάτων είναι ο ακριβώς αντίθετος του λόγου της δημιουργίας τους. Η έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των ομόγλωσσων δημιουργεί τα ιδιώματα, η πυκνή τους επικοινωνία τα εξαφανίζει. Η επικοινωνία αυτή που οδηγεί στην υιοθέτηση της Επίσημης Κοινής Διαλέκτου, οφείλεται:

1. Στη ραγδαία αστικοποίηση του πληθυσμού, που αναγκάζεται να χρησιμοποιεί το αστικό ιδίωμα, τη δημοτική.
2. Στην επέκταση της καθολικής εκπαίδευσης.
3. Στο χαμηλό κοινωνικό κύρος των γεωγραφικών ιδιωμάτων, που κάνει το φιλόδοξο κοινωνικά χρήστη να εγκαταλείπει το ιδίωμά του, υιοθετώντας το επίσημο.
4. Στα ΜΜΕ που χρησιμοποιούν τη δημοτική ως κώδικα επικοινωνίας.
5. Στις μετακινήσεις μεγάλου μέρους του πληθυσμού ιδιαίτερα την περίοδο των διακοπών, που υποχρεώνει τα άτομα να χρησιμοποιούν την Κοινή Νεοελληνική.

3. Μπαλής, Γιάννης (2000). *Κοινωνιογλωσσολογία*. Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, σ. 35-57.

4. Πολύ κατατοπιστικό είναι το βιβλίο των J. K. Chambers and P. Trudgill (1980). *Dialectology*. Cambridge Univ. Press.

5. Κοντοσόπουλος, Ν. (1994). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα.

Μια ανομοιογενής και διαφοροποιημένη γλωσσικά ομόγλωσση κοινωνία, όπως είναι η ελληνική, χρειάζεται ένα ιδίωμα που να χρησιμοποιούν όλα τα μέλη της στην επικοινωνία τόσο μεταξύ τους όσο και με τη γραφειοκρατία. Αυτή η γλώσσα ονομάζεται Κοινή ή Επίσημη και έχει μια ειδική σχέση με την κοινωνία. Το ιδίωμα που συνήθως επιλέγεται, για να γίνει επίσημο, είναι αυτό που χρησιμοποιεί η καταξιωμένη κυρίαρχη οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά κοινωνική τάξη. Έτσι με τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους η κυρίαρχη πολιτικά και κοινωνικά ομάδα επέβαλε ως επίσημη κοινή γλώσσα την καθαρεύουσα, ένα ανύπαρκτο γλωσσικό ιδίωμα, που κατασκευάστηκε από τους ίδιους. Το 1976 όμως η κυβέρνηση και η βουλή επέβαλε ως επίσημη κοινή γλώσσα τη δημοτική αντί της καθαρεύουσας, το ιδίωμα δηλαδή που διαμορφώθηκε αρχικά στην Αθήνα με βάση το πελοποννησιακό ιδίωμα κι ύστερα απλώθηκε σ' όλη την Ελλάδα. Όταν όμως ένα ομόγλωσσο έθνος είναι διασπασμένο σε πολλά μικρά κράτη, όπως συνέβαινε στην αρχαία Ελλάδα, το ιδίωμα που χρησιμοποιεί το οικονομικά και προπαντός πολιτιστικά πιο καταξιωμένο ομόγλωσσο κράτιδιο υιοθετείται ως επίσημο κι από τα άλλα ομόγλωσσα κράτη. Αυτό έγινε στην αρχαία Ελλάδα με την Αττική διάλεκτο που κυριάρχησε σ' όλα τα ελληνόφωνα κράτη τον 4ο αι. π. Χ.

Ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος ο Β' πατέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, σχεδιάζοντας να ενώσει όλους τους Έλληνες σ' ένα κράτος, υιοθέτησε την αττική διάλεκτο ως επίσημη γλώσσα του μακεδονικού κράτους. Με τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου η διάλεκτος αυτή απλώθηκε σ' όλα τα ελληνιστικά κράτη της Ανατολικής Μεσογείου. Η κυριαρχία της Αττικής οδήγησε σιγά-σιγά από τη μια στην προοδευτική εξαφάνιση των γνωστών αρχαιοελληνικών διαλέκτων, δηλαδή της Ιωνικής, Αιολικής, Δωρικής, κι από την άλλη η ίδια η Αττική διάλεκτος εξελίχθηκε στη λεγόμενη Κοινή ή Αλεξανδρινή. Πρόκειται για τη γλώσσα, στην οποία γράφτηκε η Καινή Διαθήκη.

Η πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ενότητα, που υπήρχε στα χρόνια της ρωμαϊκής και βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι τον 11ο μ. Χ. αι., έδινε τη δυνατότητα στους ελληνόφωνους να έχουν πυκνή επικοινωνία μεταξύ τους. Αυτό εμποδίζει την ανάπτυξη νέων ιδιωμάτων και τη διάσπαση της Κοινής. Από τον 11ο αι. όμως κι ύστερα μεγάλες περιοχές ελληνόφωνων αποσπώνται από την αυτοκρατορία, δυσκολεύοντας έτσι πολύ την επικοινωνία με τους άλλους Έλληνες καθώς και με το πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο του Ελληνισμού, την Κωνσταντινούπολη. Ο κατακερματισμός αυτός του ελληνόφωνου κόσμου ενισχύθηκε με τις Σταυροφορίες και ιδιαίτερα μετά το 1204 και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους. Ήταν επόμενο η κατάσταση αυτή να οδηγήσει είτε στην ενίσχυση ιδιωμάτων που είχαν αρχίσει να δημιουργούνται από τους προηγούμενους αιώνες είτε στην εμφάνιση νέων ιδιωμάτων. Μέχρι την τελική πτώση της Πόλης στους Τούρκους το 1453 είχαν σχεδόν διαμορφωθεί όλα τα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα, που, όπως ειπώθηκε, σήμερα τείνουν να εξαφανιστούν.

3. ΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

Όλα τα γλωσσικά ιδιώματα της Νέας Ελληνικής κατάγονται από την Ελληνιστική

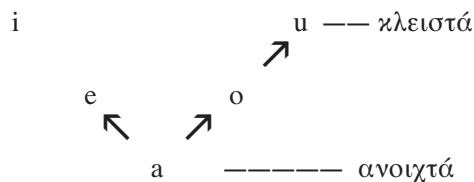
Κοινή, εκτός από την Τσακωνική, που κατάγεται από την αρχαία Δωρική και μιλιέται στην Τσακωνιά, μία δυσπρόσιτη περιοχή της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου. Η τσακωνική, η κατωϊταλική, που μιλιέται σε μερικά χωριά της Κάτω Ιταλίας, και η ποντιακή και καππαδοκική, που μιλιούνταν στη Μ. Ασία, παρουσιάζουν μεγάλη απόκλιση από τα άλλα ιδιώματα, επειδή οι κάτοικοι των περιοχών αυτών είχαν πολύ μικρή επικοινωνία με τους άλλους ελληνόφωνους πληθυσμούς στα χρόνια της οθωμανικής κατοχής.

Όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα κατατάσσονται σε δυο μεγάλες κατηγορίες, τα βόρειοελλαδικά και τα νοτιοελλαδικά, με βάση την προφορά ή μη των άτονων φωνηέντων. Χοντρικά μπορούμε να πούμε ότι ο 38ος παράλληλος χωρίζει τις δυο αυτές ομάδες ιδιωμάτων. Στα βόρεια δηλαδή ιδιώματα ανήκουν όσα μιλιούνται στις περιοχές βόρεια του Κορινθιακού κόλπου, Αττικής, στη Β. Εύβοια και στα νησιά του Β. Αιγαίου καθώς και στη Σάμο. Τα Επτανησιακά και τα Χιώτικα ανήκουν στα νότια ιδιώματα.

4. Η φωνητική των βόρειων ιδιωμάτων

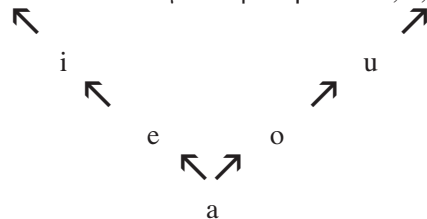
4.1. Φωνεντικές μεταβολές

Το φωνεντικό σύστημα των νότιων ιδιωμάτων, που αποτελεί και το σύστημα της Κοινής ΝΕ, της Δημοτικής, περιλαμβάνει 5 φωνήεντα, α, ε, ι, ο, υ.

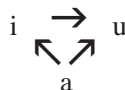

Τα βόρεια όμως ιδιώματα, στα οποία ανήκει και το ιδίωμα της Κρανιας Ολύμπου, λειτουργούν με δυό στην ουσία φωνεντικά συστήματα.

α. Ένα σύστημα με πέντε τονισμένα φωνήεντα τα, α, ε, ι, ο, υ.

β. Ένα σύστημα με τρία άτονα φωνήεντα, τα **α, ι, υ**, από τα οποία τα **ι** και **υ** είναι νόθα.

Αυτό συμβαίνει, επειδή ολόκληρο το φωνητικό σύστημα των βόρειων ιδιωμάτων μετακινήθηκε μέσα στους αιώνες κατά μήκος δυο αξόνων, του εμπρόσθιου και του

ουρανικού. Αποτέλεσμα αυτού ήταν.

α. Τόσο το σύστημα των φωνέντων όσο και το σύστημα των συμφώνων να προωθείται προς τα μπρος.

β. Το σύστημα των φωνέντων να προωθείται όχι μόνο προς τους πόλους **i** και **u**, αλλά και προς τον ουρανικό πόλο.

Η προώθηση αυτή του φωνητικού συστήματος είχε ως αποτέλεσμα τα δυο βασικά χαρακτηριστικά του βόρειου φωνηεντισμού.

Τροπή του άτονου **e** σε **i**, π. χ. έχετε > έχιτι, νερό > νιρό, αλλά έφαγα, έπνιξα.

Τροπή του άτονου **o** σε **u**, άνθρωπος > άνθρουπους, αλλά μικρός, φόρα.

Αποβολή του άτονου **i**, π. χ. σκυλί < σκλι, ζήτησε < ζήτσι, αλλά είδα.

Αποβολή του άτονου **u**, π. χ. πουλί < πλι, δουλειά < δλεια.

i u

e o

a

Στην πραγματικότητα η ελληνική γλώσσα στις βόρειες ελληνόφωνες περιοχές από τον 4ο π. Χ αι., οπότε άρχισε η προοδευτική μεταβολή του φωνητικού συστήματος, εξελίχτηκε ταχύτερα από ό,τι στις νότιες περιοχές, στις οποίες παρουσιάζεται συντηρητικότερη. Να σημειωθεί ότι το φαινόμενο της τροπής του **o** σε **u** διαπιστώθηκε και σε επιγραφικά κείμενα της αρχαίας θεσσαλικής διαλέκτου από τον 3ο π.Χ. αι.⁶ «Πάντουν τουν Πετθαλούν και τουν άλλουν Ελλάνουν».

Όπως είναι επόμενο, η αποβολή των άτονων **i** και **u** έχει ως συνέπεια μεταβολές και στο συμφωνικό φωνητικό σύστημα, οι σημαντικότερες από τις οποίες είναι:

1. Ουράνωση σε διαφορετικό βαθμό πολλών συμφώνων μπροστά από το **i** και **u** καθώς και με άλλες συνθήκες, π.χ.

α. Το **s>s** μπροστά από τονισμένο **i** ή άτονο **i** που αποβλήθηκε.

π.χ. σήμερα < σήμιρα, σιτάρι < σταρ, μεσημέρι < μισμέρ.

β. Το **ts>ts** μπροστά από τονισμένο **i** ή άτονο **i** που αποβλήθηκε.

π.χ. κατσίκια < κατσίκια, πικρούτσικος < πικρούτσους.

γ. Το **z>z** μπροστά από τονισμένο **i** ή άτονο **i** που αποβλήθηκε.

π.χ. ζήτησα < ζήτσα, ζυμάρι < ζμαρ.

δ. Το **tz>tz** μπροστά από τονισμένο **i** ή άτονο **i** που αποβλήθηκε.

π. χ. τζίρος < τζίρους, τζίτζικας < τζίτζικας.

Συνάντηση διαφόρων συμφώνων από διαφορετικές συλλαβές, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για νέες φωνητικές εξελίξεις, π.χ.

α. χαμηλός < χαμλός < χαμβλός

μουλάρι < μλαρ < μβλαρ

νησί < νσι < νdσι

6. Κοντοσόπουλος, ό. π., σ. 92-108. Επίσης Horrocks, G.(1997). *Greek. A History of the Language and its Speakers*, Longman, σ. 212-213.

β. βυζιά < βζια

χρυσός < χρσος < χσος < ξος

Χρυσάφω < Χρσάφου < Χσάφου < Ξάφου, Χρυσαφούλης < Ξαφούλης.

Καταληκτικά σύμφωνα

Μια βασική διαφορά ανάμεσα στα βόρεια και στα νότια ιδιώματα όσον αφορά τα σύμφωνα είναι ότι, ενώ στα νότια ιδιώματα, και φυσικά στην ΚΝΕ, καταληκτικά σύμφωνα είναι μόνο το **ς** και σπάνια το **ν**, στα βόρεια είναι **όλα**, π.χ.

το κουτάβι>του κταβ	β
το κυνήγι>του κνηγ	γ
το βόδι>του βόιδ	δ
στάζει (η βρύση)>σταζ	ζ
το αρνίθι>τ'αρνίθ	θ
το μεράκι>του μιράκ	κ
το κουτάλι>του κταλ	λ
το ποτάμι>του πουτάμ	μ
το γουρούνι>του γρουν	ν
να δείξει>να δειξ	ξ
το κουνούπι>του κνουπ	π
το μονλάρι>του μβλαρ	ρ
ι αέρας	ς
το σπίτι>του σπιτ	τ
το χωράφι>του χουράφ	φ
το στάχυ>του σταχ	χ
η επίσκεψη>η ιπίσκιψ	ψ
του αποκούμπι>του απουκούμπ	b
το αγνάντι>του αγνάντ	d
το αξούγγι>τ'αξούγγ	g
το μπακράτσι>του μπακράτς	ts

Η φωνολογία των δημοτικών τραγουδιών Θεσσαλίας και Ολύμπου

Το θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα, καθώς και των χωριών του Ολύμπου, ανήκουν στα αυστηρά βόρεια ιδιώματα, παρουσιάζουν δηλ. όλα τα χαρακτηριστικά του βόρειου φωνηεντισμού. Τα χαρακτηριστικά όμως αυτά δεν εμφανίζονται σε κάθε μορφή λόγου. Εμφανίζονται μόνο στον καθημερινό και στον αφηγηματικό λόγο, δηλ. στα παραμύθια, στις παραδόσεις, στην καθημερινή επικοινωνία κλπ.. Γενικά μπορούμε να πούμε στο μη ποιητικό λόγο. Στα τραγούδια παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Το σύνολο των τραγουδιών της Θεσσαλίας και του Ολύμπου που έχουν καταγραφεί και εκδοθεί είναι δυνατό να ταξινομηθούν τρεις κατηγορίες, έχοντας ως κριτήριο το φωνολογικό σύστημα που ακολουθούν οι καταγραφείς. Στα δείγματα δημοτικών τραγουδιών που παρατίθενται θα φανούν καλύτερα τα χαρακτηριστικά των τραγου-

διών της κάθε ομάδας.

1. Στην κατηγορία αυτών των τραγουδιών δεν εμφανίζεται κανένα από τα χαρακτηριστικά του θεσσαλικού ιδιώματος. Τα τραγούδια ακολουθούν τη φωνητική της δημοτικής.

*Του Κίτσιου η μάνα κάθονταν αντίκρια στο ποτάμι.
Με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε.
- Ποτάμι μ' για λιγότεψε, για κάμε λίγο πίσω,
για να περάσει ο Κίτσιος μου πέρα στα κλεφτοχώρια,
πόχουν οι κλέφτες σύναξη κι ούλοι οι καπετανέοι,
πόχουν αρνιά και ψένονται, κριάρια σουβλισμένα,
πόχουν κι ένα γλυκό κρασί και πίνουν οι καπετανέοι.
Και το ποτάμι έστριψεν και πάει κι ο Κίτσιος πέρα.⁷*

Το τραγούδι προέρχεται από το χωριό Νέες Καρυές της Λάρισας και δεν έχει κανένα από τα χαρακτηριστικά του θεσσαλικού ιδιώματος. Κολουθεί το φωνολογικό σύστημα της δημοτικής. Στη θεσσαλική φωνητική το τραγούδι θα είχε την ακόλουθη μορφή.

*Τ'Κιτο η μάνα κάθουνταν αντίκρια στον πουτάμι.
Μι του πουτάμ μάλουνι κι του πιτρουβουλούσι.
-Πουτάμι μ' για λιγόστιψι, για κάμι λίγουν πίσου,
για να πιράσ ι Κίτσιους μ πέρα στα κλιφτουχώρια,
ποχν οι κλέφτις σύναξ κι ουλ οι καπιτανέοι,
ποχν αρνιά κι ψήνουντι, κριάρια σουβλισμένα,
ποχν κι ένα γλυκό κρασί κι πιν οι καπιτανέοι.
Κι του πουτάμ έστριψι κι πάει κι ι Κίτσιους πέρα.*

Τα τραγούδια αυτής της κατηγορίας παρουσιάζουν μόνο σε λίγες συλλαβές τροπή του άτονου **e** σε **i** και **o** σε **u**.

*Μπιζέρισα, βαρέθηκα με μια γειτονοϊπούλα.
Κάθε πρωί στην πόρτα μου στέκει και με ρωτάει.
-Πού ησαν ιψές, λεβέντη μου, παραπρουψές το βράδυ;
-Ν-ιψές ν-ήμαν στη μάνα μου, προνυψές στην αδερφή μου.
Κι απόψε, μαυρομάτα μου, σι σένα θελ'να μείνω.⁸*

Το τραγούδι προέρχεται από την Κρανιά Ολύμπου. Στη θεσσαλική φωνητική θα είχε την ακόλουθη μορφή.

7. Βαρβούνης, Μ. (1992). *Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα, σ. 237-238.

8. Μπασιλής Γιάννης (1990). *Κρανιά Ολύμπου*. Αθήνα, σ. 90.

Μπιζέρσα, βαρέθκα μι μια γειτοννουπούλα.
 Κάθι προύι ζπόρτα μ στεκ κι μι ροντάει.
 -Πού ησαν ιψές, λιβέντη μ', παραπρουψές του βραδ.
 -Ν-ιψές ν-ήμαν στ'μάννα μ, προυψές στν αδιρφή μ.
 Κι απόψι, μαυρουμάτα μ', σι σένα θελ να μείνου.

Στην τρίτη ομάδα τραγουδιών εμφανίζεται με συνέπεια η τροπή του **e** και **o** σε **i** και **u** αντίστοιχα.

α. Η περιστιρούλα η νύφη μας
 κάθιτι στουν πύργου κι τραγουδεί.
 Κι ούτι νιον φουβάτι ουτ άγουρουν,
 μούγκι 'ν αντραδέρφη την πυρινή,
 απού τη σηκώνει πουλύ προύι.
 -Σήκου, κυρά νύφη, γιατ'έφιξι.
 Θέλεις να ζημώσεις τα ιννιά ψουμιά,
 να ξιπρουβουδήσεις τα ιννιά 'διρφιά.⁹

Στο μη ποιητικό λόγο το τραγούδι θα έπαιρνε την ακόλουθη μορφή.

Η περιστιρούλα η νυφ'μας
 κάθιτι στουν πύργου κι τραγδάει.
 Κι ούτι νιον φουβάτι ουτ άγουρου,
 μούγκι 'ν αντραδέρφ 'ν πυρνί
 απ'τσκων πουλύ προύι.
 —Σήκου, κυρά νυφ, γιατί έφιξι.
 Θελς να ζμωις τα ιννιά ψουμιά,
 να ξιπρουβουδίς τα ιννιά 'διρφιά.

β. Βασιλικέ μου, πλάτανι, βασιλικά κλονάρια,
 να κάθουμαν στη ρίζα σου, ν'ανέβου στα κλονάρια,
 να ιδώ καστριά, να ιδώ χουριά, να ιδώ τημ Πόλη όλη,
 να ιδώ κι την αγάπη μου, την αγαπητικιά μου.¹⁰

Το τραγούδι προέρχεται από το χωριό Βλαχογιάννι της Ελασσόνας και στο μη ποιητικό λόγο θα είχε την ακόλουθη μορφή.

Βασιλκέ μ, πλάτανι, βασιλικά κλονάρια.
 να κάθουμαν στ'ρίζα σ, ν'ανέβου στα κλονάρια,

9. Μπασιλής Γιάννης, ό. π., σ. 98.

10. Σωτηρίου Ελένη (2003). Πασχαλιάτικα τραγούδια από το Βλαχογιάννι της Ελασσόνας. Θεσσαλικό Ημερολόγιο, 44 (Λάρισα 2003)188-189.

να ιδώ καστριά, να ιδώ χουριά, να ιδώ 'ν Πολ ολ,
να ιδώ κι τν αγάπη μ, τν αγαπητιά μ.

Παρατηρώντας κανείς με κάποια προσοχή τα δείγματα των τραγουδιών, εύκολα μπορεί να διαπιστώσει ότι, μολονότι προέρχονται από την ίδια διαλεκτική περιοχή, από τα χωριά Νέες Καρυές, Βλαχογιάννι και Κρασιά Ολύμπου του νομού Λάρισας, δεν ακολουθούν το ίδιο φωνολογικό σύστημα. Υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ τους και μικρή ή μεγάλη απόκλιση από τα βασικά φωνητικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ο μη ποιητικός λόγος. Το σύνολο πάντως των δημοσιευμένων τραγουδιών της Θεσσαλίας εμφανίζονται ν' ακολουθούν τη φωνολογία όχι του θησαυλικού ιδιώματος, αλλά της δημοτικής. Λίγα μόνον, όπως τα παραπάνω, εμφανίζονται με το ένα από τα δυο χαρακτηριστικά του βόρειου φωνηεντισμού, την τροπή δηλ. του άτονου **e** και **o** σε **i** και **u** αντίστοιχα. Σε κανένα από τα τραγούδια δεν παρουσιάζεται αποβολή των άτονων **i** και **u**. Συνέπεια αυτού είναι να μην παρατηρείται το φαινόμενο της ουράνωσης των συμφώνων. Αυτό μπορεί ίσως να σημαίνει ότι:

α. Οι Θεσσαλοί στα τραγούδια τους ακολουθούν τη φωνολογία της δημοτικής, σε αντίθεση με τον καθημερινό και αφηγηματικό τους λόγο.

β. Δεν έχει γίνει πιστή καταγραφή των τραγουδιών, είτε επειδή ο καταγραφέας προσάρμοσε το κάθε τραγούδι στη φωνολογία της κοινής νεοελληνικής, της δημοτικής, είτε επειδή ο ίδιος ο τραγουδιστής / πληροφοριοδότης «καλλώπισε» το ιδίωμα του τραγουδιού προσαρμόζοντάς το στην «καλύτερη», καταξιωμένη φωνολογία της κοινής νεοελληνικής.

γ. Κάποιοι άλλοι παράγοντες επηρέασαν τη γλώσσα των τραγουδιών, ώστε αυτά ν' ακολουθούν τη φωνολογία της δημοτικής ή μόνο του ενός από τα βασικά χαρακτηριστικά του θησαυλικού ιδιώματος.

Θα πρέπει ίσως να αναφερθεί ότι η καταγραφή ενός δημοτικού τραγουδιού δεν είναι εύκολη υπόθεση, όπως θα υπέθετε κανείς. Στην καταγραφή ενός τραγουδιού εμπλέκονται το λιγότερο δυο άτομα, ο παραδοσιακός λαϊκός τραγουδιστής και ο καταγραφέας. Ο τραγουδιστής δεν είναι κάποιος που απλά γνωρίζει να τραγουδάει δημοτικά τραγούδια. Ο γνήσιος λαϊκός τραγουδιστής είναι το μέλος μιας παραδοσιακής κοινότητας, που μέσα από τη μακροχρόνια συμμετοχή, τριβή και δια βίου εξοικείωση έκανε κτήμα του ολόκληρο τον παραδοσιακό πολιτισμό της κοινότητας. Ο δημιουργικός λαϊκός τραγουδιστής δεν αναπαράγει πιστά ένα τραγούδι. Η ακριβής αναπαραγωγή στηρίζεται στην απομνημόνευση ενός γραπτού κειμένου κι είναι άγνωστη στον κόσμο του δημοτικού τραγουδιού.¹¹ Αναπαράγοντας όμως ο λαϊκός τραγουδιστής δημιουργικά, όχι πιστά λέξη-λέξη, ένα τραγούδι, δε σημαίνει ότι μπορεί να παραβιάσει τους αυστηρούς κανόνες που διέπουν τη σύνθεση και λειτουργία του δημοτικού τραγουδιού. Ο ίδιος τραγουδιστής σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και πε-

11. Βλ. τις παρατηρήσεις για το νεοελληνικό δίστιχο του Baud-Bovy (1936). *La Chanson populaire grecue du Dodecanese*. 1. *Le tettes*. Παρίσι.

12. Βλ. Σηφάκης, Γρ. (1984). *Προβλήματα έκδοσης των δημοτικών τραγουδιών και μια εκδοτική δοκιμή*. Αντιχάρη στον Στ. Καρατζά, Αθήνα, σ. 401-402.

ριστάσεις είναι δυνατό να δώσει δυο διαφορετικές παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού,¹² αλλά σε καμιά περίπτωση δεν παραβιάζει την αυστηρή παραδοσιακή δομή του τραγουδιού. Αν ο τραγουδιστής δε διαθέτει τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν, δε θα πρέπει να θεωρείται αξιόπιστη πηγή και τα τραγούδια του θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με επιφύλαξη.

Από την άλλη μεριά αυτός που καταγράφει ένα δημοτικό τραγούδι θα πρέπει:

α. Να έχει μια ουσιαστική εξοικείωση με τον προφορικό παραδοσιακό πολιτισμό.

β. Να γνωρίζει αρκετά καλά το γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής του τραγουδιού.

γ. Να είναι ικανός να διακρίνει και να καταγράφει με τη μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα τις φωνητικές αποχρώσεις του τραγουδιού.

Εάν ο καταγραφέας διαθέτει τις τρεις αυτές προϋποθέσεις, τότε η καταγραφή είναι αξιόπιστη. Διαφορετικά, κι αν ακόμα ο τραγουδιστής είναι ένας γνήσιος φορέας της παράδοσης, η καταγραφή δε θα έχει την αναγκαία αξιοπιστία. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο, επειδή συνήθως δημοσιεύεται μόνο το γλωσσικό μέρος του τραγουδιού. Τα συστατικά όμως μέρη ενός δημοτικού τραγουδιού, όπως ξέρουμε, είναι δυο, το γλωσσικό και το μουσικό, ο λόγος και η μελωδία, η μουσική. Η μελωδία επηρεάζει τη φωνολογία του τραγουδιού, κι επομένως η γνώση της βοηθάει στην κατανόηση της λειτουργίας του φωνολογικού συστήματος του τραγουδιού.

Θα πρέπει επίσης να λεχθεί ότι ακόμα και οι πιο πιστές καταγραφές των διαλεκτικών τραγουδιών δεν αποδίδουν πιστά τη φωνολογία τους, επειδή το ελληνικό αλφάβητο, όπως εξάλλου και το λατινικό, είναι ανεπαρκές στο να αποδώσει όλους τους φθόγγους της ελληνικής γλώσσας. Πιστότερη ίσως φωνητική καταγραφή θα είχαμε, αν χρησιμοποιούσαμε το διεθνές φωνητικό αλφάβητο. Αλλά κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, αφού το σύνολο των καταγραφών το αγνοεί.

Από τις παρατηρήσεις που έγιναν μέχρι τώρα μπορούμε να πούμε ότι τα θεσσαλικά δημοτικά τραγούδια λειτουργούν με δυο φωνητικά συστήματα, ενώ ο μη ποιητικός πεζός λόγος λειτουργεί με ένα. Έτσι παρατηρείται το φαινόμενο ο νότιος Έλληνας να χρησιμοποιεί σε κάθε μορφή λόγου το ίδιο φωνητικό σύστημα των πέντε φωνηέντων. Ο Θεσσαλός όμως εμφανίζεται να χρησιμοποιεί τρία. α) Για το μη ποιητικό λόγο το βόρειο φωνητικό σύστημα. β). Για το τραγούδι δύο, είτε το νότιο είτε ένα μόνο από τα χαρακτηριστικά του βόρειου ιδιώματος, την τροπή των άτονων **ε** και **ο** σε **ι** και **υ** αντίστοιχα.

Είναι όμως πράγματι έτσι, οπότε θα πρέπει να αναζητήσουμε τους λόγους αυτής της διαφοροποίησης ή μήπως αυτή η απόκλιση είναι μόνο φαινομενική;

Ο λόγος του δημοτικού τραγουδιού είναι ποιητικός κι όχι πεζός. Έχει δηλ. μέτρο και ρυθμό. Το μέτρο που κυρίως χρησιμοποιείται είναι το **ιαμβικό** (- -), αλλά σπάνια και το **τροχαϊκό** (- -), που απαιτούν τη σταθερή εναλλαγή άτονης και τονισμένης συλλαβής. Παράλληλα δηλ. με το τονικό σύστημα των λέξεων στο τραγούδι ως ποίημα λειτουργεί και ένα δεύτερο τονικό σύστημα, το **μετρικό**, το οποίο δεν επιτρέπει να υπάρχουν δυο συνεχόμενες άτονες συλλαβές, κάτι που επιτρέπει το χωρίς μέτρο και ρυθμό τονικό σύστημα που ακολουθεί ο μη ποιητικός καθημερινός λόγος. Έτσι π.χ. ο πρώτος στίχος του 3ου τραγουδιού

Η πικριστιρούλα η νύφη μας

αποτελείται από 9 μετρικές συλλαβές, αλλά μόνο δυο απ' αυτές είναι τονισμένες. Το

τροχαϊκό όμως μέτρο του τραγουδιού κάνει τις τονισμένες συλλαβές 5.

- - - - -
Η περιστιρούλα η νύφη μας

Η αναγκαιότητα εναλλαγής τονισμένης-άτονης συλλαβής συγκρατεί την άτονη συλλαβή και δεν την αποβάλλει, όταν αυτή βρίσκεται στη θέση της μετρικά τονισμένης, κάτι που θα συνέβαινε, αν ακολουθούσαν ο βόρειος φωνηεντισμός. Η αποβολή φωνηέντων θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα στην αυστηρή τήρηση του ποιητικού μέτρου, όπως π.χ θα γινόταν στον α' στίχο του 2ου τραγουδιού, που είναι ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο.

- - - - -
Μπιζέρσα, βαρέθκα για μια γειτονουπούλα

Η αποβολή του /i/ στα ρήματα *μπιζέρσα, βαρέθκα* αποδιοργανώνει μετρικά το στίχο και τον κάνει δεκατρισύλλαβο.

Η αναγκαιότητα να τονίζεται μετρικά κάθε δεύτερη συλλαβή μειώνει και τις πιθανότητες να βρεθούν τα φωνώεντα **e** και **o** σε θέση μη τονιζόμενη, ώστε να τραπούν σε **i** και **u** αντίστοιχα ή τα **i** και **u** να αποβληθούν.

Εκτός όμως από τα δυο συστήματα τονισμού που αναφέρθηκαν, το γλωσσικό και το μετρικό, στο τραγούδι λειτουργεί κι ένα τρίτο τονικό σύστημα, το μουσικό, που αυξάνει ακόμα περισσότερο τον αριθμό των συλλαβών που μπορεί να τονιστούν. Καθώς μάλιστα με τη μελωδία δεν υπάρχει καμιά δέσμευση, όπως συμβαίνει με το μέτρο, να τονιστεί μουσικά οποιαδήποτε συλλαβή, πολλαπλασιάζονται οι πιθανότητες ένα άτονο **e** ή **o** να δέχεται ένα γλωσσικό, μετρικό ή μουσικό τόνο. Αυτό ασφαλώς σημαίνει ότι, εφόσον ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του βόρειου φωνηεντισμού είναι ότι τα τονισμένα **e** και **o** διατηρούνται αμετάβλητα, οι πιθανότητες να μη γίνουν φωνητικές μεταβολές είναι πολύ μεγάλες.

Έτσι, αν εξετάσουμε τον α' στίχο του 2ου τραγουδιού, θα παρατηρήσουμε ότι :

α. Με κριτήριο το γλωσσικό τόνο υπάρχουν 3 τονισμένες και 12 άτονες συλλαβές.

Μπιζέρσα, βαρέθκα για μια γειτονοϊπούλα

β. Με κριτήριο το μετρικό τόνο υπάρχουν 7 τονισμένες και 8 άτονες συλλαβές.

γ. Με κριτήριο το μουσικό τόνο υπάρχουν 11 τονισμένες και 4 άτονες συλλαβές.

Οι τρεις κατηγορίες τονισμού είναι επόμενο να μειώνουν στο ελάχιστο τις πιθανότητες να βρεθεί ένα άτονο **e** και **o** σε θέση μη τονιζόμενη. Γι' αυτό και στο συγκεκριμένο στίχο παρουσιάζεται μόνο μια περίπτωση τροπής του **e** σε **i**, *μπιζέρσα > μπιζέρσα*.

Στο τρίτο τραγούδι εμφανίζεται με μεγαλύτερη συνέπεια η αρχή της τροπής του άτονου **e** σε **i** και **o** σε **u**. Το τραγούδι είναι χορευτικό με μέτρο 7/8, που επιτρέπει δυο τρεις συνεχόμενες άτονες συλλαβές. Γι' αυτό και υπάρχουν αρκετές πιθανότητες να

βρεθούν το **e** και **o** στη θέση άτοννης συλλαβής και να τραπούν σε **i** και **u**.

Η περιστιρούλα η νύφη μας

- - - - -

κάθιτι στον πύργου κι τραγουδεί

- - - - -

Τα ίδια χαρακτηριστικά παρουσιάζει και το τέταρτο τραγούδι, που είναι συνθεμένο σε ιαμβικό 15σύλλαβο μέτρο.

Το δεύτερο όμως τραγούδι είναι επιτραπέζιο, της τάβλας, καθιστικό, με απόλυτα ελεύθερη μελωδία, που επιτρέπει τον τονισμό σχεδόν κάθε συλλαβής, κάτι που περιορίζει στο ελάχιστο την πιθανότητα να βρεθούν οι φθόγγοι **e** και **o** σε θέση άτοννης συλλαβής, ώστε να μετατραπούν σε **i** και **u**.¹³

Είναι επόμενο λοιπόν τα θεσσαλικά τραγούδια, ακολουθώντας τη βασική αρχή του βόρειου φωνηεντισμού, όταν δηλ. τονίζονται τα φωνήεντα **e** και **o** να μην τρέπονται σε **i** και **u**, ενώ τα **i** και **u** να μην αποβάλλονται, να εμφανίζονται στο σύνολό τους να λειτουργούν με το σύστημα των πέντε φωνηέντων της δημοτικής κι όχι με το διπλό φωνηεντικό σύστημα των βόρειων ιδιωμάτων. Μόνο που με τον όρο τόνος εννοούνται τρεις επιμέρους τόνοι, γλωσσικός, ποιητικός και μουσικός. Αλλά και όταν το επιτρέπει ο τονισμός, από τα δυο βασικά χαρακτηριστικά εμφανίζεται μόνο το ένα, η τροπή δηλ. των άτονων **e** και **o** σε **i** και **u**.

Το παραπάνω συμπέρασμα φαίνεται ίσως να έρχεται σε αντίθεση με την παρατήρηση που έγινε στην αρχή της ενότητας ότι ίσως υπάρχει πρόβλημα καταγραφής των θεσσαλικών τραγουδιών που έχουν δημοσιευθεί, μια που το σύνολό τους παρουσιάζεται να ακολουθεί τη φωνολογία της δημοτικής. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει καμιά αντίφαση, γιατί δεν μπορούμε να διακρίνουμε αν η φαινομενική ταύτιση της φωνολογίας του συνόλου σχεδόν των δημοσιευμένων τραγουδιών με τη φωνολογία της δημοτικής ή η χρησιμοποίηση σε μερικές περιπτώσεις του ενός μόνον από τα δυο βασικά χαρακτηριστικά της φωνολογίας του θεσσαλικού ιδιώματος οφείλεται στους λόγους που αναφέρθηκαν ή σε κακή καταγραφή και προσαρμογή της φωνολογίας των τραγουδιών στη φωνολογία της δημοτικής. Φαίνεται πάντως ότι το σύνολο των τραγουδιών έχουν καταγραφεί με υπαγόρευση του πληροφοριοδότη κι όχι την ώρα που τραγουδιούνται. Πληροφοριοδότης και καταγραφέας φαίνεται να προσάρμοσαν το τραγούδι στο “ανώτερο”, καταξιωμένο, φωνητικό σύστημα της δημοτικής.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η φωνολογία των θεσσαλικών δημοτικών τραγουδιών παρουσιάζεται διαφορετική από τη φωνολογία του θεσσαλικού γλωσσικού ιδιώματος σε τρεις διαστάσεις.

α. Δεν αποβάλλονται τα άτονα **i** και **u**.

β. Ένα μέρος των τραγουδιών ακολουθεί τη αρχή της τροπής των άτονων **e** και **o** σε **i** και **u** αντίστοιχα. Συνεπώς χρησιμοποιούνται δυο φθόγγοι **i** και **u** ένας γνήσιος κι ένας νόθος.

13. Χάριτες οφείλω στην καθηγήτρια μουσικής Δέσποινα Μπογδάνη Σουγιούλ, που έκανε τη μουσική καταγραφή των τραγουδιών.

γ. Το μεγαλύτερο μέρος των τραγουδιών εμφανίζεται να λειτουργεί με το φωνολογικό σύστημα των πέντε φωνηέντων, που ακολουθούν τα νότια ιδιώματα και η δημοτική. Η ανάλυση όμως έδειξε ότι η απόκλιση είναι φαινομενική. Η γλώσσα των τραγουδιών ακολουθεί με συνέπεια τους κανόνες του βόρειου φωνηεντισμού. Η απόκλιση οφείλεται στη λειτουργία του ποιητικού μέτρου, του ρυθμού και της μουσικής.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΛΟΣ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΑΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΡΑΨΑΝΙΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Το 2008-2009 πραγματοποιήσαμε, με τον Θανάση Δουμακή, καταγραφή-ηχογρά-
φηση τραγουδιών της Ραψάνης, από Ραψανιώτες που ζουν κυρίως στο χωριό ή στη
Λάρισα, μια και από τους τοπικούς οργανοπαίχτες δεν εντοπίσαμε ηχογραφήσεις.
Από 6 άτομα της τρίτης ηλικίας (Ντίνα Βλαχοστέργιου, Ηλίας Παπακώστας, Στέλιος
Μπάκαβος, Γιάννης Αγραφιώτης, Τάκης Χ. Αργυρούλης, Σταυρούλα Τσάτσαρη-Αν-
τωνιάδη) τους οποίους ευχαριστούμε, ηχογραφήσαμε 26 συνολικά τραγούδια, από
τα οποία τα περισσότερα έχουν τοπικό χαρακτήρα· από τους 6 μόνο ο ένας είχε στο
παρελθόν επαγγελματική σχέση με το τραγούδι.

Τα τραγούδια ανήκουν στα Ιστορικά, Παραλογές, Ακριτικά, Ληστρικά, Ερωτικά,
Θρησκευτικά, Σατυρικά και της Αντίστασης-Κατοχής, ενώ κατά τον ρυθμό και τη
χρήση τους εντάσσονται σε Επιτραπέζια, Καντάδες, του Γάμου, του Χορού (συρτά,
κλαματιανά, στα τρία). Από αυτά ξεχωρίζει το ιστορικό τραγούδι του Θεμιστο-
κλάκη το οποίο αναφέρεται στο θλιβερό τέλος του Ραψανιώτη αγωνιστή- καπετάνιου
Θεμιστοκλή Δομούζα, ο οποίος έπαιξε σημαντικό ρόλο πριν από την καταστροφή της
Ραψάνης, κατά την επανάσταση του Ολύμπου- Θεσσαλίας το 1878. Το τραγούδι είναι
σε ρυθμό επιτραπέζιο (νουμπέτι ή της τάβλας), ένα θρηνητικό άσμα- ταιριαστό στο
θέμα- με ηχώχρωμα μακεδονίτικο που πλησιάζει στο παλαιότερο τραγούδι «της Ωριάς
το κάστρο» όπως τραγουδιέται στην περιοχή. Στην καταγραφή αρχικά μας το τρα-
γούδισε ο Στέλιος Μπάκαβος, ολιγόστιχο, και μας κίνησε το ενδιαφέρον, μετά δε ο
Ηλίας Παπακώστας το θυμόταν ολόκληρο, έτσι μας έδωσε και τους υπόλοιπους στί-
χους που αφηγούνται το τέλος της ζωής του Θεμιστοκλή. Ανατρέχοντας σε συλλογές
τραγουδιών διαπιστώσαμε ότι αυτό το τραγούδι δεν ήταν καταγραμμένο ως τώρα.
Παραθέτουμε το τραγούδι:

Θεμιστοκλάκη μου

Πολλοί σεβντάδες πέρασαν βγήκαν σε συμπλιμέτι.
Ν' όλα τα δέντρα την αυγή δροσιά 'ναι φορτωμένα,
ν' έτσι κι εγώ τα μάτια μου δάκρυα 'ναι φορτωμένα.
Τι χάλευες τι γύρευες στη Ράχη τη μπηγμένη;
Πήγα να δω τους φίλους μου, να δω τους συγγενείς μου.
Ν' οι φίλοι φίδια γίνανε, φίδια για να μας φάνε.
Το κρίμα να 'χει ο Κατσαρός και τ' άδικο ο Βαλιάκας.
Στον Όλυμπο εγύριζες, σαν έρημο ελάφι,
στον Όλυμπο σαν φλάμπουρο, στη Ράψιανη κολόνα,
και τώρα πως κατήντησες σε τρώει το μαύρο χώμα.
Ωρ' Θεμιστοκλάκη μου, ώρ' ξένε Κωστάκη μου.

Ο τρόπος που τραγουδιέται το τραγούδι, σπάει τον 15σύλλαβο και βάζει, με τις επαναλήψεις και επωδούς, τα ονόματα του Θεμιστοκλή και του Κωστάκη (του συντρόφου του Κώστα Κόντου), εμπλουτίζοντας τις πληροφορίες. Εναλλάξ βάζει και την επωδό «σε κλαίν τα μάτια μου». Δίνουμε και ένα δείγμα πως απλώνονται, κατά το τραγούδισμα δύο 15σύλλαβοι.

Πολλοί σεβντάδες ,πε-μωρέ -πέρασαν (δις)
βγήκαν σε σιμπλιμέτι, ωρέ Θεμιστοκλάκη μου
βγήκαν σε σιμπλιμέτι, ωρέ ξενή Κωστάκη μου.
Ν' όλα τα δέντρα τη-μωρέ-την αυγή (δις)
ωρέ δροσιά 'ναι φορτωμένα, ωρ' Θεμιστοκλάκη μου
ωρέ δροσιά 'ναι φορτωμένα, ωρέ σε κλαίν τα μάτια μου.

Για τον Θεμιστοκλή του τραγουδιού (Θεμιστοκλάκη χαϊδευτικά) βρίσκουμε λιγοστές πληροφορίες στο βιβλίο του Μιλτιάδη Δ. Σεϊζάνη, *Η πολιτική της Ελλάδος και η Επανάσταση του 1878 εν Μακεδονία Ηπείρω και Θεσσαλία*, Αθήναι 1878, 187-191 και στου Αθαν. Κ. Οικονομίδη, *Τραγούδια του Ολύμπου*, 1881, ο οποίος παραθέτει ένα διαφορετικό τραγούδι για τον θάνατο του Θεμιστοκλή με τίτλο «Του Θεμιστοκλέους Ν. Δομούζα» (1880) και ένα άλλο με τίτλο «Καταστροφή της Ραψάνης» (1878):

«Του Μ. Αποστολίδου, όστις συγκεντρώσας περί τους 120 άνδρας, μετέβη εις Κρασιά, εκείθεν δε, συνεννοηθείς μετά των προκρίτων του τόπου, απήλθεν εις Ραψάνην, γενόμενος υποδεκτός μετά συγκινήσεως βαθυτάτης υπό των καλών κατοίκων, ών τινες είχαν ήδη λάβει τα όπλα υπό τον τολμηρόν Θ. Ν. Δομούζαν (...). Τη 22 Φεβρουαρίου πυροβολισμοί ηκούσθησαν της επί του απέναντι της Ραψάνης προς θέσιν Σελιό επαναστατικής προφυλακής, ειδοποιούσης ότι, οι Τούρκοι εκίνουν εκ Παλαμούτ (=Ιτέα σημ.). Ο Μ. Αποστολίδης, συναθροίσας πάραυτα όσους ηδυνήθη οπλοφόρους, εν οίς και οι υπό τον **Θ. Ν. Δομούζαν**, ανερχομένους εις 500, έσπευσεν εις Σελιό,», «Τη 26 Φεβρ. οι εν Δερελί (=Γόννοι σημ.) και Παλαμούτ Τούρκοι εις 4000 περίπου συμποσούμενοι εκ τακτικών και ατάκτων εξεκίνησαν κατά των εν Ραψάνη, εν δε τη θέσει Προφήτου Ηλιού 100 περίπου επαναστάται υπό τον Ζαχείλα και **Θ. Ν. Δομούζαν**, καρτερώς αντιστάντες μέχρις εσπέρας, απέκρουσαν αυτούς, φονευθέντων των από Ραψάνης Δ. Λάμπρου, Ζ. Χελιδονά και Γ. Τραμαντσά. Μετά την μάχην, νυκτός επελθούσης, ο Ζαχείλας ανεχώρησε μετά των υπ' αυτόν ανδρών, ώστε προς υπεράσπισιν της Ραψάνης απέμεινον 25 μόνον εγχώριοι άνδρες υπό τον συμπολίτην αυτών **Θ. Ν. Δομούζαν**. Ούτω περί την πρωϊαν της τετάρτης, επελθόντος αύθις του πολυαρίθμου εχθρού, οι υπό τον **Θ. Δομούζαν** ηναγκάσθησαν να φύγωσιν εις Κρασιά, των γυναιοπαίδων μεταβάντων εις Αβαρίτσαν, Πούρλια και Παντελεήμονα. Οι Τούρκοι εισελθόντες εν τη κωμοπόλει και ληλατήσαντες αυτήν, παρέδωκαν το πλείστον των οικιών εις το πυρ, περί τους 7 δε γηραιούς άνδρας και 2 γυναίκας, μη δυνηθέντας να παρακολουθήσωσιν, ελεεινώς κατέσφαξαν».

Αυτά αναφέρει ο Σεϊζάνης. Από τον Α. Κ. Οικονομίδη πληροφορούμαστε για τη συνέχεια.

«Ο Θεμ. Ν. Δομούζας, ήτο εκ της καλλιτέρας οικογενείας της Ραψάνης του Ολύμ-

που, ανήρ τα μάλλα δραστήριος και γενναίος, εχρημάτησε κατά την του 1878 επανάστασιν σωματάρχης μετ' αρκετού σώματος εντοπίων και μετ' अपαραμίλου ξήλου και ανδρείας επολέμησεν εις διαφόρους μάχας. Αποτυχούσης δε της επανάστασεως, άπαντες, οι εκ του Ελληνικού επαναστάται προσήλθον εις την Ελλάδα, αυτός δε μετά των οπαδών του μείνας εν τω Ολύμπω έξη βίον αρματωλικόν υπερασπίζων τα συμφέροντα της Πατρίδος του, και πράγματι ο ένδοξος Θεμιστοκλής ήτο το φόβητρον των Τούρκων εν Ολύμπω ουδείς Τούρκος ηδύνατο να μεταβεί εις χριστιανικόν χωρίον, ένεκα του φόβου και τρόμου τον οποίον είχε προξενήσει προς αυτούς ο λεοντόκαρδος ούτος ανήρ. Αλλά μετά διαστήματος ενός έτους, αφεθείς παρ' όλων των οπαδών του ένεκα της εντόνου καταδιώξεως αυτών υπό των Τούρκων, όθεν μη δυνάμενος να επηξήση μόνος του και μη θέλων να εννωθεί μετά συμμορίας ληστών ένεκα των διαφόρων κακουργημάτων των οποίων διέπραττον προς τους αδελφούς των. Διότι η φιλοτιμία και η άκρα τιμιότης αυτού δεν επέτρεπε την ψυχήν του να ανεχθή τα τοιαύτα, απεφάσισε λοιπόν και προσήλθεν εις την Ελλάδα, αλλ' αν και έξη εν μέσαις Αθήναις ησύχως και τρυφελώς, το αγνόν όμως προς την πατρίδα του αίσθημα αναφλεγόμενον εν τη καρδιά του και το προς τους Τούρκους μίσος δεν τον άφινον ήσυχον ούδ' επί στιγμήν. Όθεν μετά ολιγάμεινον διαμονήν εν Αθήναις, εξήλθεν πάλιν εις την γενέτειράν του, όπου σχηματίσας αρκετόν σώμα εντοπίων, περιεφέρετο ως λέων εν Ολύμπω ασήμοενδεδυσμένος, περιέστειλε την αγριότητα των Τούρκων ην είχαν κατά των χριστιανών και επέφερε την πρώτην ησυχίαν. Αλλά μετά μικρού διαστήματος χρόνου πάλιν αφεθείς παρ' όλων των οπαδών του και μείνας μόνος του μεθ' ενός εκ του ελλ. Κώνστα Κόντου, περιεφέρετο επί τινάς ημέρας άνωθεν της Ραψάνης όπως συναθροίση πάλιν οπαδούς, αλλ' εκεί ο δυστυχής έτυχε το κοινόν μετά του οπαδού του, δηλητηριασθείς παρά των συμπατριωτών του Ραψανιωτών, ως και το τραγούδιόν του δηλεί».

Και στο βιογραφικό και στο τραγούδι τονίζεται η εθνική στάση του Θεμ. Δομούζα και η τιμιότητά του, που όμως δεν απέτρεψε την εξόντωσή του από συγχωριανούς του με δόλο. Η αιτία της εξόντωσης ως φαίνεται ήταν ακριβώς η περήφανη και ανιδιοτελής του στάση που, μετά την κατάπνιξη της επανάστασης του 1878, χαλούσε τις ισορροπίες. Στο τραγούδι που παρουσιάζουμε κατονομάζονται δύο Ραψανιώτες ως υπεύθυνοι της, με «φαρμάκι», εξόντωσης του Θεμιστοκλή, ενώ στο άλλο τραγούδι που έχει η συλλογή Οικονομίδα αναφέρονται γενικά οι Ραψανιώτες:

«Οι Ραψανιώται οι άπιστοι τον πότισαν φαρμάκι.

Ανάθεμά σε Ράψανη, κακό που έχεις κάμει,

με απιστιά τον έφαγες τον πρώτον Καπητάνον».

Υπάρχει τέλος και ένα παλαιότερο τραγούδι, που τραγουδιέται ακόμα στα Γεράνεια Ελασσόνας, για τον καπετάν Τασιούλα ή Νασιούλα (αγνώστων λοιπών στοιχείων) που οι Δημογέροντες Ραψανιώτες τον παρότρυναν να παραδοθεί στους Τούρκους: «Πανάθεμά σας γέροντες Ραψανιώτες/ τι είν' τα χαρτιά που στέλνετε στον καπετάν Τασιούλα/ να 'ρθεις Τασιούλα μου να 'ρθεις να προσκυνήσεις, θα σου χαλάσουν τον υγιό».

Από τα άλλα τραγούδια της Ραψάνης αξίζει να αναφέρουμε το Ακριτικό «Της Ωριάς το κάστρο» (τραγ. Ηλίας Παπακώστας) σε επιτραπέζιο ρυθμό κι αυτό, που η τοπική παράδοση θέλει να αναφέρεται στην κατάκτηση από τους Τούρκους του κά-

στρου μέσα στα Τέμπη απέναντι από το αγίασμα της Αγίας Παρασκευής (προς την πλευρά των Αμπελακίων που σήμερα απομένουν λίγα ίχνη).

ΤΗΣ ΩΡΙΑΣ

«Όσα κάστρια κι αν πήγα, κι αν περπάτησα/ σαν της Ωριάς το κάστρο αχ δεν ελόγιασα./ Τούρκοι το πολεμούσαν χρόνια δώδεκα,/ δεν μπορούν να το πατήσουν αχ το ερημόκαστρο!// Ξεβγήκε ένα τουρκάκι, ρωμιογύρισμα,/ στο βασιλιά πηγαίνει αχ και τον χαιρετά/ουδέ τ' άσπρα σου θέλω, ουδέ τα φλουριά,/ μον' θέλω αυτή την κόρη αχ που 'δα στα γυαλιά.»

Το τραγούδι του **ΝΤΟΥΛΑ** (καταγραφή με τη φωνή του Ηλία Παπακώστα) τραγουδιέται το ίδιο όπως στη Μακεδονία (υπάρχουν ηχογραφήσεις με τραγουδιστές, ακόμα και με τον Μανώλη Μητσιά) έχει όμως ενδιαφέροντες στίχους στο διάλογο του ληστή Ντούλα με τη μάνα του: «Το πώς μάνα μ' να αντρειωτώ να γίνω παληκάρι/ ν' έχω τις μπράγκες στο λαιμό, τα σίδερα στα χέρια./ Σήμερα βγαίνει η δίκη μου, βγαίνει να μας δικάσουν/ σύρε μάνα μ' στους δικαστάς και παρακάλεσέ τους, μη μας δικάσουν θάνατο για την καραμανιόλα/ ας μας δικάσουν ξάμενα ας μας δικάσουν χρόνια.»

Ενδιαφέρον είναι και το τραγούδι **ΜΙΑ ΚΟΡΗ ΑΓΡΑΦΙΩΤΙΣΣΑ** (που τραγούδισε ο Στέλιος Μπάκαβος) μια παραλογή-αφηγηματικό τραγούδι, που μιλάει για τη συνάντηση των συζύγων, της κόρης που υφαίνει στον αργαλειό και του συζύγου της που ως πραγματευτής γυρίζει μετά από χρόνια. Το τραγούδι δεν καταγράφεται ολόκληρο.

Ο Γιάννης Αγραφιώτης μας διέσωσε το επιτραπέζιο «**Τρικαλινή μου πέρδικα**» που από τη δισκογραφία το γνωρίζουμε ως τσάμικο. Εδώ έχουμε και πρωτότυπους στίχους: «Ρίξε την αγριοσύνη σου κι έλα κάτσε κοντά μου/κοντά κι απάν' στα γόνατα. Δεν έρχομαι κοντά σου/ γιατί 'σαι ένα μωρό παιδί, μωρό και χαϊδεμένο/ ταχιά βγαίνεις πινεύσαι, σ' όλα τα παληκάρια/ κόκκινα χείλη εφίλησες».

Το μοναδικό θρησκευτικό λαϊκό άσμα που καταγράψαμε στη Ραψάνη είναι το τραγούδι του **ΑΪΓΙΩΡΓΗ**, από την Ντίνα Βλαχαστέγιου. Το τραγούδι δεν είναι χορευτικό, κάτι που διασταυρώσαμε στα πεδινά χωριά (Μέλισσα και άλλα) έξω από τη Λάρισα, τραγουδιόταν στη γιορτή του Αγίου. Αναφέρεται στην εξόντωση του «θεριού» που για να αφήσει ελεύθερο το πηγάδι που έπαιρνε νερό ο λαός, ήθελε να τρώει ανθρώπους. Το θεριό δεν διασαφηνίζεται αν είναι δράκος. Το τραγούδι 15σύλλαβο και αρκετά μεγάλο. «Θεριό είχαν στον τόπο τους σ' ένα βαθύ πηγάδι,/ ανθρώπους του δειπνούσανε κάθε πρωί και βράδι./ Μια μέρα δεν του δώσανε άνθρωπο να δειπνήσει,/ σταλιά νερό δεν άφησε τη χώρα να δροσίσει./ Ερίξανε τα βολιτιά να δουν σε ποιον θα τύχει./ Το βολιτάκι έπεσε σε μια βασιλοπούλα/ οπού την είχε ο βασιλιάς μία και μοναχούλα.....». (βολιτάκι= κλήρος, λαχνός).

Η Σταυρούλα Τσάτσαρη Αντωνιάδη μας είπε το **Εψές προψές απέρασα** που το συναντούμε από την Κρασιά Ελασσόνας ως το Σκλήθρο του Μαυροβουνίου-προέκταση του Πηλίου. Εκφράζει την απορία του εραστή, αν πρέπει να περνάει απ' το «μαχαλά» και δίνει την απάντηση «πέρασε' σίκη μ' πέρασε, πέρνα μωρ' πως περνούσες, η δρόμους ειν' βασιλικός». (σίκη=ασίκη).

Ένα άλλο αξιόλογο είδος τραγουδιών που συναντούμε στη Ραψάνη είναι οι καντάδες, στοιχείο αστικό, την ώρα που τα καθαρά δημοτικά τραγούδια έχουν υποχω-

ρήσει, ακόμα και του γάμου. Τα κανταδίστικα τραγούδια είναι τραγούδια της παρέας και της ταβέρνας και άλλα είναι ίδια με επτανησιακά όπως «Κυνηγός που κυνηγούσε», «Τσατσαμηλίτσα» που τόσο εξαιρετικά τραγούδισε ο Τάκης- Δημήτρης Χ. Αργυρούλης (παλιός λαουτιέρης). Το «Βρύση μου μαλαματένια» σαν καντάδα είναι μια ενδιαφέρονσα μίξη παραδοσιακού με αστικό τραγούδι, αφού από τη γνωστή δισκογραφία το γνωρίζουμε ως καλαματιανό. Συνολικά 4 οι 15 σύλλαβοι: «Βρύση μου μαλαματένια, πως βαστάς κρύο νερό;/ Έτσι βαστώ κι εγώ ο καημένος της αγάπης τον καημό./ Έχω εχθρούς που με μισούνε και που θέλουν το κακό/ και μου δίνουν το φαρμάκι, στο ποτήρι να το πιάω».

Τα υπόλοιπα τραγούδια είναι: «Βασιλικέ μου τριόκλωνε» (του γάμου), «Φεγγάρι για βασιλεψε» (γάμου), «Μπαρμπέρη μ' τα ξυράφια σου» (γάμου), «Φεγγάρι μου ψηλό λαμπρό» (γάμου), «Φέγγει το φεγγαράκι μου» (γάμου), «Κορίτσια μπάτε στο χορό» (καλαματιανό σατιρικό), «Βγήκα ψηλά, παπαδούλα μου» (στα τρία), «Τούτο το καλοκαιράκι», «Μάνα με κακοπάντρεψες», «Ποιος έλατος», «Μάρκος Μπότσαρης», «Μια Παρασκευή κι ένα Σαββάτο βράδι», «Ελληνική λαέ» (Αντιστασιακό-αντάρτικο). Τα τραγούδια αυτά που καταγράφηκαν αποτελούν ένα αρχείο της τραγουδιστικής παράδοσης της Ραψάνης που μπορεί να εμπλουτίζεται από άλλες καταγραφές από φωνές των κατοίκων που γνωρίζουν τραγούδια ή από ηχογραφήσεις των τοπικών οργανοπαιχτών που ίσως υπάρχουν.

* Η παραγωγή το 2009 (μετά την Ημερίδα) του ψηφιακού δίσκου-CD με τίτλο ΤΑ ΡΑΨΑΝΙΩΤΙΚΑ από τον Μορφωτικό Σύλλογο Ραψάνης με το μουσικό σχήμα ΗΧΟΣ ΓΗΓΕΝΗΣ, [στο οποίο συμμετείχα μαζί με Θαν. Ζιώζια(βιολί), Χρ. Καλαμπούκα(λαούτο), Βάϊο Δημήτρη(κλαρίνο) κ.ά.], δίνει την ευκαιρία να ακούγονται τραγουδισμένα 14 τραγούδια από αυτό το Αρχείο. Τα 8, στα οποία είναι και ο Θεμιστοκλάκης, έχουν ενορχηστρωθεί με πιστότητα στον παραδοσιακό τους χαρακτήρα. Τα άλλα 6 είναι αυθεντικά, με μόνο τη φωνή των Ραψανιωτών που έγινε η καταγραφή, μεταφέρουν το τραγουδιστικό ήθος της Ραψάνης. Σ' αυτά ανήκουν 1.Της Ωριάς το κάστρο, 2. Άγιε μου Γιώργη, 3. Τρικαλινή μου πέρδικα, 4. Εψές προψές επέρασα, 5. Μια κόρη μια Αγραφιιώτισσα, 6. Τσατσαμηλίτσα (καντάδα).

ΣΗΜ. Δύο άρθρα του Θανάση Δουμακή, δημοσιευμένα μετά το Συνέδριο, εμπλουτίζουν με επιπλέον πληροφορίες: «Ο Θεμιστοκλής Δομούζας μέσα από δύο δημοτικά τραγούδια», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 59 (2011) 209-214 και «Νεότερα στοιχεία για την επανάσταση του Ολύμπου του 1878 από τον Ραψανιώτη Απόστολο Ν. Μπέτσιο», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 62 (2012) 137-144.

**Στο γεφύρι της Αγίας Παρασκευής στο Ανήλιο.
(Αρχείο Ευαγγελίας Βλαχοστέργιου).**

**Σύναξη αγροφυλάκων προπολεμικά στη Ραψάνη.
(Αρχείο Μορφωτικού Συλλόγου Ραψάνης).**

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΒΔΕΛΑΣ Ο ΡΑΨΑΝΙΩΤΗΣ ΚΑΙ Η ΔΙΕΝΕΞΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟΝ «ΑΣΕΒΗ» ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟ ΤΟΝ ΑΚΑΡΝΑΝΑ

Το 1800 ο λόγιος Δημήτριος Γοβδελάς ο Ραψανιώτης κυκλοφόρησε, σε ηλικία 20 ετών, το πρώτο ή ένα από τα πρώτα του βιβλία, με τον τίτλο «*Ο εξωστρακισμός του ασεβούς Χριστοδούλου του Μονοθάλμου του εξ Ακαρνανίας...*». Το βιβλίο αυτό περιέχει, μεταξύ των άλλων, και τον αφορισμό του Χριστοδούλου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε το τελευταίο συμβάν μιας διαμάχης η οποία κράτησε 14 χρόνια και στην οποία ενεργό συμμετοχή είχε και ο επίσκοπος Πλαταμώνας και Λυκοστομίου Διονύσιος Μιχαήλ, θείος του Δημητρίου Γοβδελά.

Το κείμενο που θα ακολουθήσει περιλαμβάνει σύντομα βιογραφικά του Δημητρίου Γοβδελά και του Χριστοδούλου του Ακαρνάνος, ακολουθεί η περιγραφή της διένεξης μέσα από δημοσιεύματα σε βιβλία ή φυλλάδια και τελειώνει με τη σύντομη περιγραφή του βιβλίου του Δημητρίου Γοβδελά.

Ο Δημήτριος Παναγιώτου Γοβδελάς [1780-1831].

Γεννήθηκε στη Ραψάνη το 1780. Η μητέρα του ήταν αδελφή του επισκόπου Πλαταμώνας και Λυκοστομίου Διονυσίου. Επομένως μεγάλωσε και ανατράφηκε σε μία οικογένεια, πολλά μέλη της οποίας διακρίθηκαν στα γράμματα, τις επιστήμες και το εμπόριο. Τα εγκύκλια μαθήματα τα διδάχθηκε στη Ραψάνη. Διδάσκαλοί του ήταν ο Ιωνάς Σπαρμιώτης και ο Αργύριος Παπαρρίζος. Μάλιστα αναφέρεται ότι ο Γοβδελάς ξεπερνούσε όλους τους συνομηλίκους του στην εξυπνάδα και την οξύτητα του πνεύματος και οι γνώσεις του θεωρούνταν ασυνήθιστα ώριμες για την ηλικία του. Το 1798, σε ηλικία 18 ετών, βρέθηκε για ανώτερες σπουδές στην Βασιλική Ακαδημία της Πέστης όπου σπούδασε Φιλοσοφία, Μαθηματικά και Χημεία. Το 1800, όντας φοιτητής, δημοσίευσε το βιβλίο που αναφέραμε «*Ο εξωστρακισμός του ασεβούς Χριστοδούλου...*». Το 1804 αποφοίτησε από την Ακαδημία του Ιασίου με το δίπλωμα της Φιλοσοφίας. Ακολούθησαν ταξίδια σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης [Βιέννη, Παρίσι και αλλού], όπου γνωρίστηκε με σημαντικές φυσιογνωμίες του γαλλικού και ελληνικού Διαφωτισμού [Barbie de Bocage, Άνθμος Γαζής και άλλοι]. Το 1808 διορίστηκε, για τρία χρόνια, καθηγητής Φιλοσοφίας και Μαθηματικών στην Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου. Το 1816 βρέθηκε ξανά καθηγητής στην ίδια Σχολή, όπου αντικατέστησε τον τυρναβίτη λόγιο Στέφανο Δούγκα. Όμως το 1821, έπειτα από τα επαναστατικά γεγονότα αυτονομίας των Ελλήνων, καταργήθηκαν με σουλτανικό φερμάνι οι Ηγεμονικές Ακαδημίες, με την πρόφαση ότι αποτελούσαν «φωλεές επαναστατών». Οι Οθωμανοί δήμευσαν την περιουσία του και αχρήστευσαν πολλά χειρόγρατά του, έτοιμα προς δημοσίευση. Η εξέλιξη αυτή τον ανάγκασε να καταφύγει προσωρινά στη Βαρσοβία και το 1830 επέστρεψε ξανά στο Ιάσιο. Το 1831, σε ηλικία 51 ετών, απε-

βίωσε, ευρισκόμενος σε έσχατη ένδεια, σύμφωνα με τους βιογράφους του.

Τα έργα του ήταν γραμμένα σε μια αρχαϊζουσα ελληνική γλώσσα, ακατάληπτη από πολλούς, ίσως επειδή παρέμεινε ανυστερήα προσηλωμένος στις αρχές του Ευγενίου Βούλγαρη.

Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε ότι όταν εκτύπωσε το βιβλίο του *Στοιχεία Άλγεβρας*, απέστειλε πενήντα αντίτυπα για να διατεθούν δωρεάν στους μαθητές του Ελληνομουσείου Ραψάνης.

Σαν άτομο ήταν γλωσσομαθής, είχε έναν σχετικά επιθετικό χαρακτήρα και προκάλεσε σε πολλές περιπτώσεις και για διάφορους λόγους, αντιρρήσεις και συγκρούσεις. Το 1793 και ενώ ο Γοβδελάς ήταν μόλις 13 ετών, ο Χριστόδουλος ο Ακαρνάν, τον κατηγορήσε για ακατονόμαστες σεξουαλικές αδυναμίες, με γραφή η οποία δεν περιποιεί τιμή σε φιλοσοφούντα άνδρα. Είναι τέτοιες οι καταγεγραμμένες βωμολοχίες του Χριστοδούλου ώστε διστάζω πραγματικά να τις αναφέρω. Παρ' όλες όμως αυτές τις κατηγορίες, ήταν μία προσωπικότητα αναγνωρισμένη, όχι μόνον στην εποχή του αλλά και μεταγενέστερα.

Δεν θα ήταν αδιάφορο, νομίζω, να σημειώσουμε ότι το όνομα του Γοβδελά αναφέρεται, μαζί με άλλους Έλληνες, σε μυστική αναφορά του κατάσκοπου Μάρκοβιτς προς τις αυστριακές αρχές. Στην αναφορά αυτή καταγράφεται ως ύποπτος για συνεργασία που είχε με τον Άνθιμο Γαζή, με απώτερο σκοπό την απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Οθωμανούς.

Ο Χριστόδουλος Ευσταθίου [1733-1793].

Γεννήθηκε στην Τόχωβα, το σημερινό Ξηρόμερο της Ακαρνανίας, το 1733 από ευσεβείς γονείς. Αφού γεύθηκε τα βασικά μαθήματα στην ιδιαίτερη πατρίδα του, στη συνέχεια μετέβη στο Άγιον Όρος, για να συνεχίσει τις σπουδές στην Αθωνιάδα Σχολή με καθηγητή τον «*πανεπιστήμονα*» Ευγένιο Βούλγαρη. Εκεί ασπάσθηκε και τον μοναχικό βίο. Την ίδια εποχή σπούδαζε στην Αθωνιάδα και ο μετέπειτα επίσκοπος Πλαταμώνος Διονύσιος, με τον οποίο υπήρξαν συμφοιτητές. Κάποια στιγμή ο Χριστόδουλος διέβαλε στον οικουμενικό πατριάρχη Κύριλλο τον Ε' τον δάσκαλό του Ευγένιο Βούλγαρη, με αποτέλεσμα να τον αποπέμψουν από την Αθωνιάδα. Ο ίδιος ο Ευγένιος δεν επαληθεύει το γεγονός αυτό. Κατά τον Χριστόδουλο η αποπομπή από το Άγιον Όρος αυτού και άλλων συμμαθητών του, οφείλονταν στο γεγονός ότι δεν συμμετείχαν «*εις ασελγείας, ακολασίας και σε παράνομα και αθέμιτα έργα*», μια κατηγορία πραγματικά πολύ βαριά. Κατά πόσον όμως ήταν αληθινά όλα αυτά, αν αναλογισθεί κανείς ότι τα γραπτά του ήταν γεμάτα από βωμολοχίες και υπονοούμενα; Έτσι παραμένει πάντα μετέωρη η αμφιβολία: πού σταματάει η αλήθεια και από που αρχίζει το ψεύδος και η ασέβεια;

Μετά την αποπομπή του από το Άγιον Όρος πήγε στη Βιέννη, όπου παρουσιάσθηκε ως λαϊκός και ενώ συμμετείχε ενεργά στα δρώμενα της ορθόδοξης κοινότητας των Ελλήνων της Βιέννης, δεν σταματούσε να κατηγορεί ανοιχτά τους μοναχούς και να αμφισβητεί τα δόγματα και τους πατέρες της Εκκλησίας. Συγχρόνως μελετούσε φιλοσοφία και εντρύφουσε στα έργα των λογίων ανδρών της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού (Berkeley, Cartesius, Leibniz, Locke, Spinosο και άλλων), με συνέπεια να

συνταχθεί με τις νεωτεριστικές ιδέες τους, τις οποίες δίδασκε και διέδιδε στους μαθητές του.

Το 1786 αρχίζει η διαμάχη του με την Εκκλησία, έπειτα από την κυκλοφορία του βιβλίου του *Περί φιλοσόφου...* Επειδή το περιεχόμενό του δέχθηκε εντονότατες κριτικές, αναγκάστηκε να υπερασπισθεί τις ιδέες του αργότερα, με το βιβλίο του *Απάντησις...*, χρησιμοποιώντας πολύ καυστική και βάνανυση γραφή, γεμάτη βωμολοχίες. Πέθανε στη Λειψία το 1793. Οι οπαδοί του ενταφίασαν το σώμα του στις 19 Αυγούστου σε μία πλατεία της πόλης και αργότερα τοποθέτησαν και την προτομή του. Τρεις μήνες μετά τον θάνατό του το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξάπेलυσε εναντίον του ανάθεμα.

Περιγραφή της διένεξης.

Όπως αναφέρθηκε, η διένεξη του Χριστοδούλου Ευσταθίου με τους εκκλησιαστικούς παράγοντες αρχίζει τυπικά το 1786, με την κυκλοφορία του βιβλίου του *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικών, Μεταφυσικών, Πνευματικών και Θείων Αρχών...* Το σύγγραμμα αυτό είναι ουσιαστικά μία εγκυκλοπαίδεια της Φιλοσοφίας και αποτελεί μετάγγιση των ιδεών του Spinoza, μέσα από μετάφραση και σχολιασμό άρθρων της γαλλικής εγκυκλοπαίδειας των D' Alembert και Diderot. Το έργο αυτό του Χριστοδούλου περιείχε, μεταξύ των άλλων, θεωρίες και θέσεις οι οποίες δεν συμβάδισαν με τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Προέβαλλε κυρίως την αρνησιθεία. Αμφισβητούσε το «*τρισυνόστατον της Θεότητος*», αρνιόταν τους πατέρες της Εκκλησίας, την αγιότητα των αγίων, την εντιμότητα και την πνευματικότητα του Ιερατείου. Οι ιδέες του αυτές, όπως ήταν φυσικό, σκανδάλισαν πολλούς και είναι άξιο περιέργειας πώς ένας μοναχός, ο οποίος σπούδασε στην Αθωνιάδα Σχολή, παρασύρθηκε από την πανθεϊστική φιλοσοφία. Το γεγονός προκάλεσε μεγάλο θόρυβο και πήρε τεράστιες διαστάσεις. Η αντίδραση της Εκκλησίας ήταν αναμενόμενη και αρχικά εκφράστηκε με αντιρρητικά κείμενα.

- Πρώτος που αντιτάχθηκε στις δοξασίες του Χριστοδούλου ήταν ο Ιωάννης Τατλικάρης από τη Ραιδεστό, αδελφός του μητροπολίτη Αθηνών Αθανασίου, ο οποίος λίγο πριν από το 1790, ενώ βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, έγραψε κάποιο φυλλάδιο, με σκοπό να αναιρέσει τις ιδέες του Χριστοδούλου. Το χειρόγραφο όμως παρέμεινε ανέκδοτο και τελικά χάθηκε και έτσι δεν γνωρίζουμε το ακριβές περιεχόμενό του.

- Ακολούθησε το 1791 ο Αθανάσιος Ψαλλίδας, ο οποίος εξέδωσε στη Βιέννη την *Επιστολή Ευγενίου του Βουλγάρους ...προς αναίρεσιν τινός φληνάφου δυσσεβούς...* Με την επιστολή αυτή ο Ευγένιος Βούλγαρης αναιρεί τα φληναφήματα κάποιου δυσσεβούς, τον οποίο δεν κατονομάζει αλλά προφανώς εννοεί τον Χριστόδουλο και απαντά στις θεωρίες του μαθητή του με συγκροτημένη επιχειρηματολογία και συγκρατημένη φανατική διάθεση.

- Όμως εκείνο το βιβλίο που εξόργισε τον Χριστόδουλο ήταν η *Ακολουθία Ετεροφθάλμου και Αντιχρίστου Χριστοδούλου του εξ Ακαρνανίας*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1793.

Στο βιβλίο αυτό προηγείται μία ξυλογραφία, η οποία παριστάνει τον Χριστόδουλο

να είναι καθισμένος σε γραφείο και να γράφει, ενώ κάποιος διάβολος πετά μπροστά του και φαίνεται να συμπαρίσταται στα γραπτά του. Δίπλα διαβάζουμε τους στίχους: «*Συνέλαβες πόνον και έτεκες ανομίαν, λάκκον γαρ ώρυξας και εν αυτώ περιπέπτωκας*».

Στη συνέχεια υπάρχει μία προσβλητική προσφώνηση προς τον Χριστόδουλο, γραμμένη από τον Αθανάσιο Πάριο και εν συνεχεία αναφέρεται το θαύμα που έγινε στο Λιτόχωρο, σε κάποιον μαθητή της Σχολής της Ραψάνης, οπαδό των θέσεων του Χριστοδούλου.

Έπεται η *Ακολουθία*, την οποία συνέγραψε, κατά την εκτίμηση του Χριστοδούλου, ο επίσκοπος Πλαταμώνος Διονύσιος Μιχαήλ. Το κείμενο του κεφαλαίου αυτού αποτελεί μία παρωδία εκκλησιαστικής ακολουθίας, διανθισμένο με σατυρικά τροπάρια, αναγνώσματα, συναξάρι και όλα τα λοιπά μέρη του τυπικού μιας λειτουργικής ακολουθίας. Εάν πράγματι η βιογραφία του Χριστοδούλου είναι έργο του Διονυσίου, γεγονός που πολλοί ερευνητές το αμφισβητούν, τότε θα πρέπει να αναθεωρήσουμε πολλά για τον χαρακτήρα, την αγαθότητα και την επιείκεια που πρέπει να διέπει κάθε ιεράρχη της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αυτό διότι το κείμενο της *Ακολουθίας* είναι γεμάτο από βαρύτατες κατηγορίες και εκούσιες προσβλητικές ανακρίβειες, ασυνήθιστες σε εκκλησιαστικό άνδρα. Και δεν είναι μόνο τα φρικτά επίθετα, με τα οποία χαρακτηρίζεται ο Χριστόδουλος, αλλά, το χειρότερο, σατιρίζεται και η αναπηρία του (μονόφθαλμος), επειδή σε μικρή ηλικία έχασε το ένα του μάτι, όταν προσβλήθηκε από ευλογία. Από την ανάγνωσή του φαίνεται χαρακτηριστικά ότι ο συγγραφέας της *Ακολουθίας*, με το απαξιωτικό αυτό κείμενο ήθελε να γελοιοποιήσει τον Χριστόδουλο, αλλά δεν είναι σίγουρο αν τελικά τα κατάφερε.

Όταν ο Χριστόδουλος πληροφορήθηκε το περιεχόμενο της *Ακολουθίας*, συνέγραψε «*εν σπουδή*» την ίδια χρονιά (1793) την απάντησή του: «*Απάντησις Ανωνύμου προς τους αυτού άφρονas κατηγόρους, επονομασθείσα Περί Θεοκρατίας...*», αλλά τον πρόλαβε ο θάνατος και δεν την είδε τυπωμένη. Οι μαθητές του την εξέδωσαν δεκαπέντε ημέρες μετά τον θάνατό του, βιαστικά, γι' αυτό και το βιβλίο βρίθκει ορθογραφικών και συντακτικών λαθών. Στο έργο αυτό ο Χριστόδουλος πρωταρχικά ενοχοποιεί τον Διονύσιο, τον οποίο θεωρεί συντάκτη της *Ακολουθίας* και του προσάπτει βαρύτατες κατηγορίες «*...έχει πλύστραν, μαγείρισαν, διδασκάλαν και ιάτρισσαν, η οποία από την πρώτην του Σεπτεμβρίου έως το τέλος του Ιουνίου μηνός, τον θεραπεύει από άπαντα τα ψυχικά και σωματικά πάθη, συννευρισκόμενον ομού με αυτήν, τους δε λοιπούς δύο μήνας, τον Ιούλιον και τον Αύγουστον εξέρχεται θερίζων όπου ουκ έσπειρε, και συνάγων όθεν ου εσκόρπισεν, ως τύραννος δεσπότης, δια να έχει τους λοιπούς δέκα μήνας να τρώγει και να πίνει πλουσιώτατα με την ειρημένην ιάτρισσάν του...*».

Εκτός από τον Διονύσιο κατηγορεί επίσης, χωρίς να τους κατονομάζει, τον Ευγένιο Βούλγαρη και τον Αθανάσιο Ψαλλίδα. Τον Δημήτριο Γοβδελά μάλιστα, ηλικίας τότε 13 ετών, τον κατηγορεί με ακατονόμαστες λέξεις και φράσεις, υπονοώντας σαφώς κάποια σεξουαλική του ιδιαιτερότητα.

Τελικά, όπως αναφέρθηκε, το έργο αυτό στάθηκε η αφορμή να αφορισθεί ο Χριστόδουλος μεταθανάτια (Νοέμβριος 1793) από την Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ο «Εξωστρακισμός» του Δημητρίου Γοβδελά.

Το τελευταίο επεισόδιο στη διένεξη του Χριστοδούλου με την Εκκλησία αποτέλεσε το βιβλίο του Δημητρίου Γοβδελά *Ο Εξωστρακισμός του ασεβούς Χριστοδούλου του μονοφθάλμου του εξ Ακαρνανίας...* Το 1800, σε ηλικία 20 ετών, ενώ ο συγγραφέας ήταν ήδη φοιτητής στην Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου, εξέδωσε το βιβλίο αυτό 42 σελίδων, σπανιότατο σήμερα, το οποίο περιέχει κατά σειράν:

- Το *Προοίμιον προς τους Ευσεβείς Αναγνώστας*, όπου μεταξύ άλλων ο Γοβδελάς μετονομάζει χλευαστικά τον Χριστόδουλο σε Χοιρόδουλο μονόφθαλμο «...τετυφλωμένον όχι τόσο κατά το σώμα, όσον κατά την ψυχήν...» και καταλήγει με την προτροπή στους Χριστιανούς «...όστις... έχει ή δωρεάν έλαβε το... ασεβές βιβλιδάριον, ευθύς... να το ρίψη εις την φωτιάν...».

- Ακολουθεί το *Φρικτόν Συνοδικόν*, δηλαδή το κείμενο του αφορισμού του Χριστοδούλου από την οικουμενική σύνοδο, με ημερομηνία Νοέμβριος 1793, δηλ. τρεις μήνες μετά τον θάνατό του.

- Και το σύγγραμμα τελειώνει με έναν επίλογο, εν είδει επιστολής του συγγραφέα προς κάποιον «Γάϊον τον Ελλογιμώτατον», πιθανότατα ανύπαρκτο πρόσωπο. Η επιστολή αυτή στην αρχή περιέχει μία σύντομη φιλοσοφική πραγματεία και συνεχίζει με την καταφορά εναντίον του Χριστοδούλου, οι θέσεις του οποίου αντικρούονται από τον Γοβδελά με την παράθεση βιβλικών ή φιλοσοφικών χωρίων.

Τα κείμενα του βιβλίου αυτού, τα οποία γράφτηκαν από τον εικοσαετή Δημήτριο Γοβδελά, εντυπωσιάζουν για την πληρότητα, την ευρυμάθεια, την πληθώρα επιχειρημάτων, την αρχαιοπρεπή γραφή, αλλά και την απουσία αντιλόγου σε όσα άθλια του προσήψε στην «Απάντηση» ο Χριστόδουλος. Έτσι ο Γοβδελάς δεν ακολουθήσε την τακτική του Διονυσίου, ο οποίος κατακεραύνωσε με προσβλητικά επίθετα τον ασεβή ετερόφθαλμο. Γι' αυτό και πιστεύεται ότι ο Γοβδελάς συμμετείχε στη διαμάχη αυτή μάλλον από συμπαράσταση προς τον θείο του Διονύσιο και όχι από προσωπική πεποίθηση.

Επίλογος

Για να εξηγήσουμε συμπεριφορές και γεγονότα αυτής της διαμάχης, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι έλαβε χώρα σε μια περίοδο που ο απόηχος της γαλλικής επανάστασης και όσων προηγήθηκαν αυτής, ήταν πρόσφατος και έντονος, τόσο στους Έλληνες λογίους οι οποίοι παρεπιδημούσαν στην Κεντρική Ευρώπη, όσο και σε ολόκληρο το υποδουλωμένο γένος. Μέσα από τα κείμενα των βιβλίων που κυκλοφόρησαν κατά την διάρκεια της διαμάχης, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι καθρεπτίζονται οι αντιθέσεις δύο διαφορετικών κόσμων, οι οποίοι συγκρούονται με αβυσσαλέο πάθος. Από τη μια ο ορθόδοξος Κλήρος, «*συντηρητικός έκπαλαι*» και από την άλλη οι λόγιοι, οι οποίοι διέπονταν από τις νέες φιλοσοφικές δοξασίες που αναδύθηκαν την περίοδο εκείνη στους κόλπους των σοφών της Ευρώπης. Από την άποψη αυτή, η *Απάντησις* του Χριστοδούλου, με το αντικληρικό πνεύμα που εκφράζει, θα μπορούσε δικαιολογημένα να χαρακτηριστεί ως προοίμιο της *Ελληνικής Νομαρχίας*.

Όσον αφορά τώρα για τους δύο αναφερόμενους πρωταγωνιστές της διένεξης, πρέ-

πει να τονίσουμε εκτός των άλλων και ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα.

- Ο Δημήτριος Γοβδελάς βρέθηκε στη δίνη της διαμάχης προφανώς χωρίς να το θέλει, υπερασπιζόμενος τη θέση του θείου του και δημοσίευσε τις προσωπικές του απόψεις όταν ενηλικιώθηκε, δηλαδή επτά ολόκληρα χρόνια μετά τον θάνατο του Διονυσίου, αλλά και του Χριστοδούλου.

- Για τον Χριστόδουλο οι απόψεις δίστανται και βασικά εξαρτώνται από την οπτική γωνία με την οποία τον αντίκριζαν οι διάφοροι λόγιοι. Ο Αθανάσιος Ψαλλίδας, ο Ευγένιος Βούλγαρης και πολλοί άλλοι, που ανήκουν στην εκκλησιαστική επιρροή, τον χαρακτηρίζουν άθεο και ασεβή και τον κοσμούν με διάφορα προσβλητικά επίθετα. Αντίθετα ο Κ. Θ. Δημαράς, δύο αιώνες αργότερα, τον περιγράφει ως έναν χαρακτηριστικό τύπο φωτισμένου πνεύματος του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα, ενώ ο Τρύφων Ευαγγελίδης τον κατατάσσει χωρίς ενδοιασμούς στους Διδασκάλους του Γένους.

Τελικά, μήπως πρέπει να υποθέσουμε ότι ο Χριστόδουλος υπήρξε το θύμα μιας εποχής, όπου οι ιδέες του Διαφωτισμού είχαν αρχίσει να διαβρώνουν το προαιώνιο εκκλησιαστικό άτρωτο και αλάθητο;

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΟΥΜΑΚΗΣ

ΤΟ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ «ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΣΑΔΟΥΚΑ»

Η ίδρυσή του

Στις 27 Απριλίου του έτους 1950 εμφανίστηκε στον συμβολαιογράφο Αθηνών Ανδρέα Παιδάκη η Μαρία Χήρα Χρήστου Σαδούκα, το γένος Βλυσιάδου, οικοκυρά κάτοικος Π. Ψυχικού και δήλωσε ότι ο αποβιώσας την 3η Νοεμβρίου του έτους 1949 σύζυγός της Χρήστος Βασιλείου Σαδούκας, συνταξιούχος, γενικός επιθεωρητής Δημοσίων Έργων, άφησε στην ίδια την εντολή, όσο ακόμη ζούσε, να προβεί στη σύσταση φιλεκπαιδευτικού ιδρύματος που θα αποσκοπούσε στην οικονομική ενίσχυση των άπορων μαθητών που κατάγονται από την Ραψάνη Ολύμπου, γενέτειρα του πατέρα του συζύγου της, του Βασιλείου Λουκά Σαδούκα.

Το ζεύγος Χρήστου και Μαρίας Σαδούκα.

Σύμφωνα με τη Μαρία Σαδούκα, η σύσταση του ανωτέρω ιδρύματος αποτελούσε διακαή πόθο του αείμνηστου συζύγου της και συνάδει με το κληρονομικό της δικαίωμα, όπως αυτό προκύπτει από την ιδιόχειρη διαθήκη του συζύγου της με ημερομηνία 9 Δεκεμβρίου 1943. Η διαθήκη αυτή, που κηρύχτηκε κυρία με την υπ' αριθ. 9340/1949 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών, συντάχθηκε σε προχωρημένη ηλικία από τον σύζυγό της, είναι σύντομη και διαφαίνεται η ευγένεια ψυχής του διαθέτη.

Στη διαθήκη του ο Χρήστος Βασιλείου Σαδούκας αφήνει στον γαμπρό του, Σπύρο

Μαύρο, ένα οικοπέδο στο Π. Ψυχικό, προκειμένου να επαυξήσει την προίκα της ανεψιάς του, της Καίτης Σ. Μαύρου. Το υπόλοιπο της περιουσίας του κληροδοτεί στη σύζυγό του Μαρία, το γένος Ιωάννη Χρ. Βλυσιάδου. Εδώ ανήκει προφανώς και το έτερο ακίνητο στο Π. Ψυχικό, το οποίο αγοράστηκε από τον ίδιο ένα χρόνο πριν, το 1928, και το οποίο αποτελεί και το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο του Ιδρύματος. Στη διαθήκη δεν γίνεται καθόλου λόγος για τη σύσταση φιλεκπαιδευτικού ιδρύματος. Φαίνεται ότι η ιδέα αυτή ωρίμασε αργότερα στο μυαλό του Χρήστου Σαδούκα, ο οποίος και την εκμυστηρεύτηκε στη σύζυγό του Μαρία και εκείνη, αμέσως μετά τον θάνατό του [1949], έσπευσε να εκπληρώσει στο ακέραιο την επιθυμία του συζύγου της. Όλα τούτα δείχνουν, ασφαλώς, το ακέραιο ήθος που διέκρινε και τους δύο αλλά και τις αρμονικές τους σχέσεις.

Η λειτουργία του Ιδρύματος

Το φιλεκπαιδευτικό ίδρυμα, το οποίο συστήθηκε με την υπ' αριθ. 16652/1950 πράξη του συμβολαιογράφου της Αθήνας Αριστέιδη Παιδάκη, φέρει την επωνυμία «Ίδρυμα Βασιλείου Λουκά Σαδούκα». Ο τίτλος του Ιδρύματος οφείλεται στην επιθυμία του Χρήστου Σαδούκα να τιμήσει τον πατέρα του, που καταγόταν από τη Ραψάνη. Με το Β. Δ της 1.2.1951 (ΦΕΚ 52/19.2.1951), το Ίδρυμα απέκτησε και την απαραίτητη για τη λειτουργία του νομική υπόσταση. Στα επτά άρθρα του καταστατικού του καθορίζονται με ακρίβεια: ο σκοπός της ίδρυσής του, ο τίτλος του, η διοίκηση και η λειτουργία του.

Σύμφωνα με το άρθρο 4, το Ίδρυμα θα διοικείται από τριμελή επιτροπή στην οποία πρόεδρος θα είναι ο αρχαιότερος εφέτης του Εφετείου της Λάρισας και μέλη ο εκάστοτε επιθεωρητής Δημοσίων Έργων και ο εκάστοτε επιθεωρητής Μέσης Εκπαίδευσης της περιφέρειας Λάρισας.

Μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος στα άρθρα 89 § 1,2 και 118 § 4,5 της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής (ΦΕΚ 84/Τ. Α/17.4.2001), πρόεδρος της επιτροπής ορίζεται δικαστικός αντιπρόσωπος ή πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (Ν 2493/αρθρ. 2 Β/26.3.2002).

Σήμερα καθήκοντα προέδρου της Διοικούσας Επιτροπής ασκεί η πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους κ. Βάνα Παπακωνσταντίνου, ενώ ως μέλη ορίστηκαν ο κ. Ιωάννης Καραμήτρος, δ/ντής της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και ο κ. Χρήστος Λυτροκάπης, Δ/ντής Τεχνικών Υπηρεσιών του Ν. Λάρισας.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 και μέχρι τον θάνατο της ιδρύτριας [1984], ανήκε στην ίδια η ψιλή κυριότητα της οικίας στο Π. Ψυχικό Αττικής, στην οδό Μαραθωνοδρόμων 49, επί οικοπέδου 1308 τ. μ. Μετά τον θάνατό της όλη η περιουσία περιήλθε στο Ίδρυμα.

Σύμφωνα με τα άρθρα 2, 5 και 6, σκοπός του Ιδρύματος είναι η διενκόνιση για την ολοκλήρωση των σπουδών στη Μέση Εκπαίδευση των άπορων και επιμελών μαθητών που κατάγονται από τη Ραψάνη. Ο αριθμός των μαθητών, οι οποίοι θα επιλέγονται, θα είναι ανάλογος με τα έσοδα του Ιδρύματος και σε κάθε περίπτωση η επικουρία θα είναι σημαντική. Η επιλογή θα γίνεται με βάση την οικονομική κατάσταση κάθε οικογένειας των μαθητών, αλλά και την επιμέλειά τους στο σχολείο. Ακόμη λαμβάνεται υπόψη εάν ο μαθητής και η οικογένειά του κατοικούν στη Ρα-

ψάνη.

Η Μαρία Σαδούκα απεβίωσε στις 27.11.1984 και από την ημερομηνία αυτή άρχισε η λειτουργία του Ιδρύματος. Ένα χρόνο πριν, όμως, (1.12.1983) συνέταξε τη διαθήκη της σε ηλικία 89 ετών, ενώπιον της συμβολαιογράφου της Αθήνας Μαρίας Δημ. Πολίτη, με την οποία άφησε ολόκληρη τη μερίδα της στο οικογενειακό της κτήμα της Ποσειδωνίας της Σύρου στα τρία ανίψια της: στο Γιάννη Δημ. Περσάκη, στη Γεωργία σύζυγο του Αντώνη Αρφάνη και στη Γιάννα, θυγατέρα του Δημητρίου Περσάκη. Δεν αναφέρεται διόλου στην κληρονομηθείσα από τον σύζυγό της οικία στο Π. Ψυχικό, για τον λόγο ότι το θέμα αυτό το είχε τακτοποιήσει με τη σύσταση του Φιλεκπαιδευτικού Ιδρύματος «Βασιλείου Λουκά Σαδούκα» τον Απρίλιο του 1950. Ήδη όμως πριν από το θάνατό της η ιδρύτρια, στις 15.8.1983, ενοικίασε το οίκημα του Ιδρύματος στον Αθανάσιο Σταμούλη, εκδότη βιβλίων, για μία πενταετία και με μηνιαίο μίσθωμα 20.000 δραχμές.

Έως το 1990 η Κοινότητα της Ραψάνης έδειξε ζωντανό ενδιαφέρον για τη λειτουργία του Ιδρύματος και επεδίωξε διά του προέδρου της Ιωάννη Χρυσικού, μέσω της Διοικούσας Επιτροπής, αφενός μεν να εισπράξει τα οφειλόμενα ενοίκια και αφετέρου να διευρύνει τους σκοπούς του Ιδρύματος, προκειμένου να διευκολύνονται οικονομικά και οι σπουδαστές των Α.Ε.Ι για την ολοκλήρωση των σπουδών τους. Με την από 29.2.1988 αίτησή του ενώπιον του Εφετείου στην Αθήνα ο πληρεξούσιος δικηγόρος του Ιδρύματος κ. Γ. Γαγάρας ζήτησε την τροποποίηση του ιδρυτικού καταστατικού, σύμφωνα με τα διαλαμβανόμενα στο αρ. 2/1987 πρακτικό της Διοικούσας Επιτροπής, η οποία όμως απορρίφθηκε. Ο ενοικιαστής κατέβαλλε στο Ίδρυμα το ανωτέρω μίσθωμα μέχρι 30.11.89. Στις 11.7.1989 ανοίχθηκε λογαριασμός στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο και εκδόθηκε το υπ. αριθ. 9585099 βιβλιάριο καταθέσεων στο όνομα του προέδρου της Κοινότητας Ραψάνης Ιωάννη Χρυσικού, όπου και κατατέθηκε το ποσό των 1.107.604 δραχμών, από νέες καταθέσεις και τους τόκους.

Έκτοτε και έως τις 5.2.1999 δεν συνεδρίασε η Διοικούσα επιτροπή του Ιδρύματος ούτε καταβλήθηκε άλλο ενοίκιο. Στις 5.2.1999 συνεδρίασε η Διοικούσα Επιτροπή υπό τη νέα της σύνθεση: τον εφέτη Λάρισας κ. Ευστάθιο Τσουκαλά, ως πρόεδρο της Δ. Ε και τους κ.κ. Πέτρο Ηλιάδη και Σωτήριο Καραμέτα, διευθυντές αντίστοιχα των Τεχνικών Υπηρεσιών και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ως μέλη, ενώ γραμματέας της Επιτροπής ορίστηκε ο κ. Αθανάσιος Δουμακής, λυκειάρχης τότε και πρόεδρος του Μορφωτικού Συλλόγου Ραψάνης. Η Δ. Ε αποφάσισε να κινηθεί δικαστικά με αγωγή κατά του ενοικιαστή Αθανασίου Σταμούλη, προκειμένου να απελευθερωθεί το οίκημα. Ο κ. Ευστάθιος Τσουκαλάς, κατά την περίοδο της θητείας του, επέδειξε ζωντανό ενδιαφέρον για την καλή λειτουργία του Ιδρύματος, αλλά παραιτήθηκε από τη θέση του προέδρου στις 19.6.2002 επικαλούμενος το ασυμβίβαστο ως προς την ιδιότητα του δικαστικού λειτουργού, σύμφωνα με τα άρθρα 1 § 2, 2 § 2 και 5 του ν. 2993/2002. Στη θέση του Ευσταθίου Τσουκαλά τοποθετήθηκε η κ. Βάνα Παπακωνσταντίνου, πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, η οποία ασκεί καθήκοντα προέδρου από τις 23.4.2003 μέχρι σήμερα.

Η Δ. Ε κατόρθωσε, εν τέλει, να ελευθερώσει το οίκημα, καθώς στις 24.7.2003 υπογράφηκε μεταξύ της Δ. Ε και του ενοικιαστή κ. Αθανασίου Σταμούλη η λύση μίσθωσης, ο οποίος κατέβαλε το ποσό των 13.100 ευρώ για τα καθυστερούμενα μισθώματα

στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων.

Με τα χρήματα αυτά, καθώς και με το χρηματικό ποσό το οποίο κατατέθηκε σε βιβλιάριο του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου στο όνομα του τότε προέδρου Ιωάννη Χρυσικού που προαναφέραμε, η Δ. Ε είναι σε θέση σήμερα να καλύπτει τις στοιχειώδεις ανάγκες διαχείρισης του Ιδρύματος. Εξάλλου με τα χρήματα αυτά η Δ. Ε μπόρεσε για πρώτη φορά να ενισχύσει οικονομικά πέντε μαθητές του Γυμνασίου και Λυκείου Πυργετού, που κατάγονται από τη Ραψάνη. Σε ειδική τελετή, η οποία πραγματοποιήθηκε στη Ραψάνη, στις 24 Ιουλίου 2003, η Δ. Ε παρέδωσε στους πέντε αυτούς μαθητές ισάριθμα βιβλιάρια του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου με το ποσό των 1.000 ευρώ στον καθένα.

Παρόλα αυτά, όμως, δεν κατέστη δυνατή μέχρι σήμερα η πλήρης αξιοποίηση του ακινήτου. Βασική αδυναμία όλων των κληροδοτημάτων είναι οι περίπλοκες και χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες. Σύμφωνα με το καταστατικό του Ιδρύματος, η παροχή βοήθειας προς τους μαθητές της Ραψάνης θα πρέπει να στηριχτεί καταρχήν στην εκμίσθωση του ακινήτου και, αν αυτό δεν είναι δυνατόν, τότε να προχωρήσουμε στη διαδικασία της εκποίησης.

Η Δ. Ε απευθύνθηκε στην Κτηματική Υπηρεσία, αρμόδια Υπηρεσία για τις εκμισθώσεις ακινήτων του δημοσίου, η οποία και αποφάνθηκε, μετά από μελέτη του αρμόδιου μηχανικού, ότι επειδή το οίκημα είναι παλαιό (1930), απαιτούνται εργασίες συντήρησης πιθανού κόστους άνω των 150.000 ευρώ. Πώς όμως θα εξευρεθεί το ποσό αυτό;

Η Δ. Ε απευθύνθηκε, εν τέλει, στην Υπηρεσία Κληροδοτημάτων της Περιφέρειας Θεσσαλίας και ζήτησε την έγκριση για την εκποίηση του ακινήτου (πράξη 4/1.3.2007). Η Υπηρεσία Κληροδοτημάτων ενέκρινε την εκποίηση του ακινήτου, όχι όμως και την πώληση με αντιπαροχή, αφού αυτό δεν προβλέπεται από το ιδρυτικό καταστατικό. Σύμφωνα με το ν. 155/1976, για να δοθεί το ακίνητο για αντιπαροχή ή για να αγοραστούν άλλα ακίνητα, με τα χρήματα που θα εισπραχθούν από την πώληση, απαιτείται απόφαση του Εφετείου Αθηνών, στο οποίο πρέπει να προσφύγει η Δ. Ε

Μετά από αυτό η Δ. Ε. ετοίμασε το σχετικό φάκελο, ο οποίος περιλαμβάνει : Μελέτη αποτύπωσης του κτιρίου και του περιβάλλοντος χώρου, έκθεση εκτίμησης της αγοραίας αξίας από το ΣΟΕ, Έκθεση της αντικειμενικής αξίας και φυσικά τους όρους της προκήρυξης. Αρχική τιμή εκκίνησης ορίστηκε το ποσό των 3.800.000 ευρώ. Η διαδικασία της εκποίησης είναι η πλειοδοτική ανοιχτή δημοπρασία. Ωστόσο, η σημερινή δυσμενής οικονομική συγκυρία δεν επιτρέπει την πώληση του ακινήτου και επομένως η Δ. Ε θα πρέπει να στραφεί στη διαδικασία της μακροχρόνιας μίσθωσης ή, πράγμα που είναι και το πιθανότερο, να προσφύγει στο Εφετείο για πώληση με αντιπαροχή. Οι επόμενοι μήνες θα δείξουν προς ποια κατεύθυνση θα οδηγηθεί τελικά η Δ. Ε. ώστε το Ίδρυμα να αποκτήσει την οικονομική εκείνη ευχέρεια που απαιτείται, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η βούληση του διαθέτη.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΟΥΜΑΚΗΣ

ΝΕΟΤΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ ΤΟΥ 1878 ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΑΨΑΝΙΩΤΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟ Ν. ΜΠΕΤΣΙΟ¹

Ο Απ. Ν. Μπέτσιος (Ραψάνη 1890–Λάρισα 1985) υπήρξε δραστήριο άτομο. Στη Λάρισα, όταν κατέβηκε το 1926, έγινε οινομάγειρας, ενώ παράλληλα ασχολήθηκε και με την εμπορία οίνου. Μετά το 1950 ασχολήθηκε με την οινοποίηση. Πήρε μέρος σε εκθέσεις κρασιού και έλαβε διακρίσεις. Παράλληλα ασχολήθηκε με τη μελέτη ιστορικών, κυρίως, βιβλίων, ενώ υπήρξε και αυτοδίδακτος ιεροψάλτης. Από το οικογενειακό του περιβάλλον² πληροφορούμαστε ότι από το έτος 1960 επιδόθηκε και στη συγγραφή διάφορων πονημάτων.³

Το χειρόγραφο που σας παρουσιάζουμε είναι τμήμα ενός πυκνογρααμμένου τετραδίου 380 σελίδων το οποίο αναφέρεται σε ιστορικά γεγονότα της Ραψάνης και όχι μόνο. Σύμφωνα με μαρτυρίες της οικογένειάς του το κείμενο γράφτηκε στη δεκαετία του 1970, παρουσιάζει δε αρκετό ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά, κυρίως, τα αναφερόμενα στην πυρπόληση της Ραψάνης γεγονότα τον Φεβρουάριο του 1878. Ο ίδιος σημειώνει ότι αυτό αποτελεί αντιγραφή «ενός εντύπου του διδασκάλου Γρηγορίου Δ. Παπαδημητρίου». ⁴ Αναζητήσαμε το ανωτέρω έντυπο και μετά από προσεκτική αντιπαράβολή των δύο κειμένων διαπιστώσαμε ότι εδώ ο Απ. Ν. Μπέτσιος αδικεί τον εαυτό του, επειδή δεν πρόκειται για πιστή αντιγραφή. Απλώς στηρίζεται στο ανωτέρω κείμενο, αντιγράφει ορισμένες φράσεις, συμπληρώνει όμως και δικές του κρίσεις ή πληροφορίες. Χαρακτηριστική είναι π.χ. η περίπτωση των εννιά εκτελεσθέντων από τους Οθωμανούς Ραψανιωτών, αριθμό με τον οποίο συμφωνεί και Γρ. Δ. Παπαδημητρίου, αλλά δεν υπάρχει πλήρης ταύτιση στα αναγραφόμενα ονόματα. Θα λέγαμε ότι το κείμενο του Γρ. Δ. Παπαδημητρίου αποτέλεσε για τον Απ. Ν. Μπέτσιο ένα είδος οδηγού όμως ο συγγραφέας δεν αρκέσθηκε σ' αυτό. Θα είχε ασφαλώς υπόψη του και άλλα κείμενα, ενδεχομένως το βιβλίο του Αμβροσίου Κασάρα, που αναφέρεται στην Επισκοπή Πλαταμώνος, το οποίο βρέθηκε στο αρχείο του, ή και το βιβλίο για την επανάσταση του Ολύμπου του Μ. Δ. Σεϊζάνη.⁵ Ακόμη, ενώ ο Γρ. Δ. Παπαδημητρίου

1. Αναδημοσίευση από το *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 62 (Λάρισα 2012) 137-144.

2. Ευχαριστώ θερμά τους εγγονούς του: Απόστολο Β. Μακρή και Αθανάσιο Β. Μακρή για τις πληροφορίες που μου έδωσαν, γύρω από τη ζωή του παππού τους, καθώς και για τὰ χειρόγραφα που μου εμπιστεύθηκαν.

3. Έγραψε ιδιοχείρως, χωρίς να προχωρήσει σε έκδοση: α) Δύο τετράδια, 328 σελίδων το πρώτο και 280 σελίδων το δεύτερο, με ποικίλα ιστορικά κείμενα. β) Ένα εγχειρίδιο για τη σηροτροφία. και γ) Δύο σημειωματάρια με εκκλησιαστική μουσική, για προσωπική χρήση.

4. Γρηγόριος Δ. Παπαδημητρίου, *Φωνή εκ του Ολύμπου*, εν Βόλω 1910, 9-14. Ευχαριστώ τον Βασίλη Φ. Πλάτανο, για το φωτοαντίγραφο του εν λόγω εντύπου.

5. Μιλτιάδης Δ. Σεϊζάνης, *Η πολιτική της Ελλάδος και η Επανάσταση του 1878*, εν Αθήναις

αναφέρεται αποκλειστικά στα διαδραματισθέντα στη Ραψάνη, ο Απ. Ν. Μπέτσιος εξιστορεί και τα γεγονότα στην ευρύτερη περιοχή του Λιτοχώρου.

Από το εν λόγω κείμενο, αλλά και από τις άλλες του εργασίες ο Απ. Ν. Μπέτσιος αποδεικνύει το ενδιαφέρον για την ιστορία του τόπου του. Είναι ακόμη ενημερωμένος και για ποικίλα άλλα θέματα, όπως είναι η βυζαντινή μουσική, η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα, η οινοποίηση. Γενικότερα, αν και δεν απέκτησε ανώτερη μόρφωση, υπήρξε άτομο με πνευματική καλλιέργεια και ευαισθησία, κερδίζοντας με τη συμπεριφορά του την εκτίμηση των συμπατριωτών του.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ ΤΟΥ 1878⁶

Η επανάσταση του Ολύμπου του 1878 συνετέλεσε διά την απελευθέρωσιν της Θεσσαλίας. Στόν Όλυμπο τότε ὑπῆρχον περί τὰ δέκα καπετανάτα.⁷ Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τοῦ Ὀλύμπου ἐμπνεόμενοι ἀπὸ φιλοπατρίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ καθοδηγούμενοι ἄρχισαν νά ζητοῦν ὅπλα καὶ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν δι' ἄγωνα. Καὶ ἀναγκαστικῶς ἐσχηματίσθη εἰς Ἀθήνας ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ ὁργανώσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἁγῶνος.⁸

Ἐπίκεντρα τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἡ Ραψάνη καὶ τὸ Λιτόχωρον ὡς ἔδρα προσωρινῆς διοικήσεως, μέ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τὸν Ἱερομ.τῆς Μονῆς Πέτρας Λιτοχώρου⁹ Νικηφόρον, τὸν ἐπίσκοπον Κίτρους Νικόλαον,¹⁰ τὸν Ἰωάννην [Γ.] Βεργίδην, Γ. Β. Ζαχα-

1878, 152-155' Αμβρόσιος Κασσάρας, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 1895.

6. Στο κείμενο, που παρουσιάζουμε, διορθώσαμε μόνο τα ορθογραφικά και συντακτικά λάθη, προκειμένου να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στην κατανόηση του κειμένου. Όπου αλλού έγιναν διορθώσεις, αυτές σημειώνονται στις παραπομπές.

7. Εννοεί, προφανώς, τα παλαιά αρματολίκια, τα οποία όμως καταργήθηκαν το 1836. Παρόλα αυτά, η παρουσία πολλών αγωνιστών της ελευθερίας στους ορεινούς όγκους της Θεσσαλίας και Μακεδονίας ήταν έντονη την περίοδο αυτή. Βλ. Μιλτιάδης Δ. Σεϊζάνης, *ό. π., σ. 152-155* Περικλής Δουλμέζ, «Ένα τουρκικό μπουγιουρντί του 1836 για τη δίωξη των θεσσαλών κλεφταρματολών», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 8 (1985) 185-189' Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι, τα κλέφτικα, Ερμής*, Αθήνα 1973, ιθ'.

8. Αναφέρεται στη συγκρότηση της Μακεδονικής Επιτροπής, στις αρχές Ιανουαρίου του 1878, η οποία ανέλαβε την οργάνωση επανάστασης στη Μακεδονία. Η εντολή δόθηκε από την Κεντρική Επιτροπή Αγώνος, η οποία είχε την εποπτεία των επαναστατικών κινήματων των όμορων περιοχών, καθώς και της Κρήτης. Βλ. Ιωάννης Σ. Νοτάρης, *Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1966, 11-14.

9. Η Ιερά Μονή της Πέτρας βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του Ολύμπου, σε ύψος 430 μ., κοντά στο ομώνυμο χωριό και μακριά από το Λιτόχωρο. Εννοεί, προφανώς, την Μονή του Αγίου Διονυσίου του Λιτοχώρου.

10. Πρόκειται για πολύ σημαντικό ιεράρχη. Γεννήθηκε στη Στενήμαχο της Ανατολικής Ρωμυλίας, το 1840, και πέθανε στην Αθήνα το 1882. Διακρίθηκε στην επανάσταση του 1878, στην οποία και πρωτοστάτησε. Περισσότερα, βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π., σ. 190-192*.

ριάδην, Π. Α. Γεωργίου, καί μέ πρόεδρον τόν Γεώρ. Κοροβάγκον,¹¹ ἀφοῦ τά ὅπλα καί πολεμοφόδια μετακομίζοντο εἰς τήν ὀχυράν Μονήν τῆς Σκάλας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου¹² ὅπου καί διενέμοντο εἰς ὅλα τά χωρία τοῦ Ὀλύμπου.

Ὁ δέ Ὀλυμπος εἶχε φουντώσει ἀπό ὀπλαρχηγούς. Στά Πιέρια ξεσηκώνονται Χοστέβας¹³ καί Καλογήρου,¹⁴ εἰς Ρεαστάνην¹⁵ Νταβέλης,¹⁶ ὁ λήσταρχος Βαγγέλης¹⁷ καί Ζαρκάδας,¹⁸ στήν Καρυά Ὀλύμπου ὁ Γεώρ. Τξαχείλας, στή Ραψάνη Θεμιστοκλῆς Δομούζας¹⁹ καί ἄλλοι εἰς Λιτόχωρον καί ἀλλαχοῦ.²⁰ Ὁ δέ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος ὕψωσε σημαίαν ἐπαναστάσεως εἰς Κολινδρό.²¹

11. Η συνεδρίαση των αντιπροσώπων, από την ευρύτερη περιοχή του Ολύμπου, για την εκλογή επαναστατικής κυβέρνησης πραγματοποιήθηκε στο Λιτόχωρο, στις 19 Φεβρουαρίου του 1878. Ο εκλεγείς πρόεδρος Ευάγγελος Κοροβάγκος και ο Γ. Β. Ζαχαριάδης ήσαν ιατροί, ενώ ο Ι. Γ. Βεργίδης ιερέας. Στη συνεδρίαση συμμετείχε ακόμη ο Ιω. Νικολάου, ενώ ο επίσκοπος του Κίτρους Νικόλαος προστέθηκε στην προσωρινή κυβέρνηση, αργότερα, μετά την αποχώρηση ενός άλλου από τα αρχικά μέλη. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.* σ. 154-155.

12. Το ορθό είναι, του Αγίου Διονυσίου. Πράγματι, από την Πλάκα του Λιτοχώρου τα πολεμοφόδια μεταφέρθηκαν στο Μετόχι της Σκάλας του Αγ. Διονυσίου, κοντά στο Λιτόχωρο. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.*, σ. 154.

13. Ο Βαγγέλης ή Ευαγγέλης Χοστέβας, κατά τον Σεϊζάνη (*ό. π.*, σ. 164-165' Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 238) ήταν κλέφτης και όχι ληστής. Έδρασε στην περιοχή του Κολινδρού, το Φεβρουάριο του 1878, και ήταν ο κύριος συνεργάτης του επισκόπου του Κίτρους Νικολάου.

14. Σε επιστολή του Κοσμά Δουμπιώτη, αρχηγού της επανάστασης στον Όλυμπο, προς τη Μακεδονική Επιτροπή, με ημερομηνία 3.4.1878, ο Παναγιώτης Καλόγηρος ή Καλογήρου αναφέρεται ως λήσταρχος. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 201-203.

15. Πρόκειται για τη Ρεάτανη, σήμερα Ρυάκια της Πιερίας. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 190.

16. Πρόκειται για το λήσταρχο Νταβέλη ή Νταβέλα, τον οποίο όμως δεν πρέπει να ταυτίζουμε με το διαβόητο ληστή Χρήστο Νταβέλη (1832-1835). Ο Νταβέλης συνεργάστηκε με τον Παναγιώτη Καλογήρου και σε άλλες μάχες, όπως στη μάχη της Σαρακίνας, στην περιοχή της Καλαμπάκας, στις 7.4/1878. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους τον συναντούμε πάλι να πολεμάει τους Τούρκους στα μέρη της Κοζάνης. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 204-205, 354.

17. Ο Βαγγέλης είναι το ίδιο πρόσωπο με το Βαγγέλη Χοστέβα. Βλ. παραπάνω τη σημείωση 12.

18. Ο Ηλίας Ζαρκάδας, ληστής, συμμετείχε και αυτός στην επανάσταση του 1878, πολεμώντας στη μάχη της Ρεάτανης (Ρυάκια) στις 28.2.1878, συνεργαζόμενος με τον Παναγιώτη Καλογήρου, το Νταβέλη και άλλους. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 190.

19. Για το ραψανιώτη αγωνιστή Θεμιστοκλή Ν. Δομούζα, βλ. Θανάσης Δουμακής, «Ο Θεμιστοκλής Ν. Δομούζας μέσα από δύο δημοτικά τραγούδια», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 59 (2011) 209-214.

20. Ο Μ. Δ. Σεϊζάνης μνημονεύει τα ονόματα και άλλων αγωνιστών: του Τ. Λάζου, γηραιού οπλαρχηγού από τη γνωστή αρματολική οικογένεια και του ανεψιού του Ιωάννη Λάζου, ιατρού, του Ν. Βλαχάβα, Α. Οικονόμου Κουκουράβα, Γ. Μαλάμα. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.*, σ. 155.

21. Πράγματι, ο επίσκοπος του Κίτρους Νικόλαος ὕψωσε τη σημαία της ελευθερίας στον Κο-

Ἡ Ραψάνη τότε κατά τήν ἐπανάστασιν 19ην Φεβρ. 1878 ἀνέδειξε ἕναν ἀρματολόν, ἕναν κλέφτην τοῦ Ὀλύμπου, τόν Θεμιστοκ. Δομούζαν μετ' ἄλλων ἐκ Ραψάνης συντρόφων του: Εὐθύμ. Κατσιούραν, Γεώρ. Γιανούκαν, Γεώρ. Κλάψαν, Ζήσων Χελιδωνᾶν²² καί ἄλλους πού ἐτρομοκράτουν τοὺς Τούρκους κατοίκους τῶν γύρω χωριῶν τῆς περιοχῆς καί κρατοῦσαν τὰ ὄρεινά χωριά ἐλεύθερα.

Ἀπό τήν Καρυά Ὀλύμπου ξεφύτρωσε ἕνας ἄλλος λεβεντόκαρδος τουρκοφάγος Γεώρ. Ζαχειλάς²³ παντοῦ ὅπου διέβαινον ἐνέσπερον τήν φρίκην καί τόν τρόμον τῶν Τούρκων²⁴ τῆς περιοχῆς, εἰς δέ τοὺς πατριώτας ὅλους μετέδιδον τό πῦρ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς αὐταπαρνήσεως καί αὐτοθυσίας, εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἠλεκτρίσθησαν καί ἀφήρπασαν τὰς ψυχὰς των. Ἦρκεσε μόνον μία ἐπίσκεψις σέ κάθε χωριό τοῦ Ὀλύμπου Ραψάνης, Κρανιας, Πυργετοῦ, Αἰγάνης, Καλλιπεύκης, Καρυᾶς καί ἀλλαχοῦ τῆς περιοχῆς. Καί ἀφήκαν ὅ,τι εἶχαν πολῦτιμον, συζύγους, τέκνα ἰς καί ἐν γένει τὰ πάντα, καί ἀπό 16 μέχρι 50 ἐτῶν ἐτάχθησαν παρὰ τό πλευρόν των. Καί διανεμήθησαν περί τὰ χίλια καί πλέον ὅπλα πού εἶχον μεταφερθῇ ἐξ Ἁγίου Ὁρους καί ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Πέτρας²⁵ Ἁγίου Δημητρίου²⁶ Λιτοχώρου, οἱ ἐπαναστᾶται κατέλαβον τὰς κορυφογραμμὰς τῆς λοφοσειρᾶς ἐναντι τῆς Ραψάνης ἀπό Προφ. Ἡλία-Σελιό,²⁷ ἀφοῦ προηγουμένως ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νά φύγωσι ἀπό τὰ πέριξ τῆς περιφερείας μέρη.

Τὰς πρωινὰς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας 18ης Φεβρ. 1878 ἀποβιβάζοντο εἰς τό Λιτόχωρον²⁸ περί τοὺς 500 ἐθελοντάς ἐξ Ἀθηνῶν μέ ἀρχηγόν τόν λοχαγὸ Πέτρο Δουμπλιώτη,²⁹ οἵτινες καί μετ' ὀλίγων ὀπλοφόρων τοῦ Λιτοχώρου κατέλαβον τό κατοικούμενον ὑπὸ

λινδρό της Πιερίας, στις 22.2.1878. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 166.

22. Εἶναι ὀνόματα γνωστῶν οικογενειῶν τῆς Ραψάνης.

23. Ο Γεώργιος Ζαχειλάς ἢ Τζαχειλάς, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Καρυά τοῦ Ὀλύμπου, ἀνήκει στὴ γνωστὴ οικογένεια τῶν Τζαχειλαίων, πού ἐδρασαν στὴν περιοχὴ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου. Βλ. Θανάσης Δουμακῆς, «Τὸ ἀρματολίκι τοῦ Κάτω Ὀλύμπου καὶ οἱ Τζαχειλαῖοι τῆς Ραψάνης», *Πρακτικά Ἀ΄ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Ραψάνης*, Λάρισα 1997, 35-46, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

24. Εννοεῖ ὅτι ἐνέσπειραν τρόμο στους Τούρκους.

25. Πρόκειται γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Λιτοχώρου καὶ ὄχι τῆς Πέτρας, ἡ ὁποία βρίσκεται στο βόρειο Ὀλυμπο, μακριὰ ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο.

26. Τὸ ὀρθὸ εἶναι, Διονυσίου.

27. Προφήτης Ἡλίας καὶ Σελιό· τοπωνύμια στὰ νότια τῆς Ραψάνης.

28. Ἡ ἀπόβαση πραγματοποιήθηκε δύο ἡμέρες νωρίτερα, στις 16.2.1878. Βλ. παρακάτω τὴ σημείωση 30.

29. Τὸ ὀρθὸ εἶναι, Κοσμάς Στεργίου Δουμπιώτης, μέλος τῆς ἱστορικῆς οικογένειας Δουμπιώτη τῆς Χαλκιδικῆς, ἀπὸ τὸ χωριὸ Δουμπιά. Ο Κοσμάς Δουμπιώτης μεγάλωσε στὴ Σκόπελο, ὅπου τὸν ἐφέραν νήπιο ἢ γεννήθηκε τὸ 1821-1822. Κατατάχθηκε στὸν ὀθωνικὸ στρατὸ καὶ ἐγένε ἀξιωματικὸς τοῦ πεζικοῦ, σὲ ἡλικία 16 ἐτῶν. Τὸ 1877 προήχθη στὸ βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ. Ἡ ἐν Ἀθήναις Μακεδονικὴ Εἰτροπή, με τὸ υπ' ἀριθμ. 2/1 Φεβρουαρίου 1878 πρακτικὸ τῆς, τὸν διόρισε «ἀρχηγόν τῆς εἰς Ὀλυμπον στρατείας». Βλ. Ἰω. Σ. Νοτάρης, ὁ. π., σ. 186-188.

των Τούρκων χωριό Τόχοβα.³⁰

Μεταξύ των ἐθελοντῶν ἦτο καὶ ὁ Μιλτιάδης Ἀποστολίδης (εἰσαγγελεύς τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν),³¹ ὅστις, μέ ἕναν μόνον συνοδόν, ἀνεχώρησε ἐσπευσμένως γιὰ τὸν τομέα τῆς Ραιψάνης.³² (Τότε τὰ μέσα συγκοινωνίας ἦτο τὰ πόδια καὶ φορτηγά ζῶα στὰ ὄρεινά). Καί μόλις ἔφθασαν στὸν Πλαταμῶνα, ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἦσαν κλεισμένοι τοῦρκοι κάτοικοι τῆς περιοχῆς μέ τὰ γυναικόπαιδά των διὰ τὸν φόβον τῶν Ἑλλήνων, ἔχοντες ἐπικεφαλῆς τοῦρκον ἀξιωματικόν, διότι τό φρούριον Πλαταμῶνος ἐθεωρεῖτο ἀπόρθητον. Καί ὁ Ἀποστολίδης ἐξήτησε ἀπό τὸν Ἱμπραήμ τὴν παράδοσιν τοῦ Φρουρίου. Φόβος καὶ τρόμος τότε κατέλαβε τοὺς ἐν αὐτῷ κεκλεισμένους Τούρκους. Ἡθέλησαν νά πυροβολήσουν καὶ ὀλίγον ἔλειψε νά φονευθεῖ ὁ Ἀποστολίδης. Ἀλλά ὁ Ἱμπραήμ τοὺς ἐμπόδισε, καὶ μάλιστα τοὺς ὕβρισε τουρκιστί. Τέλος ἡ συμφωνία ἐγένετο καὶ αἱ πύλαι τοῦ φρουρίου ἠνοιχθήσαν. Φωναὶ καὶ κλαυθμοὶ τῶν Τούρκων καὶ μάλιστα τῶν γυναικῶν, διότι ἐνόμιζαν ὅτι θά τοὺς ἔσφαζαν οἱ Ἕλληνες. Ὁ δέ φρούραρχος Ἱμπραήμ ἐσυλλογίζετο πῶς νά σώσῃ τό χαρέμι του καὶ περὶ τοῦ φρουρίου δέν τὸν ἔμελε. Καί ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι παρέδωσαν τὰ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ ἀνεχώρησαν μέ ἐσκυμμένας τὰς κεφαλὰς. Κατόπιν ὁ Ἀποστολίδης ἔκανε τοὺς ἐν αὐτῷ στρατῶνας.³³

Χαρά καὶ ἀγαλλίασις ἐβασίλευσε τότε εἰς τὰ περίχωρα τῆς περιοχῆς. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων εἶχον σωστό πανηγύρι διὰ τὴν ἀπόβασιν εἰς Λιτόχωρον ἐθελοντῶν καὶ τὴν κατάληψιν ὑπ' αὐτῶν τοῦ τουρκικοῦ χωρίου (Τοχόβας)³⁴ καὶ τό κατόρθωμα τοῦ Ἀποστολίδη εἰς Πλαταμῶνα.

Ἡ χαρά ὅμως αὐτῇ δέν δῆρκεσε ἐπὶ πολὺ. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ξημερώματα, τουρκικά πλοῖα ἀπέκλεισαν τὴν παραλίαν Λιτοχώρου καὶ ἤλεγχον τὴν θάλασσαν μέχρι Τσάγεξι Στόμιον), συνάμα τουρκικὸς στρατός ἐκ Κατερίνης ἀνακατέλαβε τό τουρκικόν χωρίον Τοχόβας ἐν συνέχειᾳ τό Λιτόχωρον, ὅπου καὶ πυρπόλησαν καὶ

30. Πρόκειται γιὰ τὸ σημερινό χωριό Τρίλοφο τῆς Πιερίας, τὸ ὁποῖο κατοικοῦνταν ἀπὸ 400, περίπου, οἰκογένειες Κιρκασίων. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 164. Οἱ Κιρκάσιοι ἢ Τσερκέζοι κατάγονταν ἀπὸ τὸν Καύκασο, ἀλλὰ ἐξιλαμίστηκαν μετὰ τοῦ 16ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα. Εἰδὼ ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου τοὺς θεωρεῖ Τούρκους.

31. Ὁ Μιλτιάδης Ἀποστολίδης, μαζί με τὸ Γεώργιο Ζαχέϊλα, τὸ Μιχάλη Τζήμα καὶ τὸ λοχαγὸ Κοσμά Δουμπιώτη, ὡς ἀρχηγό, συμμετείχαν στὴν πρώτη ἀποστολὴ τῆς «εἰς Ὀλυμπον στρατείας». Οἱ ἀνωτέρω ἠγούνταν ἐκστρατευτικοῦ σώματος 500 ἀνδρῶν καὶ ἀποβιβάστηκαν στὴν Πλάκα τοῦ Λιτοχώρου, τὴ νύχτα τῆς 15 ἡς πρὸς τὴ 16 ἡ Φεβρουαρίου τοῦ 1878. Βλ. Ἰω. Σ. Νοτάρης, ὁ. π., σ. 41' Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 153-154.

32. Εἰδὼ φαίνεται ὅτι ἀρχηγὸς τοῦ ἀποσπάσματος ἦταν ὁ Ἀποστολίδης με βοηθὸ τὸ Ζαχέϊλα. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνωτέρου ἀποσπάσματος στὴ Ραιψάνη εἶχε ὡς κύριον στόχο νὰ ἐμποδίσει στὰ στενά των Τεμπῶν τὴν ἀνοδο τουρκικῶν ἐνισχύσεων ἀπὸ τὴ Λάρισα. Βλ. Ἰω. Σ. Νοτάρης, ὁ. π., σ. 42.

33. Ἡ κατάληψη τοῦ φρουρίου τοῦ Πλαταμῶνα ἀπὸ τὸν Ἀποστολίδη πραγματοποιήθηκε στὴς 18.2. 1878. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 157-160.

34. Ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετικὴ. Τὸ χωριό Τόχοβα, κατοικούμενο ἀπὸ τοὺς φιλοπόλεμους Κιρκασίους, δέν καταλήφθηκε ἀπὸ τίς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις.

κατέλαβον τό μοναστήρι τῆς Σκάλας μέ τά πυρομαχικά.³⁵

Ταυτοχρόνως τήν ιδίαν ἡμέραν 20ήν Φεβρ. Κυριακήν τῆς Τυρινῆς ἀπό τό Δερελί (Γόννοι) Κεσερλί (Συκούριον), Μπαλαμουτί³⁶ κ.λ.π. πολλοί κάτοικοι Τούρκοι, καί περί τίς 4000 τουρκικός στρατός, ζεμπέκηδες³⁷ καί Γκέκηδες³⁸ ἄτακτοι ἤρχοντο κατά τῆς Ραψάνης. Ἐνα τμήμα ἐκ τῆς ὁδοῦ Δερελί καί ἕτερον ἐκ τῆς ὁδοῦ Μπαμπᾶ (Τέμπη). Οἱ ἐπαναστάται περί τούς χιλίους (1000) ἐκ Ραψάνης καί τῶν γύρω χωρίων³⁹ κρατοῦσαν τάς προαναφερθείσας θέσεις μέ τούς ἀρχηγούς των καπεταναίους [καί] ἥρωας, πού διηύθυνον τήν μάχην, Θεμιστοκλήν Δομούζαν, Γεώργ. Ζαχείλαν καί Μιλτιάδ. Ἀποστολίδην. Ἐπολέμησαν ἀνδρείως καί ἀπέκρουον τούς Τούρκους.

Ἡ μάχη διήρκεσε ἐπὶ δύο ἡμέρας,⁴⁰ ἀπ' ἐκεῖ ἠκούοντο αἱ βροντεραὶ φωναὶ τῶν καπεταναίων εἰς Ραψάνην. Καρδιά α α α, παιδιά μας! Βαράτε τά σκυλιά α α α... Ἐφονεύθησαν καθ' ὅλη τήν μάχην τρεῖς ἐπαναστάται: Δημ. Λάμπρου, Ζήσης Χελιδωνᾶς καί Γεώργ. Τραμαντζᾶς,⁴¹ ἐκ τῶν Τούρκων ἀρκετοί⁴². Τήν δευτέραν ἡμέραν τῆς μάχης ὅμως ἤρχοντο ἐπανειλημμένως ἀγγελιοφόροι ἀγγέλλοντες ὅτι ἐξετοπίσθησαν οἱ ἡμέτεροι καί ἐζητοῦντο ἐσπευσμένως ἐπικουραὶ εἰς ἄνδρας. Καί μετ' ὀλίγον αἱ σφαῖραι ἤρχισαν νά συρίζουν ἐντός τῆς Ραψάνης ἐκ τοῦ ἀπέναντι δάσους τῶν Ἀγ. Θεοδώρων. Τότε ἐπῆλθε μεγάλη σύγχυσις καί ἀλαλαγμοὶ τῶν ἐν τοῖς οἴκοις μενόντων. Οἱ ὑπερήλικες γέροντες ἄρχισαν νά συνοδεύουν τά γυναικόπαιδα

35. Βρισκόμαστε στις αρχές Μαρτίου του 1878 και η επανάσταση του Ολύμπου έχει ατονήσει. Οι επαναστατικές δυνάμεις ελέγχουν μόνο την περιοχή του Κοκκινοπλού. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 193-195.

36. Η σημερινή Ιτέα στην Κοιλιάδα των Τεμπών..

37. Ζεμπέκηδες < τουρκ. zeybek' οι χωροφύλακες του οθωμανικού κράτους προερχόμενοι από σώματα ατάκτων της παλαιάς Τουρκίας.

38. Γκέκηδες αλβανικό φύλο το οποίο βαρύνεται για αλλεπάλληλες λεηλασίες κατά του χριστιανικού πληθυσμού της Θεσσαλίας, λίγο πριν από την επανάσταση του 1878. Τη Ραψάνη και τα γύρω χωριά τα λεηλάτησαν την ημέρα του Σταυρού (14.9.1877). Βλ. Χαρίλαος Ντούλας, «Η τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία στα 1877», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 14 (1998) 3-16.

39. Σύμφωνα με το Μ. Δ. Σεϊζάνη (*ό. π.*, σ. 187), οι επαναστατικές δυνάμεις της περιοχής δεν ξεπερνούσαν τους 500 άνδρες. Αντίθετα, ο γενικός πρόξενος της Θεσσαλονίκης Κ. Κ. Βατικιώτης, στην από 2 Μαρτίου 1878 έκθεσή του, αναφέρει ότι οι συγκεντρωμένοι από τη Ραψάνη μέχρι το Δερελί (Γόννους) ήταν 1000. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 232.

40. Οι συγκρούσεις διήρκεσαν 5 ημέρες, από τις 22 έως και τις 26 Φεβρουαρίου του 1878. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται, προφανώς, στην τελευταία ημέρα των συγκρούσεων, όταν οι εξεγερμένοι απέμειναν μόνοι τους να αναμετρηθούν με τους αριθμητικά υπέρτερους Οθωμανούς, δεδομένου ότι ο Μ. Αποστολίδης είχε πάρει εντολή να επιστρέψει στον Πλαταμώνα. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.*, σ. 187-191.

41. Τους ίδιους ακριβώς Ραψανιώτες, ως φονευθέντες, αναφέρει και ο Μ. Δ. Σεϊζάνης (*ό. π.*, σ. 190). Ο Ζήσης Χελιδωνᾶς ήταν Ραψανιώτης, ενώ ο Γ. Τζαματζᾶς ή Τραμαντζᾶς Αμπελακιώτης. Βλ. Γρ. Δ. Παπαδημητρίου, *ό. π.*, σ. 11.

42. Ο Γρ. Δ. Παπαδημητρίου (*ό. π.*, σ.11) αναφέρει ότι σκοτώθηκαν 200 Τούρκοι.

πρός τὰ βόρεια δάση τοῦ Ὀλύμπου, ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος τότε Ἀμβρόσιος,⁴³ μέ ὅλα τὰ τεχνάσματα κωδωνοκρουσίης, παρακλήσεις κ.λ.π. δέν κατόρθωσε νά συγκεντρώσει ἐνισχύσεις καθ' ὅτι δέν ὑπῆρχαν, καί μετὰ τὰς παρακλήσεις πού ἔκανε εἰς τήν ἐκκλησίαν, ἵππευσε ἐπὶ ἵππου καί ἀκολουθούμενος πάρ' ἑνός ἱερομονάχου ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Κανάλων καί τριῶν νεαρῶν 14-15 ἐτῶν ἐκ Ραψάνης μετέβη εἰς τόν τόπον τοῦ ἀγῶνος μέ κίνδυνον τῆς ζωῆς του. Συνήντησε τόν ὄπλαρχηγόν Ἀποστολίδην κατὰ μαυρον [εἰς] χεῖρας καί πρόσωπον ἀπό τό ἀκατάπαυστον πῦρ τῆς ἡμέρας, ὅστις ἀπελπισθεῖς, καθ' ὅτι δέν ἔδειξε ἐνδιαφέρον καί ἡ κυβέρνηση, διέταξε τόν δεσπότην στρατιωτικότητα νά ἐπιστρέψει, διότι ὁ ἀγὼν ἦτο κρίσιμος καί κινδυνεῦει. Καί ἐπιστρέψας ὁ Ἀμβρόσιος εἰς τήν ἔδρα του, πού τότε ἦτο ἡ Ραψάνη, κατόρθωσε τήν τελευταίαν στιγμή μόνον νά περισώσει τὰ ἀρχιερατικά του ἄμφια.

Τήν δέ τρίτην ἡμέραν 21ην Φεβρ.⁴⁴ ὄρμησαν οἱ Τοῦρκοι ἄγριοι καί λυσσασμένοι, ἐμβῆκαν εἰς Ραψάνην καί [ἀπό] τήν ὁποῖαν εἶχαν φύγει ὅλοι οἱ κάτοικοι, καθὼς καί ἀπό τήν Κρανιά, καί εἶχον διασκορπισθῇ ἄλλοι εἰς τὰς κορυφάς τοῦ Ὀλύμπου, ἄλλοι πρὸς τόν Παντελεῖμονα καί ἄλλαχοῦ. Εἶναι ἀδύνατο νά φαντασθεῖ κανεῖς τό κακό πού ἐγένετο. Μητέρες ἔκλαιον καί ἐθρήνουν ἀπ' ἐδῶ, διότι εἶχον χάσει τὰ παιδιά των. Παιδιά ἔκλαιον γοερῶς ἀπ' ἐκεῖ ζητοῦντα τοὺς γονεῖς των. Τί νά ὑποφέρουν, τό ψῦχος, τήν χιόνα, τήν πείνα, τήν γυμνότητα, ὅλα τὰ εἶχον ἀφήσει στά σπίτια των. Τί νά φάγωσι, μέ τί νά σκεπασθῶσι. Κατάστασις φρικώδης καί ἀπελπιστική.

Οἱ δέ Τοῦρκοι ἀφοῦ ἐμβῆκαν εἰς Ραψάνην ἔσφαξαν ἀλύπητα ὅσους ἐβρῆκαν. Ἐπτά γέροντας καί τρεῖς γράϊας,⁴⁵ διότι αὐτοί μόνον δέν ἠδυνήθησαν νά ἀκολουθήσουν τὰ γυναικόπαιδα.

Οἱ σφαγιασθέντες ἦτο 1ον. Γιαννούλαν Καραβάν, 2ον Καλπάκαν, 3ον Μήτηρον Χελιδονάν, 4ον Παπαοικονόμου, 5ον Αθ. Μουζάν, 6ον τόν γεναίως πολεμήσαντα, τραυματίαν, Ἀθαν. Παπαδόπουλον, 7ην τήν γράϊαν Πανανοῦ, 8ην τήν γράϊαν Σδοῦγκενα καί 9ην τήν ὀγδοηκοντούτιδα γράϊαν Κατσιούρινα ἐν ἀδαμιαίᾳ περιβολῇ ἀπέπεμψαν στήν Κρανιά ὅπου καί τήν ἔκαυσαν σέ φοῦρνο.⁴⁶

Φαντασθῆτε πόση ἦτο ἡ βαρβαρότης τῶν Τουρκαλάδων. Σημειώσατε δέ ὅτι μαζί μέ τοὺς Τουρκαλβανούς ἦλθον καί πολλοί κάτοικοι τῶν γύρω χωρίων μέ φορτηγά ζῶα, ὅπως προαναφέραμε προηγουμένως. Αὐτοί ἐπεδόθησαν εἰς λεηλασίης τῶν

43. Ο ἐπίσκοπος Λυκοστομίου καὶ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος Κασσάρας (Κάλυμνος 1844-Συκούριο 1918) με ἔδρα τη Ραψάνη, κατέβαλε υπεράνθρωπες προσπάθειες νὰ υπερασπισθεῖ τη Ραψάνη καὶ τοὺς κατοίκους της. Βλ. Μ. Δ. Σεῖζάνης, ὁ. π., σ. 187.

44. Σύμφωνα με τὸ Μ. Δ. Σεῖζάνη (ὁ. π. σ., 191) οἱ Ὁθωμανοὶ μῆκαν στη Ραψάνη τὴν 27η Φεβρουαρίου καὶ τὴν πυρπόλησαν.

45. Αντίθετα ὁ Μ. Δ. Σεῖζάνης γράφει ὅτι ἐκτελέστηκαν ἐπτά ἄνδρες καὶ δύο γυναῖκες (ὁ. π., σ. 191).

46. Εδῶ ὁ Ἀπόστολος Ν. Μπέτσιος κάνει λάθος. Ενώ, ἀρχικά, ἀναφέρει ὅτι ἐκτελέστηκαν ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς δέκα Ραψανιώτες (ἐπτά ἄνδρες καὶ τρεῖς γυναῖκες), στη συνέχεια ἀναφέρει τὰ ονόματα ἐννιά σφαγιασθέντων (ἑξὶ ἀνδρῶν καὶ τριῶν γυναικῶν), τὰ ὁποῖα, πάντως, γίνονται γνωστά γιὰ πρώτη φορὰ. Τὸν ἴδιο ἀριθμὸ ἐκτελεσθέντων δέχεται καὶ ὁ Γρ. Π. Παπαδημητρίου (ὁ. π. σ. 11).

οικιών ἤρπαζον ὅλα τὰ πράγματα, πολύτιμα καὶ μὴ ἀξίας καὶ τὰ μετέφερον εἰς τὰ χωρία των. Κατόπιν οἱ ἴδιοι ἐπεδόθησαν εἰς ἄλλο ἔργον ἀπαίσιον καὶ ἀνατριχιαστικόν. Ἐθηκαν πῦρ ἀπὸ τέσσερα μέρη τὴν Ραψάνην καὶ παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τὰς φλόγας. Οἱ δὲ καπνοὶ καὶ αἱ φλόγες τῶν καιομένων οἰκιῶν ἔφθανον μέχρις οὐρανοῦ, καὶ ὁ πνέων ἄγριος βοριᾶς ἀπετελείωσε τὸ κακόν, καὶ ἐν μιᾷ νυκτί ἡ Ραψάνη μετεβλήθη εἰς στάκτην καὶ ἐρείπια.⁴⁷

Μεταξὺ τῶν πυρποληθέντων οἰκιῶν {ἦταν} καὶ τὰ σχολεῖα, ἡ ἐκκλησία Μητροπόλις Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἡ Ἐπισκοπὴ καὶ μεγάλη βιβλιοθήκη μὲ δύο χιλιάδες τόμους διαφόρων θρησκευτικῶν καὶ ἱστορικῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων.⁴⁸ Τὴν ἰδίαν νύκτα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας ὁ Νεξερὸς,⁴⁹ ἡ Καρυνὰ Ὀλύμπου καὶ τὸ Λιτόχωρον.⁵⁰

Ἀφοῦ ἡ ἐπανάστασις δυναμικὰ ἀπέτυχε, ἄρχισε σκληρὸς διπλωματικὸς ἀγών. Αἱ ἐπιτροπαὶ τοῦ ἀγῶνος Λιτοχώρου καὶ Ἀθηνῶν συνεστήθη[σαν] ὡς προσωρινὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις⁵¹ τοῦ ἀγῶνος καὶ μὲ διάφορα πολυμήχανα μέσα, προκηρύξεις, ὑπομνήματα, φόνων, καταστροφῶν κ.λ.π. καὶ μὲ ὑπογραφὰς ἀντιπροσώπων, σχεδὸν ὅλων τῶν χωρίων τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πού ἐστέλλοντο μέσῳ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ γενικῶν προξένων, πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῶν Μεγ. Δυνάμεων, αἵτινες ἔλαβον ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν⁵² τῶν γεγονότων καὶ ἐπέσθη ἡ Τουρκία. Καί

47. Σύμφωνα με το *Ημερολόγιο* του Ραψανιώτη Λεωνίδα Κ. Παπακώστα, η πυρπόληση της Ραψάνης έγινε την 1η Μαρτίου του 1878, κατά την οποία οι Τούρκοι έκαψαν 270 σπίτια. Βλ. Γεώργιος Χρ. Παρίσης, *Η Ραψάνη και η γειτονική προς αυτήν περιοχή του Κάτω Ολύμπου*, εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια, Β. Γ. Παρίσης-Ν. Γ. Παρίσης, Λάρισα 1898, 127. Σε ενθύμηση πάλι εκκλησιαστικού βιβλίου της γειτονικής Κρανιάς αναφέρονται τα εξής: «1878, Φεβρουαρίου 20, εν Κρανιά. Όταν ήρθαν οι κλέφτες και έμασαν ασκέρι ραγιάδες και επήγαν να πολεμήσουν εις το Σουλιά με τους ζομπαέδες (ατάκτους) και τους κονιάρους, διά να πάρουν τη Λάρισα και ανίκησαν οι ζοπέηδες (άτακτοι) και έφυγαν ο κόσμος όλος και επήγαν οι ζοπέηδες και έκαψαν τη Ραψάνη και επήραν σέα και μπακούρια, εγώ γράφομε μαζί με τον Τάσιο. Και όποιος το διαβάσει να μας συγχωρεί. Και υποφαίνομαι». Βλ. Κώστας Σπανός, «Ενθυμήσεις από την Κρανιά του Ολύμπου, 1728-1900», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 1 (1980, β' έκδοση 1997) 73.

48. Η πληροφορία που διασώζει εδώ ο συγγραφέας αποδεικνύει ότι η καταστροφή της Ραψάνης ήταν ολοσχερής, πολύ περισσότερη επειδή, εκτός των οικιών, κάηκαν τα σχολεία, ο ιερός ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου, η Επισκοπή και η βιβλιοθήκη της Ραψάνης, που διέσωξε πολλά ιστορικά βιβλία και χειρόγραφα.

49. Νεξερὸς ἡ σημερινὴ Καλλιπεύκη.

50. Το Λιτόχωρο πυρπολήθηκε μερικὲς ἡμέρες νωρίτερα, στις 20 Φεβρουαρίου 1878. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.* σ.176.

51. Η φράση είναι ασαφής. Εννοεί, προφανώς, ότι η επαναστατικὴ Κυβέρνηση, που συγκροτήθηκε με την έναρξη της επανάστασης στην περιοχή του Ολύμπου, απέστειλε διακήρυξη προς τις Κυβερνήσεις των Ευρωπαϊκῶν Δυνάμεων (19.2.1978) καθώς και άλλα υπομνήματα με τα οποία καθιστούσε γνωστή τη βούληση των επαναστατημένων Ελλήνων για ελευθερία.

52. Το σωστό: Οι κυβερνήσεις των Μεγ. Δυνάμεων ἔλαβαν σοβαρά υπόψη τα γεγονότα.

μετά τριετή [περιοδο] σκληρῶν διαπραγματεύσεων μέ τήν Ὑψηλή Πύλη καί μέ ἐπιδιώξεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού κατέληξαν στή συμφωνία τῆς Κων/λεως καί τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, πού ὑπεγράφη στίς 22 Φεβρ. 1881⁵³ καί στίς 31 Αὐγ. 1881 μέ μεγάλη ὑποδοχή τῶν κατοίκων Λαρίσης καί ὁλοκλήρου τῆς Θεσσαλίας ἐμβῆκε ἑλληνικός στρατός στή Λάρισα ἐπί κυβερνήσεως Κουμουνδούρου με ἐπικεφαλῆς τόν στρατηγό Σκαρλάτον Σούτσον⁵⁴ καί τοῦ ἐπιτελάρχου Ἰσχομάχου.⁵⁵

Ὅπως σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα, ἐπί αἰῶνας, οἱ πρόγονοί μας κατέβαλον ἀγῶνας καί θυσίας γιά τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας καί κάθε σπιθαμή γῆς εἶναι ποτισμένη μέ αἷμα τῶν προγόνων μας,[ἔτσι] καί ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Θεσσαλίας δέν ὑπῆρξε ἀναίμακτος, [καθώς] συνετέλεσε καί ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ὀλύμπου τό 1878 Φεβρ. 20.

Α. Μπέτσιος

53. Η συνθήκη του Βερολίνου υπογράφηκε στις 1/13 Ιουνίου του 1878 και η συμφωνία της Κωνσταντινούπολης στις 20 Ιουνίου / 2 Ιουλίου του 1881.

54. Ο υποστράτηγος Σκαρλάτος Σούτσος (1806-1887) καταγόταν από μεγαλοαστική οικογένεια της Αθήνας. Ασχολήθηκε και με την πολιτική.

55. Ο Κωνσταντίνος Ισχομάχος καταγόταν από τη Μακεδονία, σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων και έφτασε στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Πέθανε το 1888.

Σελιδοποίηση: Στάμος Γραμμένος τηλ.2410621177
Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: Λάμπης Αγγελόπουλος τηλ.21057504444, 6984168593